

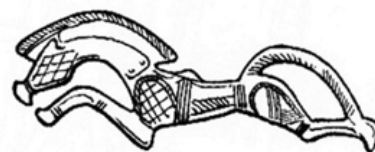
МАХ АР

10

00

Мамсыраты Темирболат.

НАША ЭПОХА

Журнал выходит с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ - АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар Кодзати

Редколлегия: Гастан Агнаев
Руслан Бзаров
Борис Гусалов (отв. секр.)
Анатолий Дзантиев
Елизавета Кочиева
Анатолий Кусраев
Давид Темирязев
Камал Ходов
Сергей Хугаев

Техн. редактор Раиса Кудзиева
Корректор Заира Карацева

Владикавказ, 2000

МАХ ДУ

10
'00

Журнал цæуын райдыдта 1934 азы майы

ЦÆГАТ ИРЫСТОН - АЛАНЫ РЕСПУБЛИКÆЙЫ ФЫСДЖЫТЫ
ЦÆДИСЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — Хъодзаты Æхсар

Редколлеги: Агънаты Гæстæн
Бзарты Руслан
Гусалты Барис (бæрн. секр.)
Дзантиаты Анатоли
Косты Лизæ
Къусраты Анатоли
Темыраты Давид
Ходы Камал
Хуыгаты Сергей

Техн. редактор Куыдзиаты Раисæ
Корректор Хъæрæцаты Зæирæ

Дзæуджыхъæу, 2000

НОМЫРЫ ИС:

ЦАГОЛТЫ Васили. Уыцы æнæнцой бонты. Уацау.....	5
ДРИАТЫ Гиуæрги. Тыхст зæрдæ. Æмдзæвгæ.....	34
ПЛИТЫ Феликс. Зæрдæ сагъæсæй фæцъæх. Æмдзæвгæтæ.....	35

ХЪОРОТЫ ДАУЫТ: 110 АЗЫ

ХЪОРОТЫ Дауыт. Арвистон.....	39
------------------------------	----

ТОХТЫ ИВАН: 80 АЗЫ

ТОХТЫ Иван. Æмдзæвгæтæ.....	45
-----------------------------	----

НОГ ТÆЛМАЦТÆ

Омар ХАЙЯМ. Цыппаррæнхъонтæ.....	51
----------------------------------	----

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

Аргъæуттæ.....	66
----------------	----

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

Сæрæбийы фыстæджытæ.....	98
РЕУАЗТЫ Верæ. Рагбонты мысинæгтæй.....	110

УИДÆГТÆ

Брутæгтæ.....	116
МАМСЫРАТЫ Темырболат. Сабыр. Æмдзæвгæ.....	118
ХЪАНЫХЪУАТЫ Инал. Хохаг хъæуы. Æмдзæвгæ.....	119
САНАТЫ Гацыр. Уырымæджы лæппу агуырты куыд фæцагъта.....	120
САНАТЫ Ибрагим æмæ Индрис. Сæ царды хабæрттæ.....	124
САНАТЫ Дзантемыр. Хæтæг-Барæг.....	130
Кадæг æмæ аргъау.....	132
САНАТЫ Уари. Уарийы фыстæг.....	141
Зæхкусджытæ.....	146
Дыууæ адæмон зараеджы.....	148
ХЪОДЗАТЫ Æхсар. Æмдзæвгæтæ.....	150

УЫЦЫ ÆНÆНЦОЙ БОНТЫ

Къæпхæнты сæрты гæппытæгæнгæ сызгъордта асин-
тыл æмæ дуарыл йæхи бауагъта — дуарыл уыд сау
ахуырст кæттаг хуыд.

Чызджы къух къулыл фæрсырдæм бауад, тарвазыл дзæн-
гæрæджы сæр æрысгæрста, бахæцыд ыл æмæ йæ нал суагъта,
цалынмæ байгом и дуар, уæдмæ.

— Маринæ! — фæцыди мады хъæр, куыддæр чызг мидаемæ
бацыд, афтæ æмæ чызгыл ныттыхсти. Æнцад алаууыдысты
иуцасдæр, стæй мад цауд хъæлæсæй загъта: — Мæ зæрдæ та
куыддæртæ кæны... Валокардин...

Фæлæ чызг хосмæ атахыны бæсты мады тынгдæр æрба-
хъæбыс кодта æмæ йын йæ дæллагхъуырмæ раулафыд:

— Уарзгæ кæнын...

— Зонын æй. Дзæбæх мын куы уаис. Æнæхин уд мын дæ.

— Мæ зæрдæ мын йæхи бакодта!.. — Загъта мады ныхасмæ
чызг.

Æмæ, цыма арв ныггуыр-гуыр кодта мады сæрмæ, афтæ йæм
фæкастысы уыцы ныхæстæ. Уæддæр йæхи нæ басаста, чызджы
къухтæй йæхи аиуварс кодта æмæ йæм комкоммæ бакаст, цыма
уый йæхи чызг у, йæхи Маринæ, æви æндæр исчи, ууыл гуы-
рысхо кодта, уый хуызæн. Чызгмæ та мады цæстытæ бынтондæр
æцæгæлон цæстыты хуызæн фæзындысты.

— Ды?! Уарзыс? Рагæй?!

Чызг, йæ къухтæ цы фæкæна, уый нæ зыдта æмæ сæ
дæлæрмтты атыста.

— Рагон дуне куы фæзынди, уæдæй нырмæ.

Йæ хъæлæсæй хъуыст æфсæйнаджы зыланг — мацы йæм
сдзурай!

— Бæлвырддæр та! — сирвæзти уæддæр мадæй.

— Зымæджы фæлварæнтæ куы фесты... Кафейы бадтыстæм, хорз сæ кæй радтам, уый цинæй. Æрбацыди нæм ме 'мбал чызджы æфсымæримæ. Уый дын мæ хабæрттæ...

Мад æмбæрста: æнæбон у чызджы раз. Уæддæр бабустæ кодта йæ лæмæгъ хъалæсæй:

— Манæй йæ бамбæхстай. Худинаг дын уæд...

— Мæхи фæлвæрдтон. Цалынмæ мæхиуыл баууæндыдтæн...

Мад базыдта — байрæджы йын. Йæ сæрмæ фæлæбурдта, афтæмæй бауади гуыбыр-гуыбыр æмæ стыр уаты диваныл бахауд, æмæ, цыма марды уæлхъус уыд, уыйау ныдздзынæзта:

— О Хуыцау, мæнæ цытæ бакодта, мæнæ! Ныр ма куыд акæнæм, фыдбылызы куы ныххаудыстæм, уæд?

Чызг æй нæ сабыр кодта. Йæ фæстæ бацыд, йæ фарсмæ æрхуыссид, гыццылæй-иу куыд хуыссид, афтæ, йæ уæхскылы йæ сæр æрæвæрдта æмæ цыдæртæ дзырдта, ома цы 'рцыди, уымæн хос нал и, ома уарзондзинад æрцæуы æмæ кæцæй æрцæуы, уымæн ничи ницы зоны, ома лыг у хъуыддаг.

— Мæныл базыртæ базади! Базыр цы у, уый зоны? Цæмæй уæларвмæ стæхон...

Мад ын йæ уæхскæй йæ сæр аиуварс кодта, рабадти, йæ зæнгтыл æрбахæцыд, йæ риумæ сæ æрбалхъывта, æмæ чызгмæ сарæзта йæ цæстытæ.

— Цы амонджын дæн! — загъта та уæдмæ Маринæ цыдæр æхцон хъалæсы уагæй. — Афтæ йæ бауарзтон, афтæ йæ бауарзтон!... — Дзургæ-дзурын диванæй йæхи æруагъта æмæ, астæрдыл цы бæзджын гауыз уыд, ууыл сбадти, йæ роцъо йæ уæрджытæм æрхаста æмæ ма гыццыл куы уыд, уæд-иу фынæйæ куыд кодта, афтæ йæ цъæм-цъæм ссыди. Мад дæр бадт. Хъуыды кодта, цалынмæ лæг куыстæй æрцæуа, уæдмæ цы фæкæна йæхи, стæй йæ къух ауыгъта: цы ма мæстæймара йæхи дæр æмæ чызджы дæр! Фæлтау йæ дзыхыл хæца. Уæдмæ æрсабыр уыздæн чызг дæр æмæ, кæд Хуыцауы фæнда, уæд хъуыддаг æнæ уæлдай митæй йæ гаччы сбаддзæн. Кæннæуæд уыцы раныхас-баныхасæй уæд та чызджы зæрдæ фесхъиудта! Афтæмæй цына вæййы, чи зоны, æмæ ныззулдзыхтæ уой. На мæ дзы ахæм диссагæй цы и! Чызг у æмæ... Йæхи нал хъуыды кæны! Сандыр ын йæ фæндагыл куы æрлæууыд æмæ йæ цæуын куы нæуал уагъта. Æмæ изæрæй йæ мадæн куы хъаст кодта. Мад ма цин дæр бакодта: Сандыр хорз лæппу у, агайтма йын Сандыр æрлæууыд йæ фæндагыл.

Афтæ ма иуцасдæр абадт, стæй уый дæр диванæй гауызмæ æрхызти æмæ бынтон æндæр хъалæсæй загъта:

— Гъемæ фæуæд. Дæ карæн чызг истытæ фæкæны. Фæлæ дæ

иу хъуыддагæй фæдзæхсын: рагацау æгæр ма цин кæн. Цин уый фæстæ кæндзыстæм.

Мад банхъæлмæ каст, кæддæра цы зæгъид чызг, фæлæ уый ницы загъта — чи зоны йын йæ ныхас хъусгæ дæр нæ фæкодта: уыдæттыл уыди уыцы уысм! Тауырзæтæн хъыг уыди уый, фæлæ йын ныббыхста. Гыццыл ма абадт, стæй йын йæ нарæг уæхсчытæм нывнæлдта, æрбахъæбыс ын сæ кодта æмæ йыл уæлæмæ схæцыд. Чызг йæ къæхтыл куы слæууыд, уæд та хъуыр-хъуырмæ фæци мад. Æмæ хъуыр-хъуыр дæр куыд нæ кодтаид, уæдæ ма исчи акæсæд уый митæм. Уæддæр æргом хыл кæныныл не схæцыд — йæхицæн та зындæр уыздæн!

— Ды мæ зондджын хъæбул дæ. Тыхсгæ ма кæн, фæлтау æрхуысс, аулæф, æрсабыр уыздына. Бирæ чидæртæ бауарзы дæуау æвиппайды. Уый дæ амонд у, æвзæрæй дзы ницы и, — дзырдта цыдæртæ Тауырзæт мынæг хъалæсæй. Хъуыды та кодта: нæ хæдзар сæфты къахыл ныллæууыд! Фервæзæн ын нал и. Ноджы амæй уæлдай йæ фыд хæдзармæ йæ хъус куы нæ дара... Уый дæр цыдæр сусæг хъуыддæгтыл бафтыдта Хуыцау, нæ йæ телефоны номыр хъæр кæны, нæ — кæм кусы, уый.

Йæ бар йæхи. Куыд æй фæнды, афтæ кæнæд. Æнæуи йæм йæ зæрдæ амæй уæлдай мацæмæ æхсайæд, уый йеддæмæ...

— Фæлтау æрхуысс, афынæй кæн иу сахаты бæрц, — загъта та Тауырзæт, афтæмæй йæм дзурын æппындæр нæ цыди.

Маринæ, йæ уæхсчытыл цы кæлмæрзæн уыд, уымæй йæхи æрбатыхта. Дзургæ ницы скодта мадмæ, цыма йæ йæхи адыл куы ныууадзид, уæд бирæ хуыздæр кæй уайд, уый йын æмба-рын кодта. Фæлæ йæ, куыддæр йæ хъуырдухæнты æвджид аззад, афтæ хуыссæг йæ быны анорста, æмæ йæ сæр йæ риуыл æрхауди. Мад йæ уæлхъус æрмттæдæлармæй лæууыд, стæй йæ йæхæдæг дæр нæ базыдта, куыд скуыдта, уый — йæ кæуыны хъæр нæ райхъуыст, нынныхъуырда йæ, фæлæ цæссыгтæ æртылдысты йæ дыууæ уадулыл дæр. Байрæзти, бахъомыл и, цæст ыл не 'рхæцыд, афтæмæй. Æвæццæгæн æм фылдæр куы дардтаид йæ хъус, уæд æм афтæ нæ кæсид. Фæлæ йæм йæ хъус фаг нæ дардта — нæ йæ равдæлд, нæдæр йæхицæй, нæдæр йæ лæгæй. Лæгмæ тынг кæсын хъуыд. Æмæ афтæ нæ рауадаиккой хъуыддæгтæ, лæг ын куыд дзырдта, афтæ куы бакодтаид, уæд — куысты куы ныллæууыдаид, уартæ йын иу замма-найы управленийы хицауы секретары куыст ссардта — нæй, не сразы. «Ау, æмæ университетæй сырх диплом уымæн æрхастон æмæ секретарæй кусон?! Ницы хуызы!»

Хъуырхъуыргæнгæ ацыд уаты дæллаг кæронмæ, уым аныгъ-

уылди фæлмæн къæлæтджыны, йæ цæстытæ бацъынд кодта æмæ, йæ зæрдæ куыд гуыпп-гуыпп кодта, уымæ хъуыста. Йæ къух сæвæрдта риуыл зæрдæйы ракомкоммæ æмæ йæхи сабыртæ кодта: цы нæ 'рцыди, ахæмæй ницы и. Уый карæн чызг æмæ куынна хъуамæ бауарза! Изæры лæгимæ аныхас кæндзысты, иуырдаæм дæр абардзысты, иннардæм дæр. Иу хъуыддаг бæрæг у — лæг кусы фæдзæхст заводы, цыдæр ахъаззаджы бынат дзы ахсы, æмæ сæ хæдзармæ алкæмæн фæндаг нæй. Уый хъуамæ бамбара Маринæ дæр. Сывæллон нал у. Æмæ та йæ зæрдыл æрбалæууыдысты уыцы дард бонтæ — йæ сонты бонтæ. Нал æй уагъта Сандыр, кæс, æмæ та йæ разы лæууы æмæ та йæм комкоммæ кæсы. Уæд уый йеддæмæ чызг никуы уал уыди? Чызджыты 'хсæн куы арвыста йæ цард — фыццаг университеты, стæй та Бауманы училищейы. Фæлæ ууыл бафтыди, Тауырзæтыл. Æмæ фæсмон ницæуыл кæны Тауырзæт. Дæс æмæ ссæдз азы цæрынц иумæ æмæ — табу Хуыцауæн! Йæхæдæг дæр разы у йæ цардæй Сандыр. Иухатт ма йын афтæ дæр куы загъта: «Мæнæн цæрын æнцон у, уымæн æмæ фидары цæрын. Мæнæн мæ хæдзар фидар у. Æмæ уый дæ руаджы у, Тауырзæт! Хуыцау дæ саразæд!» Нæ, уыдон хуымæтæджы ныхæстæ не сты.

Фæлæ уый куыд уыздæни, Маринæ? Куыд ацæудзæни йæ цард? Раджы, æгæр раджы ма йын у уыздæттæ кæнынæн! Фыццаг курс дæр нæма фæци, æмæ ма йæм исчи акæсæд! Уый æмæ англисаг æвзаг зоны, уый хуызæн китаийаг æвзаг дæр æнцонæй ахуыр кæны. Уыцы курдиат æрдзæй рахаста — æнцонæй æфтынц йæ къухы фæсарæйнаг æвзæгтæ æмæ, дам, мын мæ зæрдæ йæхи бакодта! Сыбыртт дæр æй не суадздзæн, цалынмæ йæ ахуыры хъуыддаг ахæццæ кæна кæронмæ, уæдмæ, уый зонæд! Фæлæ, мыййаг, йæхи фæндыл куы ныллæууа. Хуыцау бахизæд, афтæмæй гæнæн ис, æмæ йæхицæн дæр исты знаггад ракаæна. Иу æмæ дыууæ баппары йæхи фыдбылызы! Ауыздзæныл хъуамæ ныццæвой сæхи!

Тауырзæт фестæлфыд уыцы хъуыдытæй, йæхиуыл дзуар бафтыдта, йæ цæстытæ къуыммæ сарæзта, цыма дзы дзуары ныв уыди, уый хуызæн. Уæд та балхæнид исты зæды ныв? Лæг ахæмтæ нæ уарзы. Фæлæ кæй уæрдоны бадай, уый зарæг дæр рох кæнын нæ хъæуы. Ай уырыссаг горæт у, ам бирæ дæр дары ахæм сурæттæ.

Дзæнгæрæджы хъæр та фæцыди. Уый, æвæццæгæн, Даухан у, Сандыры мад. Дуканитыл зилыны йеддæмæ йын мацы радт. Уæддæр дуары «цæстæй» акасти, стæй йæ бакодта.

— Омæ нæ уыйæппæт хæринагтæ цæмæн хъуыди, Æцца?! Фæразгæ та сæ куыд æрбакæныс?! — Батыхсти чындз, æфсин къæсарыл дыууæ тыппыр хызыны куы æрæвæрдта, уæд.

— Хæдзармæ уæз нæй, уый никуы фехъуыстай?! Лæджы зæрдæ нæ лæууы: уæдæ армукъа алцæмæй йедзаг, æмæ дзы хæдзары мацы уа! Æнæуи мын æгæр фæвæййынц, зæронд кæнын, уый мæ фæсонæрхæджы дæр нæй, — дзургæ-дзурын бацыд чындзы фæстæ цæлгæнæнмæ, йæхи бандоныл æруагъта æмæ йæ къухæй, стъолыл цы афтид агуывзæ уыд, уымæ ацамыдта: — Дон ма мын авæр. Йæ тæккæ уазалæй.

— Дæ ангина та?

Æфсин йæ къух ауыгъта.

— Цурк хъæды куы ныффидар ваййы, уæд æй æфтаугæ дæр цуркæй кæнынц.

Цалдæр хуыппы скодта агуывзæйæ æмæ аздæхти чындзмæ.

— Исты хабар и æви? Цыдæр тыхстхуыз дæ. Нæ дыл фидауы.

Афтæмæй йæ бамбæрста — чызджы фыдæй афтæ у, Маринæйы фыдæй. Акæсæд ма йæм исчи, хæдзары ис, афтæмæй йын дуар уый нæ бакодта, фæлæ йæ мад. Уый дæр ма искуы æрцыди!

— Куы ницы, — уæздан хъæлæсæй загъта чындз æмæ фæтыхсти æфсины комкоммæ кастæй. Лæгимæ уал аныхас хъæуы, уый уал базона хъуыддаг, фæлæ йæ æфсины зæрдæхсайгæ цæстæнгас тыхсын кодта, — афтæмæй йæ ныууадза æфсин?

— Уæдæ дын æй мæхæдæг зæгъон, цы кæныс, уый? — нал лæууыд æфсин. — Маринæимæ рахыл дæ цæуылдæр, нæ? Комкоммæ мæм кæс!

Тауырзæт йæ къухы уæлармæй йæ сæрыхъуынтыл фæстæмæ ахæцыд.

— Цом-ма уæртæ уыцы уатмæ.

Дуаргæрон æрлæууыд, æфсины разæй бауагъта. Уым æрбадтысты ныхæй-ныхмæ. Æфсин йæ цæстытæ ныццæвта чындзмæ. Чындз та йæ цæстæнгас, астæрдыл цы гауыз тыд уыд, уымæ сарæзта, цыма дзы æнахуыр исты фæдта æмæ уымæ каст.

— Цæй, цы? — фехъуыста æфсины ныхас æмæ фестæлфыд.

— Куыд дын æй зæгъон, нæ зонын.

Æфсин йæ цæнгтæ къæлæтджыны æрæнцайæнтыл æруагъта, æмæ йæ мидæгдаргæ фæлмæн дзабыртæм каст. Афтæмæй йæ уыдонмæ æппындæр ницы кæсиаг уыди. Йæ зæрдæ æхсайдта чызгмæ — цыдæр цъысымы нытътъыста йæхи! Йæ ахуырмæ зæрдæ ахсайа, уый гæнæн нæй. Уæдæ иуæй-иутау æхца дæр никуы ракуырда, цæмæй кафеы абада йе 'мбæлттимæ.

Æвæццæгæн, кæйдæр бауарзта. Æмæ уым æвзæрæй цы и!

— Фæуæд афтæ — зæгъдынæн дын æй: кæйдæр нын бауарзта, нæ бонæй уæм!

Чындз æнхъæл уыд, уæдæ ныр фесхъиудзæни æфсин. Уый та сабыр æмæ ныллæг хъæлæсæй загъта:

— Афон ын у, æз æм раздæр æнхъæлмæ кастæн.

Йæхи мидæг та афтæ ахъуыды кодта æфсин — нæ, ууыл нæ тыхсы чындз, æмæ чызг кæйдæр бауарзта. Кæй бауарзта, ууыл цæуы дзырд — чи у, цы у?! Ныры дуджы хорз лæппу ссарын — иууыл æнцон куы нæ у. Æмæ йæ уый хъуамæ базона æппæты фыццаг, уый, йæ фыдымад, йæ нана!

— Афтæ дæм кæсы?

— Мæнмæ афтæ кæсы, уый диссаг нæу — фæлæ цард йæхи уæттæ домь. Ды уый карæнæй... — Зæронд ус йæ къухы æлгътæ карæдзийыл фæбырын кодта, сæ къæрцц фæцыди, æмæ та йæ цонг фæстæмæ бандоны æрæнцайæныл æрæвардта. — Лæг йæхи цæмæй хæра, ахæмæй дзы ницы и, æмæ дæхицæн бад. Кæннæуæд хъуыддаг ныссуйтæ кæндзыстут. Афтæ йæ ныссуйтæ кæндзыстут, афтæ. Тæрсын дæ нæ кæнын, фæдзæхсгæ дæ кæнын. — Фæстаг ныхæстæ загъта æфсин фидар хъæлæсы уагæй. Чындз æм хъуыста æмæ йæм йæ сæр æнкъуыста, куыд дзырдта, афтæ.

Уый раст у, фæлæ... Афтæ у, фæлæ...

— Ныр йæхицæн хуыссы æнцад нæ?

Афтæ бафарста, йæхæдæг бадт — нæ тагъд кодта, дзуапп ын авæрой, ууыл, искуы йын дæтдзысты дзуапп дæр. Стæй уадз æмæ зона, чызгимæ куыд ныхас кæнын хъæуы, уый. Маринæйы дæр бафарсдзæн — чи у, æнæуæрст адæмæй кæй равзæрста, уый, стæй уымæ гæсгæ аразын хъæуы иннæ хъуыддагтæ дæр.

— Афынæй, — чындз сыстади йæ бандонæй. — Фæйнæ цайы бацымæм.

— Цай дæр хорз у, фæлæ... — Æфсин æрлæууыди æмæ ахъуыды кодта: Сандыримæ аныхас кæнын хъæуы. Уый куы нæ алыг кæна хъуыддаг, уæд — ничи. Йæхицæн дæр йæ фыд куынæ уыдаид, уæд Хуыцау зоны, куыд ацыдаиккой хъуыддагтæ. Фæлæ йæм уый уырдам адзырдта, Туркмæ: «Нæхимæ! Æнæ фæстæмæ фæкæсгæйæ нæхимæ! Бамбæрстай?!» Æмæ уый дæр ам æрбалæууыд, Мæскуыйы. Куыд рабæрæг, афтæмæй йыл комдзог рацыдæуыд, æмæ, гыццыл ма бахъæуа, сæ къæппæджы смидæг уа. Æмæ йæ газетæй цы хъуыддаджы фæдыл арвыстой, уый дæр æрдагæрæзтæй баззад, уац дæр нал ныффыста. Афтæмæй цы зæрдиагæй архайдта, уац цæуыл фыст хъуамæ уыдаид, уыцы хабæрттæ æвзарыныл!

Фегом цæлгæнæны дуар. Маринæ дзы фæмидæг, Дауханыл йæхи баппæрста, йæ цæсгом фыдымады хъæбысы ныннорста. Фæндыди йæ, уый йеддæмæ ам куы ничи уаид æмæ йын йæ цин куы зæгъид, йе стыр цин. Уый йæ бамбарид зæрдæйæ зæрдæмæ, æндæр æй ничи бамбардзæн. Иу дæр нæ, иу!

— Нана! — æрмæст уыцы иунæг дзырд сфæрæзта чызг, стæй ныссабыр, фæлæ зæронд ус æмбæрста, йæ уæхсчътæ лыстæг рызтæй куыд рызтысты чызгæн, уый.

Тауырзæт бафиппайдта: чызджы нæ фæнды, сæ уæлхъус куы лæууид, уый. Æмæ йын хъыг уыди, тынг хъыг, скæуынмæ дæр æй бирæ нал хъуыд. Уæддæр лæууыд. Уæдмæ Маринæ йæ сæрыл схæцыд, йæ сыгбадт цæстытæ йæ нанамæ фæцарæзта:

— Фехъуыстай йæ, зоныс æй? Фæхæццæ дæм æй кодта ацы сусæг хъусдарæг? — йæ къух æнæ кæсгæйæ адардта йæ мады 'рдæм Маринæ.

Тхостон æргуыбыр кодта чызгмæ.

— Мæхæдæг æй базыдтон.

— Куыд? Æвæццæгæг нæ метройы федтай иумæ?

— Метройы уæ нæ федтон. Æз метройы цæуын нæ уарзын. Æрбацыдтæн — ды мæ размæ нæ рауадтæ, чындзæн йæ цæстытæ тыхстхуыз. Цы зонын ма мын æй хъуыд!

Маринæ фестæди, раст алæууыд.

— Азымы мæ дарыс?

Тхостон йæ сæрыл схæцыд, йæ цæстытæ айтынг сты.

— Цин кæнын!

Чызг диваныл æрбадт, стæй йыл уæлгоммæ йæхи ауагъта.

— Мæхи нана!

Тауырзæтмæ ноджы тынгдæр бахъардта, дыууæйæ сын иумæ хуыз дæр кæй уаид, уый, уæддæр цæугæ нæ акодта, диваны кæрон æрбадт. Æмæ уæд Даухан аздæхти чызгмæ:

— Гъеныр мын хабар радзур кæрæй-кæронмæ — чи у, цы у? Цы куысты лæуд у, стæй йæ кæдæй нырмæ зоныс?

Маринæ йæ сæрыхъуынты йе 'нгуылдзтæ атыыста, апых-цылтæ сæ кодта.

— Йæ фыд дипломат у. Амырыкаг.

Æфсин ауыдта: Тауырзæтæн йæ бинаг æфсæр барызти, ныртæккæ æрхаудзæн йе 'фсæр, æмæ йæм хъæрæй сдзырдта:

— Цы не 'рцыд, ахæмæй ницы и ам!

Æмæ йæ Тауырзæт бамбæрста: мæхи бар æй бауадз. Сыс-тынмæ хъавыд, фæлæ йæ бон нæ баци — бадгæйæ баззад. Уæд æфсин сыстад, йæ къух ын йæ дæларм атыыста, схæцыд ыл, къæсæрма йæ акодта. Уым æм сдзырдта:

— Ёрсабыр у, Тауырзæт!
Фæстæмæ æрбаздæхт, æрбадти йæ бынаты.
— Цал азы йыл цæуы?
Маринæ йæ цæстытæ цармæ сарæзта.
— Фондз азы хистæр ма у. Уый бирæ у?

Фондз азы — цы хъæуы, уый, — загъта Даухан æмæ уый хæдуæлвæд хъуыдытыл фæци: «Ацы амырыкагтыл æууæнк нæй. Цы фыдбылызтæ йыл æй бафтыдтой, цы?! Бакасти чызгмæ æмæ загъта, цыма йæхицæн дзырдта, уый хуызæн: — Ныр кæсæндæтты бады бон-изæрмæ, нæ? Ахуыр кæны рагон уырыссаг аивад, цæмæй сæхимæ цæттæ лæгæй аздæха. Афтæ, нæ?»

Тхостон æргомдзырд адæймаг уид. Исчи-иу цъым-цъыма ныхæстыл куы схæцыд, уæд-иу æм йæхи тыххæйты урæдта, иуæй-иу хатт-иу стыдта йæ маст, фæлæ-иу æй фылдæр хаттыты нынныхъуырда.

— Мæнæн зын у искæй кой кæнын — лæгæн йæ гæнæнтæ куы нæ зонан, уæд цы загъæн ис! Фæлæ амырыкагæн йæ зæрдæ рагон уырыссаг аивадмæ кæй ахсайдта, уый æвзæр нæу. Уæд, æвæццæгæн, Уæрæсейы цыдæртæ йæ зæрдæмæ цæуы. Уый мæнмæ хорз кæсы. Уым æвзæрæй ницы и.

Маринæ фестæди, нанайы уадулæн аба кодта, стæй скафыд.
— Асса!

Дуар базыхъхъыр, æмæ дзы Тауырзæты сæр æрбазынд.

— Цы, дам?! Амырыкаг?! Уый никуы уыдзæн! Уый ма цæст æрттивгæйæ никуы уыдзæн!

Чызджы цæсгом сырх адардта, йæ былтæ айтынг сты, хорз у, æмæ Тхостон йæхи фæбарджынхуыз кодта:

— Чындз, нæхи бар нæ уадз!

Тауырзæты сæр дуары фæстæ амбæхст.

— Кæд æмæ нæм кодта хъусгæ! — фæстæлфыди чызг.

— Мæсты йæм ма кæн. Мад мад у. Фæлæ бавдæл, æмæ уал æй мæнæн равдис. Ёз уал æм бакæстытæ кæнон. Стæй дæхæдæг дæр гыццыл къæрцхъусдæр хъуамæ уай.

— Ёмæ цы кæнын æз?

— Кæнгæ ницы кæныс, фæлæ... Дæ фыд кæм кусы, уый хъуамæ дæ зæрдыл дарай æдзухдæр. Цæуыл дзурын, уый æмбарыс?

Чызг раст алаууид, йæ цæстытæ фæуæрæх сты, йæ къухтæ стылдта, цыма йæм къогъоты æвзæн комкоммæ æрбацæйтахт.

— Уый ма хъуыддаг нæу! Алкæмæн дæр искуы фæкусы йæ фыд. Уый тыххæй йæ амонд йæ къахы фындзæй акъуыры!

Тхостон дзæбæхдæр сбадт, йæ къухæй ацамыдта чызгмæ, йæ фарсмæ йæ æрбадын кодта, йæ цæстытæм ын бакаст.

— Дæхиуыл æгæр æууæндыс! Дзæбæхдæр куы ахъуыды кæнис, уæд æй бамбарис, дæ мад кæй ницы аххосджын у, уый. Стæй-ма кæс: ау, дæ фыд цы кусы, уый дæ хъуыддаг нæу?! Ёмæ куыд нæ у дæ хъуыддаг?! Уый фæдзæхст бынаты кусы. Ахæм ранмæ та бирæ хъусдарджытæ æмæ кæсджытæ вæййы.

Чызг йæ сæр æруагъта.

— Мæ рæдыдыл сæттын, ды раст дæ. Фæлæ нæдæр, ма фыд цы кусы, уый кой скодта искуы, нæдæр — ма мад. Уый æрмæстдæр ма мæт и, æмбарыс, ма мæт!

— Ёз æй куы ницæмæй азымджын кæнын. Куыд æй хъуамæ фæазымджын кæнон, зонгæ йæ куы нæ кæнын, уæд? Ёз æнæуи загъын, цæмæй дæ зæрдыл дарай...

— Нæ, нæ, — йæ сæр ныттылдта Маринæ, — уый æрмæстдæр ма мæт и. Ёз ыл æууæндын.

Фæцыд та дзæнгæрæджы зыланг. Маринæ мæнгдзæстæй дæр нæ акасти, афтæмæй байтыгъта дуар.

— Джон! — уыцы иунæг дзырд схауди чызгæй æмæ сагъдауæй баззад. Тхостон дæр рацыд къæсæрмæ — чи у, афтæ кæуыл ныддис кодта Маринæ.

— Ёрбахиз!

Тхостон мидаæмæ баздæхт, фæстæмæ йæ бынаты æрбадт диваныл.

— Бузныг, — мидаæмæ æрбахызти Джон.

Уаты Джон йæ сæрæй акуывта Тхостонæн.

Маринæ сæ кæрæдзийæн бацамыдта:

— Нана, уый Джон у. Уый та ма нана у, Джон.

— Ацы уынгты фæцæйцыдтæн æмæ фæздæхтæн, хатыр уæ курын. — Джон дзырдта уырыссагау æмæ æппындæр нæ фидыдта йæ дзыхы уырыссаг ныхас. Фæлæ йæ уый мæт нæ уыди — уый архайдта, æрмæст рæдигæ куыд нæ фæкæна, ууыл.

— Ёхсызгон нын у, кæй нæм æрбацыдтæ, уый, æнæнхъæлæджы кæд уыди, уæддæр. Уæрæсейы ахæм фæтк ис — искæй дисы бафтау, цæмæйфæнды дæр уæд. Ды дæр ныртæккæ Уæрæсейы цæрыс æмæ, раст уырыс сæхæдæг куыд кæнынц, афтæ бакодтай.

Джоны уадултæ зына-нæзына басырх сты. Зæронд ус ын уайдзæф кодта, ома, хатыр дын фæуæд, фæлæ ма иннæ хатт афтæ куы бакæнай, уæд дуар бакæнынмæ ма 'нхъæлмæ кæс.

Тхостон сыстад — уæд та сæ дыууæйæ ныууадза, кæд сын исты дзуринаг и ацы амырыкагимæ. Фæлæ ма уæддæр афарста:

— Мæскуы дæ зæрдæмæ цæуы?

Лæппу цæуылдæр тыхсти цыма — куы-иу йæ цæстытæ къуым-ты æрзылдта, куы-иу йæ къухтæ сæууæрста.

— Тынг цæуы ма зæрдæмæ, Маринæ дзы кæй цæры, уый тыххæй,— бахудти лæппу.

— Рагæй дæ Мæскуыйы?

— Иу афæдз.

Тхостон дуарырдæм иу къаннæг къахдзæф акодта.

— Загъæн ис: смæскуыйаг дæ,— загъта æмæ йæ цæсты кæронæй ауыдта — Маринæ цæуылдæр тыхсы. Æвæццæгæн, Джоны тыххæй — уæлдæйттæ дзы куы сирвæза, уымæй тæрсы. Æмæ нал фæлæууыд æнæ сдзургæ:

— Мæскуы тынг цæуы йæ зæрдæмæ.

Джон Маринæмæ базылдта йæ цæстытæ — тынг дзы фæбузыныг уыцы ныхасы тыххæй, æмæ бафтыдта ныхасмæ:

— Æмæ ноджы Маринæ.

Тхостон йæ къух размæ айтынг кодта æмæ загъта, цыма йæм худæг фæкаст уазæджы ныхас, уый хуызæн:

— Маринæ Мæскуыйæн йæ эмблемæ у, æмæ йын æнæ уарзгæ нæй,— йæхæдæг та хъуыды кодта: цымæ йæ цы хæйрæджытæ бафтыдтой нæ хæдзарыл?

Маринæ йын бамбæрста йæ хъуыдытæ æмæ та фæтагъд кодта йæ ныхасыл:

— Ног мæскуыйæгтыл цы нæ 'рцæуы!

Джон йæ сæр ныттылдта.

— Цы не'мбæлд, ахæм ми цыдæр бакодтон?

— Нæ, ахæмæй ницы,— басабыр æй кодта Тхостон, æмæ йæхи уыл æддæмæ ахæцыд.— Мæнæн — хатыр. Уæхи уын уадзын.

Тхостон йæ фæстæ дуар куы ахгæдта, уæд Джон йæ къухтæ Маринæмæ баивæзта. Маринæ йæм иу тæрк къахдзæф бакодта æмæ лæппуйы хъæбысы аныгъуылд.

— Куыд хорз у, кæй фездæхтæ, уый!

— Æз дæ бирæ уарзын,— загъта Джон æмæ йæ ноджы тынгдæр æрбахъæбыс кодта.

Маринæ йæм куы ницы дзырдта, уæд ын лæппу йæ къух æрхаста йæ чылдымыл уырдыгмæ, ронбастæй дæр фæдæлдæр йæ къух, æлхъывта йæ йæхимæ. Æмæ йæм раст уæд æрбайхъуыст кæцæйдæр йæ фыды ныхас: «Æгæр — нæ! Уæрæссейы æгæр-æгæр чи фæкæны, уый уайтагъд рахатынц. Æмæ уæд ма бирæ азты фыдæбон доникъусы сæфт фæкæндзæн. Бамбæрстай?!»

— Афтæ гъе! — загъта Джон, цыма йын йæ фыды ныхæстæн дзуапп лæвардта, уыйау. Æмæ чызгыл ахæцыд йæхицæй, æмæ хорз уыд, æмæ йыл ахæцыд — раст уыцы тæккæ уысм райхъуыст Тхостоны зæрдæскъуынгæ цъæхахст:

— Саубон мыл куыд акодта, куыд фесæфтыстæм! Маринæ дуарæй агæпп кодта, æмæ уайтагъд æрбайхъуыст уый цъæхахст дæр.

Амарди Тауырзæт.

* * *

Фыд æнхъæлмæ касти Джонмæ, минæварады сын цы къаннæг фатер уыди, уый бахизæны. Æмæ куыддæр дуарæй бахызт Джон, афтæ йæ афарста:

— Куыд у?

Йæ фырты æддаг бакаст ыл цыдæр ныфс æфтыдта, уæддæр æрхъæцмæ нал хъæцыд.

— Цы ныхъхъус дæ! Дзур!

Фæлæ фырт нæ тагъд кодта, сындаггай бацыд уаты астæумæ, йæ берет систа йæ цыбырæлвыд бурхил сæрæй, стæй, къулрæбын цы къæлæтджын уыд, уымæ бацыд æмæ йыл йæхи æр-уагъта.

— Де 'фсæртæ æддæг-мидæг ауадысты?! — фæтæлланг ыл кодта фыд, уый фæстæ йæ хъæлæс фæсабыр, афтæмæй ма бафтыдта йæ ныхасыл: — Мæ уд мын ма хъуыраццæгмæ скодта, æнæхатыр!

— Хорз у!

Фыд æхсызгон улæфт ныккодта, йæ уынгæг хæлафы дзыппæй къухмæрзæн систа, йæ цæстомыл æй æруагъта, стæй, стъолоыл цы сигаретты къопп уыд, уымæй иу сигарет раласта, сдымдта йæ.

— Тыхсыс?

Фырт йæ сæр банкъуыста, йæ цæстытæ бацъынд кодта, йæхи фæстæмæ ауагъта, йæ къæхтыл размæ ахæцыд.

— Дæхи уæлгоммæ цы аппæрстай! Æз дæумæ хъусын.

Джон йæ къухтæ йæ рустыл æруагъта æмæ мынæг хъæлæсæй загъта:

— Амарди.

Фыд фестæлфыд, фырты раз алæууыд.

— Чи? Маринæ?!

— Йæ мад.

Фыд багуыбыр лæппумæ.

— Куыд амард? Цæмæн амард?

Лæппу йæ уæхсчытыл хæрдмæ схæцыд.

— Æз сæм кæй бацыдтæн, уый дæр æй бахъыгдæрдта, чи зоны.

— Куыд сæм бацыдтæ?

— Бадзæнгæрæг сæм кодтон. Дуар мын бакодтой. Мидæмæ мын загътой, æмæ сæм бацыдтæн. Йæ кусæн уаты дæр ын уыдтæн. Стыр уат, зæронд æмæ дæлтъуарæзт уаты дзаума. Стыр стъол. Æмæ йыл иу гæххæтты гæбаз дæр нæй. Ручкæ дæр ыл нæй. Цы хуызæн стъол у... — Лæппу йæ цæстытæ бацъын кодта. — Бæрзонд цар, бæрзонд. Къултыл алыхуызон нывтæ. Иу къулыл та дзы чингуыты скъапп — къул цæййас у, уыййас скъапп дæр æмæ — чиныгæй йедзаг.

Фыд хъуыста, хъуыста, стæй иу сонт хъæр фæкодта:

— Уыдæттæ уадз, уыдæттæ, æнæзонд! Гæххæттытæ, гæххæттытæ!

Фырт сабыр бадти фыццагау.

Фыд йæ къухтæ бадаргъ кодта йæ фыртмæ.

— Ныббар мын, Джон, мæ гуымыры ныхас. Фæлæ ды æмбарыс, æз ме 'ппæт цардæй цы хъуыддаг саразынмæ хъавын, ай уыцы хъуыддаг у. Мæнæн рæстæг нал и, æмбарыс, мæ азтæ кæронмæ фæцæуынц, æмæ хъуамæ зæрондæй Штаттæм исты ахæссон Уæрæсейæ, ахсджаг исты. Æмæ уый мæ фæстаг фадат у, мæ фæстаг фæлварæн. Æмæ мын ды баххус кæндзынæ, æрмæстдæр ды!

Фыд стъолы алыварсты азылд, фырты та йæ хъуыдытæ Маринæмæ ахастой. Æхсызгон улæфт ныккодта — цыдæриддæр у, уæддæр æй бауарзта Маринæ. Хæйрæг у ацы зæронд, æндæр æй кæуылты ссардта! Куыд сæ базонгæ кæнын кодта! Афтамæй алцы уыцы арæхстгай, йе 'нкъарæнтæ куыд нæ фегæр уой, афтæ. Æмæ йыл æрæууæндыди чызг. Æмæ йæм куы бахатыд, цæмæй йæ сæхимæ ахæццæ кæна, уæд дыууæ нæ загъта, сразы.

Уæдмæ фыд йæ цæуынай æрлæууыд, фыртмæ бакаст.

— Æмæ сын се 'ддаг дуар та куыд бакодтай, се 'ддаг дуарæн сусæг æхгæнæн куы и!

— Диссагæй дзы ницы и. Сæхимæ йæ схæццæ кодтон, йæ уæхсчы сæрты бакастæн кодмæ. Кæцы уæладзыджы цæрынц æмæ сæ фатер кæцы у, уыдæттæ мын уый размæ загъта. Фæлæ сæм ахæм хъахъхъæнæг ис — Маринæйæн йæ нана. Йæ цæстæнгас адæймаджы иннæрдæм хизы. Уый сæ хæдзары бардуаг у.

Фыд лæппуы размæ бандон бахаста, йæ син — размæ, афтæмæй йын йе 'рбадæныл бæхбадт скодта, йæ къухтæ æнцайæныл æрæвæрдта.

— Мадæн иу сыбыртт дæр нæ.

— Ууыл куы баныхас кодтам.

— Уый дæ дæ райгуырæн бæстæ афтæ домы, æмæ дæ ни-

куы ферох кæндзæн стыр амары. Дарддæр куыд кусдзынæ, уый базонын. Йæ мад кæй амард, уый хорз нæу — ныккъуылымпы кæндзæн хъуыддаг. Хъусын дæм!

Фырт йе уæнгтыл фæйнæрдæм ахæстытæ кодта, йæ иу къах иннæуыл баппæрста.

— Хæдзармæ сæм нал бацæудзынæн, цалынмæ мын йæхæдæг загъта, уæдмæ. Уый фæстæдæр искуы уыдзæн. Сау дарæс скæндзынæн, институтмæ йæм бацæудзынæн, тæфæрфæс ын ракæндзынæн. Ног фембæлды кой йын не скæндзынæн. Йæхæдæг агурдзæн фембæлдтытæ...

Фыд æм комкоммæ каст йæ бандонæй.

— Дæхиуыл æгæр ма фæдар дæ зæрдæ, — загъта æрæджиу. — Дæ алы къахдæф, дæ алы сулæфт дæр дын хъуамæ уой барст æмæ нымад. Йæ цæстæнгас! Гъо, адæймаг цæстæнгасæй у. Цæстæнгас, йæ хъæлæсыуаг, йæ былтывард — алцæмæ дæр хъус дарын хъæуы, алцæмæ! Бамбæрстай?

— Афон дæр мын у.

Фыд æм зæрдæхсайгæ каст бакодта — æцæг загъты, æви йæ сабыртæ кæны. Фырт æм æнцæд каст, æмæ та уæд загъта фыд:

— Дæ фыццаг къахдæфæй дын разыйæ баззадтæн. Æцæг старæджы къахдæф у уый. Уæддæр дæ фæдзæхсын: зæрдæйы коммæ кæсын дæр хъæуы, — куыннæ хъæуы! — фæлæ тадзгæбаргæйæ куыд фæзæгъынц, афтæ. Акъахдæф кæнын дæ фæнды, уæд уал ахъуыды кæн: хъæуы ацы къахдæф æви нæ? Исты пайда æрхæсдзæн? Кæд нæ, уæд — нæ! Стæй ма ноджы, — фыд йæ амонæн æнгуылдз уæлæмæ фæцарæзта, царырæм, фæлæ раст уыцы рæстæджы æдде æрбайхъуыст кæйдæр къæхтыхъæр.

— Гыцци! — загъта фырт.

Æмыстад фæкодтой сæ бадæнтæй. Фыд йе 'нгуылдз йæ былтыл цæхгæрмæ авæрдта: дæ дзыхыл хæц! Фырт йæ сæр разыйæ банкъуыста. Раст уæд байгом и дуар, сылгоймаг ауыдта, фырты сæр куыд банкъуыст, уый. Ахъуыды кодта: «Цыдæр сусу-бусу та кæнынц, кæнæ мæ ныхмæ исты сфæнд кодтой, кæнæ йæ Хуыцау зоны...»

* * *

Хицау бадти стыр фыссæн стъолы уæлхъус, йæ хæдивæг æмæ сæ хайады кусæг та лæугæ кодтой. Хайады кусæг, йæ цæстытæ хицауæй нæ иста, афтæмæй дзырдта:

— Институтæй рацыдысты дæс сахатыл. Метройы цур Джон

иннәтән йә сәрәй аҡуыта, уымән та йә кьухән аба кодта. Чызг әм бахут. Куыд мәм фәкаст, афтәмәй йә искуыдәм кодта ләппу, зәгъгә, уәд сразы уыдаид. Уарзы йә — ныхас дәр ыл нәй. Йе 'мбәлттәй дәр әй не 'мбәхсы. Афтәмәй тәссаг у фыды хабар. Гъе, әцәг фыдымад чи у, уый сын, мәнмә гәсгә, сә уарзт ләгъзәй аңауын нә бауадздзән.

— Дарддәр.

Хайады хицау әм йә цәстытә сзылдта: амә та уый цы 'гъдау и, хьуамә йә ныхас, гәдыйи йә кьәдзиләй фәстәмә куыд ласай, афтә ласа! Хицауы хәдивәг та йә уәз иннә кьахыл әруагъта. Ахьуыды кодта: диссәгтә!

— Ләппу аңыд метро «Красные Воротаы» онг, уым аразил-базил кодта дуканигәндтыл, әлхәнынвәнд әм ницы уыд. Афтә хьавыд — уадз чызг сәхимә баңауа, сихор скәна, ауләфа, стәй сәм фәзындзән уый дәр. Кәнгә дәр афтә бакодта. Әрнымадта код амә фәмидәг. Мидәгәй бафәстиат цыппор дыууә минуты. Куы рацыд, уәд уыди сәргуыбыр, йә кьәхтә йә фәдыл ласәгау кодта. Минәварадмә баздәхт сахатырдәджы фәстә. Әндәр мәм ницуал и дзуринагәй.

Хайады хицау цыдәр фәнысан кодта фыссән чиныджы, стәй аздәхт йә хәдивәгмә

— Цы фәнд дәм ис, Олег Николайы фырт?

Уый йә кьухтә йә чылдымәй райста, иу каст сәм әркодта амә сә дәләмә әруагъта.

— Иууылдәр фыды хьуыддәгтә сты, амә раст архайы. Чызг, гәнән ис, фыд амә фырты кьухтәм бахауа. Чызджы ратоньн хьәуы сә дзәмбытәй. Фыццаг вариант: чызгимә әргом аныхас кәнәм. Дыккаг: чызджы уал уадзәм амә хабәрттә конструкторы мадән ракәнәм. Әртыккаг: конструкторән йәхицән раргом кәнәм хьуыддаг. Хәдзары исты фәкусы, исты нывтә-йедтә фәкәны, уый базонәм. Куыд кусы — исты әрдәгфыст гәххәттытә амә әрдәгкөнд нывтә ныууадзы йә кусән стьолыл әви нә?

— Фәдә? — бафарста йә хайады хицау.

Хәдивәг йә уәхсчытыл схәңыд амә загъта:

— Фәнды мә, конструкторимә фембәлыны бар мә куы уайд.

Хицау чысыл ахьуыды кодта.

— Уый бакәндзыстәм Мантеры бар.

— Мәхимә исын уыцы хәс! — загъта хайады кусәг.

— Цафон әрцауы сәхимә заводәй? — афарста йә хәдивәджы хицау.

— Изәры аст сахатыл.

— Иунәгәй?

— Йә хьахьхьәнәгимә.

Йә кусәнуетмә куы баңыд Мантер, уәд заводы фыццаг хайады хицаумә бадзырдта. Уым ын загътой: конструкторән йә ус амард. Абон. Сәхимә аңыд.

Телефоны хәтәл әрәвәрдта йә бынаты, йә кьәмисәнәтә аууәрста.

— Хьуыддәгтә, и!

Уый фәстә усы марды тыххәй фехьусын кодта хайады хицауән. Стәй йын загъта:

— Әз цауын.

— Цу, әрмәст...

— Ма тәрс, машинәйә йәм мә хьус фәдардзынән. Әддәмә кьахдзәф дәр — нә.

— Хорз.

Цалдәр минуты фәстә Мантеры машинә әрзылди бәрзонд хәдзары алыварс амә әрләууыд, «Тамако» фыст кәуыл уыд, уыцы гыццыл дуканийы раз. Рахызт машинәйә, арацу-бацу кодта, балхәдта тамакойы кьопп, цы лыстәг әхца йәм раләвәрдтой рудзынгәй, уыдон бәстон банымадта, стәй кьопп байгом кодта, йе 'нгуылдзы скьәрццәй иу сигарет әрдәджы онг сгәпп ласта кьоппәй, уый йәм йә дзыхәй нывнәлдта амә йыл спичкәйә зынг бафтыдта. Уыцы рәстәджы йә цәст дардта машинәтәм. Машинәтә цыдысты, фәстәмә здәхтысты, әндәр дзы змәләг нә уыд. Мантер афәнд кодта — аңауа йә куыстмә, фәлә уыцы рәстәджы фәзынди мардласән катафалкә. «Әвәццәгән, чырын әрбаластой», — ахьуыды кодта Мантер. Амә цымә афтә тагъд чи аразы хьуыддәгтә? Әвәццәгән, хиуәттә базмәлыдысты. Ирәттәм ахәм әгъдау кәй ис, уый зыдта Мантер.

Чырын амә йын йәмә цы дидинджыты фәлгәтбыд әрбаластой, уыдон бахизән дуары мидәг фәсты.

Мантер йә дзыппәй сигаретты кьопп саста, әркасти йәм амә йә шофырмә бадардта. Уый йә райста амә йә, рулы фарсмә цы гыццыл әвәрән ис, уым ныппәрста. Мантеры тынг фәндыди, ләппу цы ми кәны ныртәккә, уый базоньн. Фәлә уымән ницы амал уыд. Дыууә-әртә бонь дәргъы чызг дәр амә фыд дәр уынгмә нә раңәудзысты, амә уыцы бонты Джон-хистәр ницы знаггад ракәндзән. Фәлә кәстәрмә хьус дарын хьәуы. Уый, йә бон у, амә уәлмәрды дәр равдиса йәхи, ома мәнә тәфәрфәс кәнынмә әрцыдтән. Уыцы рәстәджы фәндагмә фәкаст, амә йә цәстытә аңахстой

минæварады машина — базыдта йæ йæ номыртæм гæсгæ. Фæлæ машина уыди афтид. Цымæ цæмæн? Диссæгтæ!

— Мерседесы — фæстæ! — бадзырдта йæ шофырма. — Йæ фæдыл цу!

Машина йæ бынатæй фенкъуысти, иннæ машинæты 'хсæн разил-базилгæнгæ бахæстæг и мерседесмæ, æмæ ралгъыста Мантер:

— Гъе, уæртæ цæммар!

Джон-кæстæр уыди машинæйы. Фыд æй рарвыста, æвæццæгæн: нæ бафарæзта!

Олег Николайы фырт бадзырдта йæ шофырма.

— Фæсындæг кæн. Разил. Куыстмæ.

* * *

Уымæн йæ дыккаг бон Тхостон æмæ Сандыр ацыдысты уæлмæрдтæм. Ингæныл дидинджытæ сæвæрдтой. Тхостон йæ кæуын йæ былалгъыл фæхаста, ныр ингæны обауыл йæ уæрджытæ æруагъта æмæ хъарджытæ кодта. Сандыр сæркъулæй лæууыд.

Сæхимæ куы æрыздæхтысты, уæд мад рахызт машинæйæ, Сандыр æнæнхæлæджы фæфæнд кодта йæ куыстмæ. Мантер хабар фехъусын кодта дзыппыхæстæ телефонæй хайады хицау-мæ. Уый йæ бафарста:

— Ныр цы дæ зæрды ис?

— Куыстмæ йæм куы ацæуин, уæд куыд уайд?

— Æгæр раджы нæу? Аив куы нæ уа.

— Мæ зæрдæ мæм афтæ дзуры: цæуын хъæуы.

— Кæд афтæ у, уæд архай!

Мантер фæдзырдта заводы фыццаг хайадмæ:

— Фæцæуы уырдæм. Сахаты фæстæ мæм æнхæлмæ кæс.

Сахаты фæстæ йæм заводы бахизæны æнхæлмæ каст фыццагæм хайады хицау йæхæдæг. Дæс минуты фæстæ Мантер бацыди Уæлхоны фырты кусæнуатмæ. Сандыр ныггуыбыр, йе стъо-лыл цы хæбæр гæххæтт уыд, уымæ, æмæ æрбацæуæгмæ йæ хъус не 'рдардта. Æмæ йæм уæд сдзырдта Олег Николайы фырт:

— Аликсандр Бæройы фырт, бахатыр кæн!

Сандыр æм хæрдмæ скаст йæ цъынд цæстытæй, стæй йæ кæсæнцæстытæ бакодта — æвæццæгæн, чи уа, уый æрхъуыды кæнынмæ хъавыд, йæ разы гæххæттыл цы нывтæ уыд, уыдо-ныл йæ тæппæн къух æрæвæрдта.

— Нæ дæ хъуыды кæнын, — загъта æрæджиау Сандыр.

Мантер йе 'вдисæндар систа йæ дзыппæй, бадаргъ æм æй кодта.

— Рухсаг уæд дæ бинойнаг. Куыст афтæ домæ æмæ...

Сандыр æвдисæндармæ æркаст æмæ йæм æй фæстæмæ радта, стæй йын бандонмæ ацамыдта, йæхæдæг йæ разы цы гæххæтт уыд, уый хатæлтыхт скодта æмæ йæ, йæ фæсчъылдым цы чингуыты тæрхæг уыд, уым сæвæрдта, къæлæтджыныл бадгæ-бадын æм бадзырдта:

— Хъусын дæм.

— Дæ фæдыл зылынц, — райдыдта комкоммæ Мантер.

Йæ ныхас ницы уыйас фæзынд Сандырыл.

— Хатын æй, — загъта уый. — Фæлæ сын дзы ницы ра-уайдзæн.

— Кæмæн?

— Уый нæ зонын, уый мæ хъуыддаг нæу. Сымахмæ хауы уый базонын.

— Мах æй базыдтам. Амырыкаг.

— Амырыкаг?! — Тынг бадис кодта Сандыр. — Диссæгтæ!

Мантер æм хæстæгдæр балæууыд.

— Зæгъ-ма, Аликсандр Бæройы фырт, хæдзары дæр фæку-сыс, фæдзæхст дын цы хъуыддаг и, ууыл? Исты нывтæ-йедтæ фæкæныс? Мæ фæрстытæ дæм худæг ма фæкæсæнт — ам гыццыл хъуыддагтæ нæй, ам ис иу стыр хъуыддаг. Дзырд цæуы паддзахадон исбоныл — æмбарыс уый?

Сандыр йæ сæрма сæвнæлдта — аныхта йæ.

— Фæкусын хæдзары дæр. Алы изæр нæ, фæлæ арæх. Дæ хъуыды куыд бауромдзынæ?! Куыд æй æрлæууын кæндзынæ! Фæлæ кæд афтæ у, уæд мæ мадæн зæгъдзынæн æмæ мæ нæ уадздзæни кусын. Уый мæ бауромдзæни. Мæнæн бауромæн ис, фæлæ сæры мидæг цы змæлд и, уый ничи бауромдзæн. Æцæг æй зонгæ дæр ничи бакæндзæн.

— Ууыл зын баууæндæн у. Фæлтау афтæ баныхас кæнæм: зæгъ дæ мадæн æмæ дын стъолоыл цыдæриддæр гæххæтты гæбаз баззайы, басудзæд-иу сæ. Къæхæварæнмæ сæ бахæссæд, басудзæд сæ, сæ сыгъдæттыл сын дон раскъæрæд. Афтæ.

Конструкторимæ кæй фембæлд, уый хайады хицауæн фехъу-сын кодта Мантер. Цы ныхас сæм рауад, уый дæр ын цы-быртæй радзырдта. Уый фæстæ ныххызт буфетмæ. Сауфагæ-кас æмæ æхсыры агуывзæ райста, фынгмæ сæ фæхаста, афтæ йæ уæлхъус алаууыд æмкусæг. Йæ хъусмæ йын ныггуыбыр кодта.

— Сæмбæлдысты. Бæрзонд хæдзарырдæм фæцæуынц.

Мантер фестад, æхсыры агуывзæ лæугæйæ анызта æмæ къæсæрма сарæзта йæ ных. Æддæмæ ахизæны телефонæй гаражмæ бадзырдта, æмæ уайтагъд «Волгæ» къæсæргæрон æрлæууыд.

— Бæрзонд хæдзармæ! — нæма æрбадт, афтæмæй бадзырдта шофырмæ.

Цыдысты æнæдзургæйæ, æрмæст иунæг хатт баппæрста шофырмæ:

— Тагъддæр у!

Машина куы атахт иннæ машинæты 'хсæнты, уæд Олег Николайы фырт æрхъуыды кодта: хайады хицауы хæдивæг Маринæимæ аныхасгæнинаг кæй уыди, уый нæ рауад. Уым, Амырычы дæр, уыцы хæдтæхæгыл кусынц цалдæр конструкторæй, фæлæ уыцы æнæхайыры æлхынцъ ссарын сæ бон нæу. Ныр хъуыддаг Джон-хистæры бærны бакодтой, æмæ сын уый дæр ныфс бавæрдта.

Мантер зыдта, чызг æмæ лæппуйæн сæ алы къæхдзæфмæ дæр цæуы каст — уымæй æууæндыди сæ кусджытыл. Фæлæ сæм йæхæдæг искуыцæй куы бакæсид, кæддæра куыд æмæ цас æмбарынц кæрæдзийы. Æмæ ныр дæр уымæн тагъд кодта. Бахæццæ йæ тæккæ афоныл. Таксийæ фыццаг рахызт лæппу. Чызгæн феххуыс кодта рахизынмæ æмæ, хæдзары фæрсты цы дурастæрд асины къæпхæнтæ уыд уæлæмæ, уыдоныл фæхæрд кодтой. Се 'ддаг бакаст уыд æнæмæт, сæ зæрды исты бакæнын уыд, ахæмæй сыл иу мисхал дæр ницы зынд. Куы схæццæ сты, уæд æрлæууыдысты, æмæ чызг лæппуйы риуыл йæхи бауагъта. Лæппуйыл уыди сау дарæс — Тауырзæты амарды фæстæ нырма фыццаг хатт фембæлди чызгимæ. Мантер мæсты кодта Маринæмæ — уæдæ цавæр уарзт у! Уæдмæ лæппу йæ къух айста чызджы уæхскæй, йæ сæр æм æркъл кодта æмæ йын йæ хъусы цыдæр бадзырдта. Чызг æм йæ сæр банкъуыста. Æмæ Мантер ахъуыды кодта: нæй, чызгимæ аныхас кæнын зиан йеддæмæ ницы у, уайтагъддæр сæ фæхæццæ кæндзæн лæппумæ. Уæд ам дзæгъæлы цы лæууа! Машинайы фæстæмæ йæхи ауагъта, уырдыгæй аракæс-бакæс кодта, кæддæра сæ кусджытæй исчи искуыцæй зыны, æмæ сæ куы никæуыл схæцыд йæ цæст, уæд ын æхсызгон уыди. Стæй бадзырдта шофырмæ.

— Куыстмæ!

Машина тахти. Мантер йæ цæстытæ бацъынд кодта æмæ бамбæрста, куыд æххормаг ын уыд, уый. «Æнæхайыр фæуæд ацы иунæджы цард!» — ралгъыста йæхинымæр æмæ ахъуыды

кодта: мадмæ ацæуын хъæуы хъæумæ æмæ йæ раканын хъæуы. Æндæр ацы цардæй цард нæй. Æниу та уый дæр кæм разы кæндзæн: «Æз мæ цахæрадон нæ ныууадздынаен»... «Æз мæ хæдзар нæ федзæрæг кæндзынаен мæ цæст æрттивгæйæ» — бустæ та кæндзæн. Фæлæ йæм хъусын нал хъæуы. Нал дæр æм хъустæ бакæндзæн, æгъгъæд ын фæуæд! Уыцы хъуыдыты фæстæ азылд шофырмæ æмæ йæм бадзырдта:

— Сабырдæр цу!

Машинайы цыд фæсындæгдæр.

* * *

Тхостон дуар бакодта, æмæ Маринæ мидæмæ бахызт. Йæ хызын æмæ йæ къухы цы чиныг уыдис, уыдон йæ нанамæ радта, йæ дзабыртæ фелвæста, йæ къæхтæ мидæгдаргæ фæлмæн дзабырты атыста, ацыд йæ уатмæ, йæ сынтæгыл бахауд æмæ хъæрæй скуыдта. Тхостон йæ уæлхъус алæууыд, ныггуыбыр æм кодта.

— Цы каныс, мæ зæрдæ дын айхæла!

— Дзыццæ!..

Тхостон йæ дæлфæдтæм æрбадт, фæлæ чызджы басабыр кæна, уый тыххæй нæ, уадз æмæ акæуа. Йæ уд расыгъдæг уыдзæн.

— Цæмæн, цæмæн?!

Тхостон сыстад, йæ уæззау къæхдзæфтæй рудзынджырæм бацыд.

— Нæ йæ зоныс?

— Джон?

— Æнæмæнг афтæ. Йæ низæфхæрд зæрдæ нæ бафæрæзта — фыццаг ын æй ды базмæлын кодтай, стæй уалынмæ уый æрбасхъæл. Куыд, кæуылты, цæмæн?!

Маринæ йæ сæрыхъуынты йæ къухтæ атыыста.

— Уæдæ æз уыдтæн аххосджын? Мæ мады æз амардтон, æз?!

— Æрмæст дзæгъæлы цъæлхъæр — нæ! Цы 'рцыди, уый æрцыд. Нал раздæхдзæни мæ магуыр чындз. Фæлæ нæ алкæй дæр ахъуыды хъæуы, цы æрцыди, ууыл дæр, æмæ кæй цы ми бакæнын хъæуы, ууыл дæр.

Чызг йæ цæсгом ныссæрфта, рабадти йæ сынтæгыл. Тхостон æм бацыди, йæ уæхскæмæ йын бавнæлдта.

— Алкæй дæр нæ йæ азым æмбарын хъæуы — уæдæ куыд! — Чысыл фæлæууыд йæ ныхасæй. — Федтай ма йæ?

— Федгон æмæ цы?

— Ахæм хъæлæсыуагæй ма дзур мемæ. Дæ фыдыл ахъуыды кæн.

Чызг æм йе 'ргом разылдта.

— Цы мын зоныс?

— Ницы. Æппындæр ницы.

Марина, афтæ йын зæгъдзæн, уый æнхъæл нæ уыди.

— Цы?!

— Дæ фыд дæр, дæумæ куыд кæсы, афтæ æнæниз нæу, — загъта ма, чызгмæ комкоммæ кæсгæйæ Тхостон æмæ дуарыл ахæцыд.

Марина сынтæгæй рахызт, бæрзондчылдым кълæтджынмæ бацыд æмæ уым сбадти, йæхи фæстæмæ ауагъта. Ау, ахæм диссагæй йын цы загъта?! Бауарзта, уый ничи фæзæгъы йæ мадæн? Кæд ма йæм сонтæй йæ зæрдæ æхсайдта? Æмæ институты куы ахуыр кæны. Дунейы адæмты ахастдзинæдты институты! Æмæ дзæбæх лæппу куы у Джон. Нырма дзы, йæ зæрдæмæ чи нæ фæцыд, иу ахæм ныхас куы никуы сирвæзти. Ныр амырыкаг кæй у, уый тыххæй... Фæуыздзæн институт, ацæудзæн Амырыкмæ йемæ, смой дзы кæндзæн æмæ цæрдзысты. Сывæллæттæ сын рацæудзæн. Уæдмæ нана дæр нал уыздзæн, фыд дæр нал уыздзæн.

Тхостон æм бадзырдта:

— Дæ кълухтæ ныхс æмæ сихор хæрынмæ рацу!

Марина йæ мидбылты бахудт — куыд фидар у нана! Диссаджы хылтæ фæкæндзæн, йæхæдæг цыма ницы æрцыд, уый дзырд дæм бакæндзæн.

* * *

Йæ зæрдæ йæм куыд сдзырдта, афтæ æвæстиатæй байтыгъта дуар, æмæ уыдон дыууæйæ дæр сæццæйæ аздадысты. Фыд йæхи иуварс аппæрста, фырт йæ кълухтæ цы фæкæна, уый нал зыдта, æмæ сæм кæсгæйæ баззад.

— Ах, Луизæ! — йæ размæ рауад фыд.

Луизæ гуырысхо нæ кодта, фыд æмæ та фырт ныр дæр, цыдæр сусæг, уымæн кæй нæ хъæр кæнынц, ахæм хабарыл кæй ныхас кодтой, ууыл. Алыхатт дæр афтæ ваййы: куыддæр уый фæзыны, афтæ фæсыпп ваййынц. Мæсты кæнын сæм байдыдта, йæхи цæсты йæ дæлдæр кодтой. Радыгай сыл йæ цæстытæ æрхаста — фыццаг фыдыл, уый фæстæ та фыртыл — уый йын йæ фыццаг усæй уыд, йæ амырыкаг усæй. Луизæ фæстæдæр базонгæ ис йемæ, Францы куы куыста Джон-хистæр, уæд. Йæ зæрдæмæ фæцыд. Фæлæ ам, Уæрæсейы бамбæрста — фæрæдыди. Бауарзинагæй йæм ницы разынд — иуæй

мæрддзæст уыди, иннæмæй — рувас. Фæлæ фыртимæ балимæн, раст цыма йæхи лæппу уыди, ахæм зæрдæ йæм дардта. Фырт уый æмбæрста æмæ йæхи хæстæг дардта Луизæмæ. Ныр уый дæр Уæрæсейы фæрæтвæлдæхт фæци.

— Уад нын цыма æрбатыдта нæ къл, — загъта лæппу.

— Æз æнæуи дæр уад дæн, — баппæрста йæм йæ ныхас Луизæ дæр æмæ йæ уатмæ ахызт, рудзынгæй кæртмæ акаст æмæ ахъуыды кодта: «Адон мын цы цæрдтытæ сты ныр! Цы уынгæджы бон мыл ныккодта?! Кæдмæ сын быхсдзынæн сæ гуымиры ныхæстæн. Бæрæг у — цæуылдæр тыхсынц, цыдæр сæ фæнды æмæ сын дзы ницы уайы. Æмæ сын уый аххос у, Луизæйы аххос?!» Мидæгæй райхъуыст фыды ныхас:

— Мах зоопаркмæ бакæсæм. Рагæй дзы нал уыдыстæм. — Бакæсут, — радзырдта йæм Луизæ дæр.

Куы ацыдысты, уæд раздæхти Луизæ цæлгæнæнмæ. Уым кълуымы лæууыд рагон диван. Сылгоймаг ыл йæхи æруагъта, ныхсагъæс кодта — цы бакæна, цы хуызы фервæза адонæй? Ныр фондз азы дæргъы цæуыл йæ хъиутæ хæры семæ?! Фæлидзын сæ хъæуы. Фæлæ — куыд? Афтæмæй йæ нæ ауадздзæни лæг. Йемæ йæ акæндзæн Штаттæм — тыхконд æмæ дзы хъæзæнхъул скæндзæн йæхицæн. Æмæ ныр, зæгъæм, ардыгæй куы ацæуид Францмæ, Уæрæсейæ, уæд та куыд уайд?! Æдасдзинады комитетмæ куы бацæуид, йæ зæрдæ цæмæ æхсайы ацы дыууæмæ, уыдон сын куы фæдзурид, уæд ын нæ баххуыс кæниккой Францмæ ацæуынæн? Фæлæ иугæр уырдаæм куы бацæуа, уæд ын ардæм æрбаздæхæн нал и, æмæ уæд куыд? Уæдæмæ йæ дзаумæттæ йемæ ахæсса, цыма сыгъдæггæнæнмæ истытæ хæссы, уый æфсон. Гыццыл ма абадти æмæ сыстади, егъау хызыны æрæфснайдта йæ гæрстæ, сейф бакодта, долларты тыхтон дзы райста, иу мин дзы анымадта æмæ сæ хызыны атыста, иннæты сæ бынаты нывæрдта.

Кæртмæ куы æрхызти, уæд мæнæ лæг æмæ фырт лæууынц, цæуылдæр ныхас кæнынц. Исдуг фæтыхст Луизæ, стæй сæ цурмæ бацыд.

— Æмæ зоопаркмæ цæуинаг куы уыдыстут.

— Нæ фæнд аивтам. Ды та кæдæм раараст дæ?

Уый йæ хызыныл схæцыд хæрдмæ.

— Гæрстæхсæнмæ, — æмæ йæ ных кæрты дуармæ сарæзта. Уынджы таксийы абадт, шофырыл йæ цæст æрхаста.

— Æдасдзинады комитетмæ.

Шофыр дæр ыл æрхаста йæ цæст.

— Нæ дæ бамбæрстон.

— Аедасдзинады комитетмæ. Дзержинскийы фæзмæ!
Иуцасдæр куы ауадысты, уæд та йæм æрбакаст шофыр, йæ цæстытæ дæр та йыл æрхаста.

— Уырыссаг нæ дæ?

Фæлæ йæм сылгоймаг ницы сдзырдта.

Æддаг дуарæй куы бахызт, уæд йæ разы æрлæууыд радгæс афицер.

— Кæй агурыс?

Сылгоймаг йæ хызын йæ къæхты цур æрæвардта, ныггуыбыр æм кодта æмæ дзы йæ паспорт систа, афицермæ йæ бадардта.

— Æз амырыкаг минæварады кусæджы ус дæн.

Афицер айста паспорт, иуцасдæр æй фæрафæлдах-бафæлдах кодта, стæй бафарста:

— Хатыр бакæн, фæлæ цы хъуыддаджы фæдыл æрбацыдтæ ардæм?

— Мæ лæг æмæ йæ фырт цыдæр сфæнд кодтой уæ ныхмæ. Афицер æм йæ паспорт радта.

— Мæнæ ацы дуарыл бахиз æмæ æрбад. Рæхджы дæм зындзæни нæ кусæг. Æрсабыр у, дон дзы и, сыгъдæг агуывзæ,— æмæ йын дуар бакодта.

Луизæ мидæмæ бахызт, исдуг ницыуал ауыдта æмæ лæугæйæ баззад — кæд раст нæ бакодта, кæд фæрæдыди?! Уæдмæ æрæмбæрста, кæм ис æмæ цæмæ æрбацыди, уый. Æрбадти, рудзынджы раз цы къæлæтджын уыди, уым. Чысыл абадти æмæ, уатмæ иннæ къулаæй цы дуар уыд, уый байгом æмæ дзы, йæ пъагæттыл стыр æртыгай стъалытæ кæмæн уыд, ахæм афицер æрбахызт. Луизæйæн салам радта, зына-нæзына йæм йæ мидбылты дæр бахудт, æмæ сылгоймаг йæ риуы дзаг сулæфыд.

— Дæ бонтæ хорз,— йæ саламмæ йын загъта Луизæ, æмæ йæхиуыл уалæмæ фæхæцыд.

— Бадгæ кæн,— йæ къухæй йын ацамыдта афицер.

— Бузныг.

Лæг йæ ныхмæ æрбадт.

— Хъусын дæм, æцæг тагъд ма кæн — ничи нæ никуыдæм суры. Дæ фæд-дæ фæд ничи зылд, ардæм куы цыдтæ, уæд?

— Ничи,— загъта Луизæ æмæ уал ын йæхи тыххæй радзырдта цыдæртæ: Францы кæй райгуырд, уым кæй схъомыл. Афицер арф ныуулæфыд, йæ сæр ныттылдта.

— Ехх, Францы бæстæ, дæу ма иу хатт фен!

Сылгоймаг æм кæсынтыл фæци.

— Уыдтæ искуы Францы?!
42

— Бæргæ дзы уыдтæн. Сорбоннæйы... Практикайы...

Луизæмæ цыма фæхæстæгдæр и афицер, æдзынæг æм бакаст æмæ йæхинымæр загъта: «Нырма зæронд нæу». Стæй йын радзырдта, лæг æмæ фыртмæ йæ зæрдæ цæмæй æхсайдта, уыдæттæ. Йæ ныхасы кæрон балхынцъ кодта:

— Уый хуымæтæджы нæу— уæд афтæ тарстхуыз нæ уаиккой.

Лæг тамакодон систа, фæлæ тамако не сдымдта.

— Рагæй афтæ тарстхуыз сты?

— Ныр иу-æртæ майы бæрц.

— Ардæм цæй охыл æрбацыдтæ?

Луизæ фестæлфыд уыцы фарстæй. Уæддæр йæхи нал баста:

— Мæнæн уыдонимæ цæрыны амал нал и. Мæн фæнды нæхимæ ацæуын, Францмæ. Æмæ ардыгæй куы ацæуин, Уæрæсейæ, уæд хуыздæр уайд. Ныр мын уырда æздæхæн нал и, минæварадмæ.

Булкъон бадин кодта уыцы ныхæстыл. Уымæй размæ йæм æрбадзырдта уынджы цæстдарæг, минæварадæй иу сылгоймаг кæй рацыд дзаг хызынимæ æмæ таксийы кæй сбадт. Уæдæ уал нырма растытæ дзуры ацы сылгоймаг! Йæ бинонтæй лидзын фæнд скодта æмæ хæдзары иунæгæй куы аздад, уæд бавнæлдта йæ фæнд æххæст кæнынмæ.

— Арæх хылтæ кодтат?

Сылгоймагæн йæ тыппыр былты кæрæттæ фестæлфыдысты.

— Нагъ, хылтæ нæ кодтам. Кæд æм тыххæй урæдтон мæхи, уæддæр. Бирæ азты кæны ацы куыст, æвæццæгæн ын йæ зæрдæйы фæндиаг не 'нтысы æмæ смæстыгæр и, ыссуццæ.

Цалынмæ Луизæ уыдæттæ дзырдта, уæдмæ булкъон ахъуыды кодта: «Мантерæн фехъусын кæнын хъæуы хъуыддаг». Зæгъгæ та кодта:

— Зæгъæм, æз дæуыл баууæндыдтæн. Ды уæхимæ нал æздæхтæ. Уайтагъд бæстæ загъд-замана суыдзæн. Чекисттæ адавтой минæварады бæрнон кусæджы усы! Уый уыдзæни, сахат дæр нæма рацæудзæн, афтæ. Æмæ уæд мах цы кæндзыстæм?

— Æз ууыл ахъуыды кодтон,— загъта Луизæ.— Æмæ сымахмæ хъуамæ дзырд ма æрхауа. Æз уын ныффысдзынæн гæххæтт, мæ лæгæй мæхæдæг кæй рацыдтæн, уый тыххæй, сымахæй та кæй курын, цæмæй мын а бæстæй ацæуынæн феххуыс кæнат. Гъе, æцæг Джоны тыххæй иу сыбыртт дæр нæ уацхæсджытæн. Ныр та уын, кæд гæнæн и, уæд мын минæварадæй искамæ фæдзурут — æз уыдонмæ дæр ныффысдзынæн ахæм курдиат.
42

Булкѳон бацин кодта Луизайы ныхастыл.

— Иттэг хорз! Такка абон сараздзыстэм пресс-конференци, амæ дын фадат уыздæн, цы дæ фæнды, уый дзурынаен. Хорз?

Луизæ йæ сæр банкѳуыста.

— Разы дæн.

Булкѳон сыстад йæ бандонай, кѳуыммæ бацыд, телефоны номыртæ æрзылдта, стай хатæл йæ хѳусмæ схаста амæ йæ цæстæнгас Луизæмæ ныццарæзта, афтæмай кæмæндæр загъта:

— Дæлæмæ-ма æрхиз.

Чысыл фæстæдæр фæзынд Мантер. Сылгоймагæн йæ сæрай акуывта амæ æрлаууыд булкѳоны раз. Уый йын хабæрттæ ракодта, стай загъта:

— Феххуыс ын кæн,— йæ цæстæнгасæй ацамыдта Луизæмæ,— цæмай йæхи бацæттæ кæна минæварады кусæгимæ фембæлдмæ дæр амæ пресс-конференцимæ дæр.

Луизæ булкѳонай тынг разы уыди — алцыдæр аразы, уый, Луизайы куыд фæнды, афтæ. Фæлæ цымæ... йæ лæг конференцимæ æрбацæудзæн? Хѳуамæ ма æрбацæуа. Йæ ныфс не 'рбахæсдзæн.

Сæ иумæ дæр нæ каст, афтæмай булкѳон загъта:

— Аныхæстæ кæнут. Æз минæварадмæ бадзурон амæ пресс-конференци бацæттæ кæнон,— сахатмæ æркасти.— Дыууæ сахаты дын фаг у? — афарста ма Луизайы.

Луизæ сыстад, йæ сæрай йын акуывта.

— Фагай фылдæр.

Мантер та ныр дæр хѳуыды кодта Луизæ амæ булкѳоны раздæры ныхастыл — сусæг ранай сын хѳуыста сæ ныхасмæ, Луизайæн сусæг ранай. Ныр ын нал аирвæздзæни уыцы заронд рувас. Цыдæр катайаг, дам, фæдис. Уый Луизæ дзырдта. Уæд кæнæ цин кæны йæ фырты æнтыстытыл, кæнæ та, йæ фырт Маринæимæ кай базонгæ ис, уый йын исты пайда æрхæсдзæн, ууыл йæ зæрдæ нæ дары. Æниу, цымæ, зонгæ исты кæны фыды хабæрттæн Маринæ? Æмæ сын цы хѳуамæ зона, йæ кусæн бынатыл авд дуары æхгæд куы и!

* * *

Фæсахсæвæр уыдаид, афтæ Луизæ бадти, булкѳон æй цы сылгоймагимæ базонгæ кодта, уый кусæнуаты. Сылгоймагыл уыди майоры пѳагæттæ. Булкѳон, куы сæ базонгæ кодта, уæд бафарста майоры:

— Оля, афтæ фехѳуыстон, дæ ныййарджытæ, дам, улæфынмæ ацыдысты Хѳырыммæ.

— Ацыдысты— æцæг у.

— Цæмæн дæ фæрсын, уый, æвæццæгæн, бамбæрстай.

— Бамбæрстон: хѳуамæ нæ иумайаг уазæг рæстæгмæ суамæ сæрмагонд уазæг.

— Сыгъдæгай дæр зонды кѳуыбар дæ! Æцæг афтæ: йæ цурай кѳахдзæф дæр— никуыдæм. Дуар макæмæн бакæнай. Рудзгуйтæм хæстæг цæуæн нæй, рухс судзæн нæй. Телефон исæн нæй! Нæй, нæй, нæй!.. Æнæ адзургæ дын куы нæуал уа, уæд дзыппыдаргæ телефонæй. Бамбæрстай:

— Уæлдайджынтæй,— бахудти йæ уадулты дзыххъытæй Оля.

— Бузныг. Ныртæкка уæхимæ ацæудзыстут. Цы уæ хѳæуа, уый хѳусын кæндзынæ мæнæн. Луизæ, дæ пресс-конференцийы тыххæй дын æварын иттæg хорз бæрæггæнæн.

Луизæ булкѳонмæ бакаст, йæ арм йæ ныхыл авардта: цæмайты йæ нæ фарстой уыцы æнахайыры уацхæсджытæ! Иу та йæм дзы ахæм фарст радта: «Куыд нæлгоймаг, афтæ дæ зæрдæмæ цæуы Джон? Исты ма йæ бон у?»

— Æз ныхас кодтон Францы минæварадимæ,— загъта булкѳон.— Кæд ма Францы гражданкæйыл нымад дæ, уæд, дæ хѳуыддаг арæзт у.

Луизæ йæ цæсгом йæ дыууæ кѳухæй бамбæрзта амæ скуыдта.

* * *

Маринæ хатæл систа. Диссаг у — фæстаг рæстæджы телефоныл хѳуамæ йæхи ныццæва, куыддæр дзы исчи æрбадзуры, афтæ.

— Хѳусын.

Тхостон дуары фæстæ ныххѳус — уæдæ кæимæ дзура ацы чызг? Фæлæ сусу-бусу йеддæмæ ныхасæй ницы æрцахста. Чызг хатæл æрæвардта, рагъанай йæ хызын æриста, йæ кѳæхтæ цыдæр быд дзабырты атыыста амæ фæдде и. Лифтмæ дæр нæ фæкаст, афтæмай нызгъордта асинтыл. Такси лæууæны — ници. Фыццаг цы машинæ æрбауад, уым абадти.

Джоны ауыдта машинæйы рудзынгай — лæппу æнæвдæлон лæуд кодта — уайтагъд та-иу йæ уæз йæ иу кѳахæй иннæуыл æруагъта. Маринæ йæ цуры куы алæууыд, уæд фестæлфыд.

— Маринæ! — Æрбахѳæбыс æй кодта æнахуыр тыхджын амæ йын йæ хѳусы бадзырдта: — Бузныг, мæхи Маринæ,— загъта амæ йæ кѳухтæ æруагъта.

— Цы кодтай? — ләппумә систа йә цастытә чызг.
— Ардыгәй цом, — загъта Джон.
Чызг ын йә къух йә дæларм атъыста.
— Нæ хъуыддæгтæ ныггалиутæ сты.
— Цы 'рцыд?
— Телеуынæны дзырдтой, минæварады бæрнон кусæг Джо-
ны ус, дам, кыгыбымæ алыгъд. Куры, цæмæй йæ йæ лæгæй
бахизой.

— Æмæ дзы дæуыл та цы цæуы?
— Джон мæ фыд у.
Маринæ сагъдауæй баззад.
— Æмæ?..
— Ныр мæ фыды нæ хицауад ахондзæн ардыгæй. Стæй
мæн дæр. Æмæ уæд ды?..
Иу-ссæдз къахдзæфы æддæдæр æрлæууыди сатæгсау
«Волгæ». Иу чызг дзы рахызт, йæ хъæбысы сырхмæтæгты
егъау куырис. Лæппу æмæ чызджы рæзты куыд фæцæйуад,
афтæ йæм фехъуыст лæппуыи ныхас:
— Ды нын куы нæ феххуыс кæнай, уæд махæн ардыгæй
цæугæ у.

Дидинджытæ кæмæ уыд, уыцы чызг хъусынгæнинагты
фæйнæджы раз æрлæууыд, йæ цастытæ хъусынгæнинагтыл
рахæсс-бахæсс кодта.

— Æз?!

— Ды, Маринæ, ды. Дæ фыд... — Джон ферхæцæгау кодта.
Маринæйы къухмæ февнæлдта æмæ йæ къулрæбынты йæ
фæдыл акодта фалдæр.

— Истæмæй тæрсыс?

— Тæрсын.

— Цæмæй?

— Цыма нæ фæстæ зылынд.

— Цытæ дзурыс?!

— Хъусыс? Дæ фыд кусы хæдтæхæджы цыдæр ахсджиат
фæрæз æрхъуыды кæныныл. Ууыл кусын райдыдтой махмæ
дæр, Штатты, æмæ мæ фыды къухы хъуамæ бафта уыцы
фæрæзы ныв æмæ йæ нæхимæ арвитæм Штаттæм.

— Æмæ æз та?..

— Ды хъуамæ...

— Радавон ныв, нæ?

— Гъо!

— Уый гæнæн нæй. Мæ фыд хæдзары нæ фæкусы. Стæй
æнæуи дæр...

— Æппын мацы куса, уый гæнæн нæй: цыдæр хæххытæ ма
кæна... Маринæ...

— Хæххытæ фæкæны, — йæхи дзæбæх нæма æрæмбæрста
Маринæ

— Ге, гъе! Уыцы хæххытæ, уыцы! Нæ уарзты сæраппонд.
Нæ фидæны сæраппонд, иунæг нывы мур!

* * *

Сандыр лæууыди рудзынджы раз. Йæ сæр ныууæззау хъуы-
дытæй, уæддæр фарста йæхи: куыд, цы хуызы хъуамæ базона
уыцы фæрæз?

Æвиппайды лæг фестæлфыд, йæ цастытæ ирдæй аздадыс-
ты — æлхъывд уæлдæф. Æлхъывд уæлдæф! Æлхъывд
уæлдæфæй куыннæ байгом уыздæн?! Мæнæ диссæгтæ!

— Ура! — загъта Сандыр ныллæг хъæлæсæй. — Ура! — загъ-
та та ногæй.

Ракасти дуарæй — стыр уаты бадтысты йæ хъахъхъæнæг
æмæ фыццæг хайады секторы хицау, ацæргæ сылгоймаг.

— Нæхимæ! Хæдзармæ!

Уыдон сыстадысты.

— Афон дæр у, — загъта сылгоймаг, стæй бахызт Сандыры кусæн
уатмæ. Стъольи цыдæриддæр гæххаттытæ уыди, уыдон рамбырд код-
та, сейфы сæ бавæрдта. Уый фæстæ бырæтты чыргæдмæ ныккасти,
цы гæххаттыты скъуыдтæ дзы уыд, уыдон дæр систа æмæ сæ бафс-
найдта сейфы. Стæй сæхгæдта сейфы уæззау дуар æмæ дæгъæл кон-
структормæ радта.

Уымæй цы дæгъæл райста, уый атъыста гуыдыры æхтæнæны, æрзылдта
йæ æмæ, йæ къæрцц куы фæцъид, уæд дæгъæл йæ риуы дзыппы ны-
вæрдта.

— Исты азым мæм дарыс?

— Нæ, мæ хуры чысыл, нæ!

— Цыдæр зæд дыл атахти абон — афтæ хъæлдзæгæй дæ
никуыуал фæдтон.

— Ссардтон æй! Ссардтон, цы агуырдатон, уый, — сылгой-
маджы йæ хъæбысы ныккодта Сандыр.

Сæхимæ Тхостон йæ размæ рауад, йæ ныхæн ын аба кодта.

— Ноджыдæр ма, гыцци, ноджыдæр!

Мад æм кæстæйæ баззад.

— Расыг дæ, мыййаг?

Сандыр йæ къухтæ хæрдмæ систа.

— Тынг расыг, тынг, гыцци! Мæ амонд мæ срасыг кодта, ме

стыр амонд! — мады æфцæгыл йæ цонг æртыхта лæппу.

— Цæй амонды кой кæныс, цæ! Уæдæмæ æххормаг дæ æмæ уал исты бахæр.

— Бахæрдзынæн! Стæй нуазгæ дæр акæндзынæн. Иу сыкъа — уазал арахъхъ.

Мад æм уæддæр цыдæр зæрдæхсайгæ кæстытæ кодта.

— Гъемæ, афтæ дæр фæуæд!

Æхсæвæры фæстæ Сандыр йæ кусæн уаты дыууæрдæм рацу-бацу кодта, æмæ, йæ сабибонтæй кæй бахъуыды кодта, иу ахæм зарæг зарыди ныллæг хъалæсæй. Мад ын хъуыста йæ къахдзæфтæ дæр æмæ йæ зарæг дæр. Тхостон æмбæрста, цæмæн афтæ хъæлдзæг уыздæн йæ фырт, уый — ссардта, рагæй цы агуырда, уый! Æгайтма йæ ссардта, æгайтма хъæлдзæг у. Йæ царды ницы ссардта, уадз йæ куысты уæддæр ссара истытæ. Æнæнхъæлæджы идæдзæй аздади. Уæдæ а чызг дæр... Бæргæ йæ нæ хъуыди исын. Лæгæн йæхи тугæй чи нæ уа, уый йæхи нæу. Фæхастой йæ, фæхъомыл æй кодтой, æмæ уал сæ дыууæйæ иуы мæрдтæм барвыста. Иннæмæ дæр сæ цы кæсы — Хуыцау æй зоны...

Фæцыди дуары хъæр. Ныр æм ацу æмæ, кæм уыди ацафонмæ, уымæй йæ бафæрс! Фæлæ дын мацы схъæр кæна!

Уæддæр йæ размæ рацыд.

— Æххормагæй мæлын, нана!

— Дæ къухтæ ахс, æз дын хæринаг æрæвæрон.

Маринæ хихсæны дуарыл бахæцыд — уый æхгæд разынд; фыд уым и! Ахæм гæнæн ын нал уыздæн! Фыды кусæнуаты смидæг, бырæтты чыргъæдæй фелвæста, цыдæр ныв кæуыл уыд, ахæм гæххæтт, йæ дзыппы йæ атыыста æмæ йæ къахы æлгътыл фæдде.

— Маринæ — хæрынмæ! Цы фæдæ, цы? — Тхостон йæ тыхстæй фырты кусæнуатмæ бакаст, фæлæ уым дæр нæ разынди Маринæ.

— Сандыр! — фæдзырдта фыртмæ.

Сандыр хихсæнæй рахызт, йæ зарын нæ ныуагъта нырма дæр.

— Маринæ кæм и? — йæ размæ фæци мад.

— Куы нæ йæ фæдтон. Цæуыл стыхстæ?

Тхостон уатмæ бауад, бырондонæй гæххæттытæ æркалдта, анымадта сæ — дæс дæр ам. Уæдæ цы фæци Маринæ?

— Æз — ныртæккæ! — загъта мад.

Уынджы атындзыдта, такси кæм фæлæууы, уырдам. Уым нæ разынди Маринæ. Уæдæ цы 'рбаци?! Уалынмæ йыл йæ цæст æрхæцыд — уартæ телефонæй дзуры, æрдæгæй уæлæмæ зыны æнæавг телефонæй дзуранæй. Кæмæ дзуры? Уымæ, Джонмæ?!

Уæд ын цыдæр рахаста, цыдæр ын дæттынмæ хъавы. Нæ, афтæмæй ауадзæн ын нæй! Фездæхт, йæ разы цалдæр машинæйы. Иуы дуар дзы фегом кодта. Мидæгæй дзы дыууæ лæджы. Тхостон дæр дзы бабадти. — Уартæ, таксийы цы чызг абадти, уый фæдтат?

— Фæдтам æмæ цы?

— Йæ фæстæ! Аирвæзт нын, зæгъгæ, уæд дзуапп дæтдзыстут паддзахады раз.

— Афтæ у?

Фæцыди зуммеры зыланг, æмæ лæг загъта: «Цæуæм, Бæрзонд хæдзарæй цы чызг рахызти, уый фæдыл. Сбадти таксийы».

«Волгæ» — сцырын. Уæдмæ та зуммер ныззæланг кодта, æмæ та, раззаг бадæныл шофыры фарсмæ цы лæг бадти, уый загъта:

— Метро Маяковскийы станцæ. Хъусынгæнинагты фæйнæг!

Тхостон рахизынмæ хъавыд, фæлæ йæм лæг сдзырдта фидар хъалæсы уагæй:

— Сабыр бад, хорз ус!

Стæй ахызтысты сæ дыууæ дæр, комкоммæ бацыдысты Джон æмæ Маринæмæ. Маринæ гæххæтт Джоны къухы фæсагъта. Джон æй йæхимæ æрбаивæзта, йæ уадулæн ын аба кодта. Раст сæм уыцы сахатыл бацыди цыппар лæппулæджы. Иу сæ хъæрæй загъта:

— Йæ бынатæй уæ чи фезмæла — фехсдзынæн æй! Дзæгъæл ракас-бакас дæр — нæ!

Джон йæ къух йæ роны фæттыста, ома гæххæтт аппарон. Фæлæ йын йæ къух ацахстой йæ цонджыхъулай — гæххæтмæ йын хæццæ дæр нæ бацц.

— Мæнмæ уын æвнæлыны бар нæй. Æз дипломаты фырт дæн.

— Чи уын радта ахæм бартæ?! — йæхи хъæргæнæг скодта Маринæ дæр

Уалынджы ныззæлыд микрофоны хъæр:

— Бадзурут Амырычы минæварадмæ.

Уыцы хъæрæй сæ уæнгтæ сæ мидæг æрызгъæлддысты лæппу æмæ чызгæн. Адæм сæм фæйнæрдыгæй бакæс-бакæс райдыдтой. Æмæ сæ уæд фалдæр акодтой...

Уырыссаг æвзагæй ХУЫГАТЫ Сергейы тæлмац

 36.

Тыхст зæрдæ, мæрддзынæзт цы кæныс, цæмæн?
Куынауал ис демæ мæ удæн цæрæн.

Æнæрай зындон мæ æууилы, хæры,
Бæллицты цæхæр-арт мæ риуы мæлы.

Цы фæци нæ ирон сызгæрин æвзаг?
Цæмæн æй ыскодтам нæхицæн ызнаг?

Цы фесты нæ ныфсы Батырадз, Сослан?
Куынауал баззадис ирон зæххыл фарн.

Цы уызæн нæ фæстаг, цы уызæн нæ сом?
Кæмæй ма уыздыстæм зæрдæргæвд, хæстхъом?

Мæ зæрдæ дзыназы, æхсиды дзы хъыг,
Æхсæвæй, уæд бонæй ызгъалы цæссыг.

Мæ нывдзыд Ирыстон — мæ уды хъæрзын.
Кæмæн дзурон, цæй-ма, мæ катый, мæ зын?

25. 05. 2000.

14

ЗÆРДÆ САГЪÆСТÆЙ ФÆЦЪÆХ

МÆ ЗÆРДÆ РИССЫ...

Мæ зæрдæ сриссы, хуссайраг ирон
Куы ныуадзы йæ рагуæзæг, йæ хæдзар...
Æвæццæгæн, Хуыцауæн у фæндон:
Нызгæлæн уа нæ паддзахад, нæ хæдбар!

Фыдызæхх æмæ Мадæлон Æвзаг...
Лæг уыдонæй тыхджындæрты æмдых у,
Иронæн та — æппаринаг, уæййаг...
Нæ йæ хаты: æнæ уыдон быдыргъ у!..

Мæ зæрдæ риссы... Чи нæм сидти знон
Сæрибары, хæдбары сæрыл тохмæ—
Ам нал ысты... Сæ фæдыл иугæндзон
Ивылæм мах дæр хураууон фæсхохмæ!

Нæ цардисджыты асырдтам... Ныр та
Чи— семæ, чи—Уæрæсейы, цæгаты...
Мæ зæрдæ мæм фæдисы дæр дзырдта:
Цы судзы Ир йæ уæййаг сæр хæст-арты?!.

Мæ зæрдæ риссы... Цасфæнды къуырф уа
Нæ Иры зæхх— фæйнæрдæм тулæм алхатт...
Кæд рауайа къæлыуайæ фыркъа,
Уæд махæй та — паддзахад!

1997

20

ГЪЕ, МАРДЗÆ, ИСЧИ!

Иуырдаем айхъус — адавтой,—
Чидæр магуыраей баззади,
Иннаердаем айхъус — амардтой,—
Хъараегæй бæстæ байдзаг и!

Иуырдаем ацу — бастыгътой,—
Сæрфт къуымы ниуынц бинонтæ,
Иннаердаем ацу — басыгътой,—
Батар сæ бон фæдисонтæн.

Ног сæфты хъæр — ныррæхуыстой,—
Сонт лæппу адæргъ каугæрон,
Иннаердыгæй та — срæмыгътой,—
Фидар галуан ныффалгæрон!

Ацæуæм дарддæр — бахордтой,—
Хæрджытыл нард фыд рахæцыд...
Цал раны кæнæм карз додой?—
Ирыл æрраниз бахæцыд!

1995

РÆСТÆГ ИВЫ

Рæстæг ивы... Уынын æй:
Бæстæ бирæгътæй байдзаг,
Царды сойæн йæ бынæй
Рухс ысуагътой ахъаззаг.

Рæстæг ивы... Мызды лæг
Нæу цæрынхъом, нымады,
Ахæмтæ ныр — «æгуызæг»,
Рыгъд, æнæсойбыл царды.

Рæстæг ивы... Кæй хуыдтон
Æз нæ царды быцаутæ,
Абырстой сæ æмхуызон
Стыр æхцайы хуыцауттæ...

Рæстæг ивы... Рæстдзинад
Чи нымайы Хуыцауыл,
Уый нæм — куыйтæн хæринаг,
Уый — нымайынц æррайыл.

Рæстæг уайы... Мæ зæрдæ
Бонхуыздæрыл цы дарон?—
Систы мæнæ æрдхæрдтæ
Бирæгътæ æмæ цуанон.

ГÆППÆЛТÆ ЗАРÆГ

Хъорнисы фæндаг — къахырмæ,
Къæдзæхы бын фæсæджилтæ.
Ничиуал тырны ахуырмæ,—
Адæмы зонд ныггалиутæ...

Уæлæ фæндаджы кусджытæ
Къахынц лæбырды сигæцтæ.
Тæрхоны лæгты устытæ
Систы Иры къæбицгæстæ.

Низ кæмæн бацыд йе уæнгты,—
Хос æрцагурад хохæгтæй...
Бирæ устытæ се 'мкъæйтты
Ивынц æхцаджын богъ-лæгтæй.

Уалдзыгон сæгуыт ихфæзы
Касти цъитийы бадонмæ...
Уæллæгты рыгтæ чи мæрзы,—
Сбыры хицауы бандонмæ.

Джинаты суадон, Джинаты,
Дæу куы фениккам а-хъæуы.
Фыццаг бандоныл чи 'рбады,—
Хъилтæй сурын æй бахъæуы.

Зæххы сойбынтæ чи уарзы,
Сиды уыдонмæ рагвæззæг...
Иры намысæй чи хъазы,
Уый ирон мыггаг ма хæссæд!

Бæрæг у уый,
Нæ рагфыдæлтæ Нартæ
Кæй æвæрдтой
Бæрзонд сæ уæлкъæсæртæ,
Цæмæй Хуыцау дæр
Ма æнхъæла афтæ:
Тыхджын Нартæ мын
Къул кæнынц сæ сæртæ.

Куы райгас уайд
Иу нæртон лæджы фырт, —
Фæхæссид нын нæ худинаг.
Цы ма стæм?! —
Зылын хицау нæм
Раст лæгмæ фæхъызыд, —
Йæ къух райсын дæр
Нал фæуæндæм растæн!

ХÆРЗБОН

(Лермонтовмæ гæсгæ)

Хæрзбон, æнæсæрфат Ирыстон,
Бынхорты, кадхорты бæстæ!..
Дæу ласы карз дуджы ивылд дон —
Дæ масты цæссыгтæй хъæстæ...

Æрцæуа, чи зоны, мæ мæлæт
Кæмдæр — нæ донивылды сæр...
Цы кæнон? Уадз æмæ æрцæуæд, —
Бæсты хыг — алцæмæй зындæр!

Ирыстон! Дугивæн æрлæуды
Ысдæ лæгбирæгътæн фæхсын...
Хæрзбон! Лæг уæвгæйæ кæй фæнды
Рæсты-Бæсты сæфтамæ кæсын?

1994

ХЪОРОТЫ Дауыт

АРВИСТОН

ХЫЛ

Дыууæ лæджы цæуылдæр фæдзурыныл сты æмæ сын хылмæ асайдта. Сæ иуæн йæ ном Чьебо уыди, иннæмæн та Михел. Чьебойæн Хуыцау йæ къухты стыр рацъон фæрæт фæкодта, Михелæн та — йæ сæрыас дойнаг дур. Уыцы хуызæнæй кæрæдзимæ æрбацæйлабурдтой, æмæ сæ адамæй иргъавæг куы нæ фæци, уæд дыууæ дæр сæ удтæн фæтарстысты æмæ сæ иу иннæмæн афтæ зæгъы:

— Фæрæтæй нæ, Чьебо.

Иннæ та афтæ:

— Ды та дурæй нæ уæдæ, Михел.

Хыл ууыл ахицæн. Ныхасы адам сыл худæгæй фæмардысты.

БÆРЦÆЙ НОЗТ

Иу идæдз усæн йæ иуæг лæппу разынди тынг расыггæнаг. Æппындæр йæ нозтæн кæрон нæ зыдта. Иу хатт ын йæ мад кæуынхъæлæсæй афтæ зæгъы:

— Уæ, нана дæ фæхъхъау фæуа, бирæ ма нуаз, фæлæ иу бæрцæй бануаз.

Рæстæг иу дзæвгар куы аивгъуыдта, уæд сæ иу сыхаг хъæумæ хуын хæссын хъуыди. Мад лалым арахъхъæй байдзаг кодта æмæ йæ йæ фыртæн арвыста, ноджы ма йын бафæдзæхста:

— Бирæ -иу ма бануаз, дæ фæхъхъау фæуон, бæрцæй-иу бануаз.

Лæппу арахъхъы лалым йе 'ккой баппæрста æмæ рараст и. Иу дзæвгар куы рауадис æмæ хъæуæй куы рахицæн, уæд йæхинымæр ахъуыды кодта: «Нана мын афтæ куы загъта: «бæрцæй-иу баназ», æвæццæгæн, уæд расыг нæ кæны. Цæй æмæ бафæлварон». Æмæ лæппу йæ риуæй бæрц сласта, лалымы комы йæ

ныккодта æмæ адæмæн арды нозт бакодта. Кæй загъын æй хъæуы, тынг срасыг ис æмæ фæстæмæ раздæхт. Куы æрцыди хæдзармæ, уæд æм йæ мад хæцы:

— Уæ да туг æмæ да рондз да хъалæсæй фæкалай! Афтæ дын куы загътон: бæрцæй-иу бануаз.

Уæд ын йæ фырт дзуапп радта:

— Нана, бæрцæй банызтон, бæрцæй, æмæ иууыл фыддæр дæр уымæн фæдæн.

КЪАБАЧЧЫ

— Гъей, Хъылци, баизæр нын, фæтындз!

— Фæлæуу, иу ма ных-хыр-хон...

— Исчи нæ фæндагыл бастигъдзæнис, мыййаг, фæлтау цом афоныл,—бадзырдта та Хамбодт.

— Ма тæрс, Хамбодт, бирæ нæм нал ис, æххæст сæ ануазæм æмæ уæд æдасæй цæудзыстæм,— загъта Хъылци.

ХУЫЦАУ ТА РАТДЗÆНИ

Иу лæгæн йæ хæрæг адавдæуыди æмæ йæ райсомæй йæ сыхаг фæрсы:

— Куыд æнкъард дæ, Уба?

— Куыннæ уон æнкъард, мæ хæдзары цард мæ иунæг хæрæгæй уыди æмæ мын æй дысон адавдæуыд, мæ къона мын чидæр байхæлдта.

— Уый тыххæй æнкъард ма у, Хуыцау цы загъа, уымæн гæнæн нæй. Табу —йæхицæн, уый та дын ратдзæни,— йæ хъал калдта магуыр, æфхæрд лæгыл йæ сыхаг.

Уæд уый дæр ахъуыды кодта æмæ уæззаугомау дзуапп радта:

— Æз цы Хуыцау зонын, уый æнæ дыууадæс сомы хæрæг радта...

СУДЫ

Хъастгæнæг. Табу— Де стырдынадæн, байхъус мæм.

Суд. Хъусын дæм, загъ!

Хъастгæнæг. Фыст цы и, уымæй уæлдай ницыуал загъын, мæ фырытæ мын адафта Надо, æмæ мын сæ стæрхон кæн.

Суд(Надомæ басидти). Надо Хъармхуыппов, цы загъинаг дæ ды, къæрныхы дау дыл куы ис, уæд?

Надо. Кæды хъуыддаджы тыххæй? Фырыты æви цæуты давды тыххæй?

Суд (ахъуыды кодта). Цæутæ дæр ма дзы уыди, уæдæ?.. Фырытæн сæ аргъ бафид. Цæуты тыххæй та æртæ майы ахæстоны фæбаддзынæ.

Надо. Фырыты аргъ фидыныл —разы, фæлæ цæуты тыххæй разы нæ дæн: давгæ мæ ничи федта.

ИРОН ÆМÆ КÆСГОН

Ирон æмæ кæсгон кæцæйдæр карк радавтой. Куы йæ сфыхтой, уæд загътой:

— Ай нæ кæй фаг уыдзæн, фæлтау æй нæ иу куы бахæра, уæд— хуыздæр.

Уæд ирон афтæ загъы:

— Æмæ йæ нæ дыууайæ чи хъуамæ бахæра?

Кæсгон ахъуыды кодта æмæ йын дзуапп радта:

— Ахсæв нæ хуыздæр фын чи фена, карк райсом уый бахæрæд. Схуыссыдысты.

Кæсгон куы афынæй ис, уæд ирон сыстад, карк бахордта æмæ та фæстæмæ йæ бынаты схуыссыд. Райсомæй куы рабадтысты, уæд ирон кæсгоны фæрсы:

— Гъы, цы фын федтай?

— Мæ хæлар, диссаджы фын цыма мæ зæдтæ систой æмæ мæ сæ рух бынатмæ схастой.

Уæд ирон загъта:

— Æз дæр дæ тæхгæ федтон, афтæ æнхæлдтон, фæстæмæ нал æрыздæхдзынæ, уымæ гæстæ карк бахордтон.

ФÆХÆРЫ ЙÆ, НАНА!

Иу хæдзармæ уазæг æрæфтыдис. Æфсин кæрдзын кæныныл балæууыд æмæ йын йæ чысыл сывæллон «гугку» кæнын кодта. Уæд ын йæ мад загъта:

— Дæ фæхъхъау фæуон, уазæджы уæлдайттæ ахæрдзынæ, «гугку» та дын æндæр хатт скæндзынæн.

Уазæгæн фынг æрæвардта, сывæллон дæр æддæмæ нал цыди. Уазæджы дзымæ каст æмæ комдзæгтæ нымæдта. Стонг фæндагонæн иу чъири цас ахæрын хъуыди! Фæстаг кæрдих куы систа æмæ сывæллон, ницыуал ын баззайдзæн, уый куы базыдта, уæд ныцъцæхахст ласта:

— Фæхæры йæ, нана!.. Фæхæры йæ, нана!..

РАСТ ЗАГЪТА

— Замана нәу, Тебо, рәстәг афтә куы ахәсса, уәд.
— Куыд?
— Куыд куы зәгътай, уәд къярныхдзинад куы нә ныссабыр уа, уәд адәм бабын уыдзысты.
— Бар— йәхи, Тасо, иу әвзәр бәх нәм ис, әмә изәр талынггәрәтты бацауын әмә йә цуры схуыссын.
Уәд ын Тебо афтә зәгъты:
— Дә хәдзар куы сарәзтай, уәдә, кәд әртиссәдз туманы цы рәсугъд усыл бафыстай, уый дзәгъәл ныууадзыс әмә дә цәгәрхәрд бәхы цур ныххуыссыс, уәд.

УӘУУ, МАРЫС МӘ!

Иу хатт дын иу ләг йә усмә цыдәр сдзырда. Әфсин йәхи әрбамәстыхуыз кодта әмә, мәхи марын, зәгъгә, фәгәпп ласта. Сәрбәттән йе 'фцәтыл әрбатыхта. Бинонтә йын фәтарстысты әмә йә фәдыл разгъордтой, йә ләг дәр семә, афтәмәй. Әрцахстой йә әмә йә бастәй уәгъд кәнынц. Уәд сын ләг афтә зәгъты:

— Мәхи бар ма йә бауадзут, уымән йә дәсны әз дән,— афтәмәй сәрбәттән ноджы тынгдәр алвәста, әмә ус ныцъ-цәәхәхст ласта:

— Уәуу, марыс мә!

— Әмә дәхи марымә куы рацыдтә, уәдә?— загъта йын йә мой.

БИРӘГЪ, НӘ ЛӘГ!

Әвзәрән, дам, такк нәй! Кәд ис, уәд әвзәрән ис такк.

Иу ләг афтә нәуәндаг уыди әмә әхсәв әнә йә ус нә цыди әддәмә. Иу әхсәв фәсхәдурхәрд ләджы әддәмә цәуын әрфәндыд әмә йә усы дәр йемә акодта. Хәдур цавәр хәринаг у, уый чидәриддәр зоны. Уәрдоны бын әрбадти әмә... (табу уә фарнән) йә гуыр-гуыр ыссыди. Уәд йә ус афтә бакодта:

«Гъей, бирәгъ, нә ләг!»

Әвзәр афтә фенхәлдта, бирәгъ әм әрбацыди, әвиппайды фәгәппи кодта, уәрдоныл йә сәр савта әмә фәстәмә йә тәәпп йә... фәцыди.

АДӘМЫ МЫГІ АІ ЦӘМӘИ СЫСКЪУЫЙДЗӘНИ

(Хъаймәт цәмәй уыдзәни)

Стыр ахуыргонд адәм хъуыды кәнынц, зәххыл удгоймаджы мыггаг цәмәй сыскъуыйдзәни, зәгъгә. Чи зәгъты: хуры хъару куыдфәстәмә чысылдәр кәны, әмә зәхх афтә суазал уыдзән, әмә дзы цәрын никацыуал удгоймаг бафәраздзәнис — амәлдзысты.

Чи та зәгъты: дон зәххыл байсысдзәни, халсар ыл нал зайдзән, әмә зәххыл цәрджыты сәфт уымәй әрцәудзән.

Әз та зәгътын: адәмы сәфт әрцәудзән арахъхәй. Ләг йәхәдәг йәхи мары, йәхицәй знагдәр ын ничи ис.

САУДЖЫНЫ ХАБАР

Иу сабат бон куы уыд, уәд дын сауджын йә диакъоны арвыста быдырмаә әмә йын загъта: «Дәлә быдыры иу нард сәныкк федтон, әмә әз әмә ды уый фыдәй куы нә бахәрәм, уәд нә цард ницы у, цу әмә йә куыд радавай, афтә».

Диакъон сауджыны коммә куыннә бакастаид— ацыди давынмә сауджыны бәхыл.

Нал зынди диакъон. Сауджын дәр әм әнхәлмә касти, фәлә райсом хуыцаубоны цалынмә аргъуыд райдыдта, уалынмә не 'рцыд.

Сауджын аргъауын куы байдыдта, уәд диакъон дуарәй бакасти.

Сауджын аргъауы: «Упало сергвицхәле, упало сергвицхәле, диакъо-он, меке-ке әркодтай?».

Уәд әм диакъон афтә бацаргъуыдта: «Амин, меке-ке нә, фәлә ми-ми-ми дәр нал ис...»

Бәхы фыййауы әмбал адавта.

«Уасәг»¹.

¹ «Уасәг» — Дауыты фәсномыг.

Тохты Иван.
Церукъаты Алыксандры конд ныв.

ТОХТЫ Иван

ÆМДЗÆВГÆТÆ

ЗАРÆДЖЫ ГУЫРÆН

Райгуырдаен æз арф комы хъæбысы,
Кодта мын рæсугд зарджытæ дон.
Дидинагджын рагъ уыди мæ фысым,
Цъиуты 'взагæй дзурын æз зыдтон.

Уыгæрдæнтæ мæн сæхимæ сайдтой,
Сидтис мæм æхсæрдзæнты хъæлæс.
Цъититæ æвзист тæмæнтæ калдтой,
Æмæ сæм æдзынаг кастæн æз.

Рагæй мын ысты нæ хæхтæ уарзон,
Сабийæ кæм ыхастон мæ рæз,
Уырдыгæй ирон ныхас æрхастон
Зарджытæ рæсугд кæнынаен æз.

ХЪÆУОН РАЙСОМ

Уасджытæ та райхъал кодтой боны,
Тар æхсæв йæ зонгуытыл æрхауди.
Ссыгъдысты хуыссæгхæлдзæг дыргдоны
Хуры тынтæ — хуры цæстыхаутæ.

Здахы фиййау сæрвæтмæ йæ фыстæ,
Аленк кодтой цæугæдоны хъазтæ.
Дымгæ сисы бæлæстæн хъæбыстæ,
Смидаг ваййы сыфтæрты 'хсæн хъазгæ.

20

Мидбылты ǣртǣхджын быдыр худы,
Уый ǣппǣтǣй зǣрдǣмǣ — хǣстǣгдǣр.
Мǣнǣу дардыл банкъуысы, ныццуды —
Уылǣнтǣ ныййарц вǣййынц кǣдǣмдǣр.

Ǭрдз ыыззарыд райсомы хъǣлǣстǣй,
Банкъардтон ǣз дǣр мǣхи уǣнгрогǣй.
Цыма мǣм мǣ рагуалдзǣджы бǣстǣй
Ме 'взонгад ǣрбалǣууыди ногǣй.

ХǬХХОН ДОН

Ныббырсǣг ǣфсадау йǣ уылǣнтǣ згъорынц,
Нǣ дǣттынц кǣрǣдзийǣн разыйы бар.
Ныхлǣууǣг цǣлхдуртǣн уромын нǣ комынц,
Сǣ бакаст ǣгасǣй — хъару ǣмǣ 'хсар.

Йǣ дзурын мǣм хъуысы: «Фǣкодтон мǣрдон хуыст
Ǭз хǣхтǣн сǣ сǣрыл. Цǣйбǣрц мǣ уыд маст!
Къуыттыйау мǣ ныхас ǣддǣмǣ нǣ райхъуыст,
Рǣхыстǣй уыдысты мǣ къабǣзтǣ баст.

Ǭгъатыр дымгǣтǣ мын хостой мǣ фǣрстǣ,
Ǭхгǣдǣй мын дардта мǣ цǣстытǣ мигъ.
Мǣ уазал цъǣх рындзмǣ нǣ тахти цǣргǣс дǣр,
Бǣрзонд хохы цъуппыл кǣй хъуыдис мǣ их?!

Ǭз айнǣджы къултǣ нынкъусын мǣ цǣфтǣй —
Хǣххоны зǣрдǣйы ызнǣт уаг цǣры.
Мǣ рǣстǣг дзǣгъǣлы ныр нал кǣны сǣфгǣ —
Ам, комы хъǣлǣсǣй, мǣ зарǣг нǣры.

Ǭрласын чъырдурутǣ гуыр-гуыргǣнгǣ мемǣ,
Мǣ тыхǣй хырыз дуртǣ фестынц ызмис.
Цǣдисǣмбал бакодтон, аразǣг, демǣ —
Дǣу амад галуанты мǣ фǣллой дǣр ис.

ЗǬРОНД ЛǬГ

(Нафимǣ гǣсгǣ)

Мǣ цǣстытыл ǣрбадт хǣрǣмигъ,
Мǣ развǣд нал иртасын хорз.
Мǣ цард фǣивгъуыдта, фǣфǣстигъ.
Нǣй, нǣй дыккаг райгуырдаен хос.

Фǣцудынц уǣрджытǣ мǣ быны,
Мǣ риуǣй сыхъуысы хъǣрзын.
Уǣдǣ уǣддǣр, ǣллǣх, цǣй зын у
Зǣххыл зǣронды рад, цǣй зын!

Мǣ цард мǣхи цǣсты дǣр сǣгад,
Нǣдǣр цǣргǣ, нǣдǣр мǣлгǣ,
Уǣд та фыдǣлтыккон мǣсыгау
Ǭваст куы ныккǣнин кǣлгǣ.

Цы скодтон а дунейыл хорзǣй, —
Уыдзысты адǣмǣн бǣрǣг.
Цы нǣ федтон хъǣдгомǣй, носǣй,
Мǣ рǣстǣджы уыдтǣн ǣз лǣг.

* * *

Ирд суадонǣй банызтон хǣхбǣстыг
Никуы федтон уый хуызǣн рǣсуг.
Цǣстытǣ дзы нал истон, йǣ фǣрсты
Зад кǣрдǣгыл хизгǣ цыд мǣ дзуг.

«Ма кǣ» йǣ-иу уисǣн дǣр фǣчынди,
Фǣлǣ цу, фыдуагǣн исты дзур!
Иу лǣппу мǣ тǣккǣ цур фǣзынди!
Ǭмǣ дын нывзылдта донмǣ дур.

Дон фǣйнаердǣм урс фǣрдгуытǣй атахт,
Змǣст уылǣнтǣй къардиутǣм ыскалд.
Фǣлǣ ногǣй расыгъдǣг и уайтагъд
Ǭмǣ та тǣмǣнтǣ калгǣ уад...

Искуы, мǣ хур, чи зоны, фǣзындзǣн
Не 'хсǣн дǣр фыдуды дзыхǣй маст.
Фǣлǣ ма тǣрс, никǣй бон ысуыдзǣн
Фехалын мыггагмǣ дǣр нǣ уарзт.

НÆ ЗОНЫН

Нæ зонын, цæмæн дын фæкæсын
Дæ цæстытæм афтæ зыдæй,
Цыма сæ цæмæйдæр фæфæрсын,
Цыма сæм æнæ кæсгæ нæй.

Нæ зонын, цы фестæлфы зæрдæ,
Куы сдзурыс, куы схудыс мæнмæ,
Мæ худгæ цæстытæ æфсæрмæй
Цы 'руадзын дæ разы бынмæ.

Нæ зонын, цæуылнæ фæкомынц
Мæ сæнттæ фæхицæн дæуæй,
Æхсæв дæр цæуылнæуал зонын
Фыццагау æнæмæт фынаей.

Нæ зонын, цы 'фсон дын зæгъдзынæн:
Зынаргъ мын дæ, чызгай, зынаргъ.
Нæ зонын, кæдмæ ма хæсдзынæн
Æмбæхстæй æз уыцы зын уаргъ.

* * *

Хуры тынтæй хъызт фæци уынгæджы,
Хæхтыл дымгæ тинтычи цæгъды.
Азар бацыд уазалæн йæ уæнджы,
Сисы ма фæлтæрæнтæ уæгъды.

Зæхх йæ урс хæрв йе уæнтæй æппары
Цалх йæ быны их сæтгæ цæуы.
Уалдзæг æмæ зымæджы 'хсæн арæн —
Хъæугæроны малусæг лæууы.

* * *

Ныгуылæн рагъыл хуры цалх нысхъистæ
Æмæ уæларвмæ стъалытæй фæхауд..
Зынынц мæм а 'зæр цытитæ æвзистау,
Бæрзонд хæхты цыргъ цъуппытæ — хырхау.

Æрфынæй ысты дидинджытæ, къутæр,
Ызмæлы цадæг бæлæстæн сæ хил.
Хæмпус æврæгътæ — Авд хойы дзыккутæ
Æруагътой хæхты фæсонтыл сæхи.

Æнæрынцой дон зарджытæ нывæнды,
Мæй хъæуы сæрмæ ауыгъдæй лæууы.
Кæйдæр къухты кæмдæр фæсвæд ран фæндыр
Æвзонг зæрдæйы сайд сæнттыл кæуы.

Цыма ысдзурынц фæндыры хъæлæстæ:
Цы ран æрцыди сау лæппу ныгæд,
Фæстаг хатт ма кæй чызг уади йæ цæстыл,
Кæмæн ныуагъта сагъæс æмæ мæт.

* * *

Дзыррдзæугæ лæг мæхи æппын нæ хонын,
Мæнг хорзæхтæй æз не скæндзынæн ном.
Дæллаггалау къæдз гутон ласын зонын,
Хъæдласæгæй дæр батонын мæ бон.

Мæ рæнхъытæ мын бахæрынц мæ уды,
Æрæвæрынц мын чырыны мæ мард.
Фæлæ та мæм сæууон хур ног ысхуды
Æмæ та риуæй сабузы мæ цард.

* * *

- Цæуыл вæййы ног чындз æнувыддæр цардæй?
- Куы райхъуысы ноггуырды кæуын йæ уатаей.
- Чызгайы рæсугъд нын йæ сæнтты цы кæрды?
- Цæхæр-уарзтæй ссудзын лæппуйæн йæ зæрдæ.
- Хæдзары æфсинæн цы вæййы йæ бæллиц?
- Сатанайау ахадгæ куыд уа йæ къæбиц.
- Йæ фыны цы фены хъæуккаг лæг — хуымгæнæг?
- Цыма та æрцыди бærкадисæн фæззæг.
- Æнæ сым, æдзæмæй зæронд лæг цы хуыссы?
- Æрмæст ма кæддæры æвзонг бонтæ мысы.
- Æгъуыссæг поэтæн цы вæййы йæ зæрды?
- Йæ дзыллæйы риуы нывæрын йæ зæрдæ.

Хысмæтæй чи вæййы æфхæрд,
Æрмæст æм уый æрхæссы азым.
Фæйлауынц бæстыл уалдзæг, сæрд,
Æз та æдзухъомæй дзыназын.
Фæжæнын сагъæстæй æнкъард,
Фæлæ мыл ма фæхуд, ныййарæг.
Зæгъын дын, адджын мын у цард,
Гъеуымæй адджындæр та — зарæг.

ЦЫППАРРÆНХЪОНТÆ

1

Зонынц адæм: ысбадт мыл зæронд лæджы ном,
Зонынц ноджы, кæй нæ дарын нозтыл æз ком,
Фæлæ уыцы æдылытæй иу дæр нæ зоны,
Сæн æвзонгæнæг кæй у, фæлладсурынхъом.

2

Арвы азымджын ма кæн, æвзарыс кæд зын,
Хорз æмгары цырты цур нæ хъæуы хъæрзын.
Уыцы исдугæн уый бæсты аргъ кæнын базон.
Знонау сомбонмæ дæр дæу нæ хъæуы кæсын.

3

Дурынгæнæг йæ армытæппæнæй æгæр
Тынг куы цавта, уæд райхъуысти æлыджы хъæр:
« Ма у ахæм æгъатыр, ызнон дæр-ма, — загъта, —
Адæймаг уыдтæн, баууæнд, дæу хуызæн æз дæр».

4

Хæлдтон æгъдау æз уымæй, кæй нызтон æгæр,
Сæндон кодта хъæздыгдæр, æгаддæр — мæ сæр.
У фæлмæнзæрдæ Уæллаг, ныххатыр кæндзæни
Ме стыр рæдыдтæ, цасфæнды куы уой, уæддæр.

5

Ацы суадæтты хæл-хæл, кæрдæгæмбæрзт фæз
Цауддæр абон дзæнæтæй куыд рахонон æз?
Ратул-батул кæн нæууыл зæрдæйы фæндиаг,
Сæн ныуаз æмæ чызджыты рæсугъдæм кæс.

Чъизи мигæнæны дын дæ сыгъдæг уд, зон,
Ахæсдзысты уæлæрвтæм дæ мæлæты бон.
Уым уæхимæ уыдзынæ, дæ буарæн ам ахст дæ,
Ам кæй дæ, уый тыххæй нæй дæ мæтæн кæрон.

Арф дæ зæрдæмæ ма хæсс æфхæрд æмæ хъыг.
Мулкæн ма у цагъайраг, хъæддых лæуу уырдыг.
Хай куы нæ уа дæ хуыздæр æмбалæн дæ исæй,
Уæд ын скалдзæн дæ бынхор бындар тагъд йæ рыг.

Æз куынауал фæлæууын мæ къæхтыл æмраст,
Уæд уый ма хонут аипп, нæ уыдзыстут раст.
Кæд Хуыцау мæн ысфæлдыста расыггæнагæй,
Уæд куыд халон йæ фæндтæ, куыд ын кæнон маст?

Дзагдар, рахæсс мын, чи 'ртади, ахæм сырх лал.
Сдар, чызгай, сæн дæ дзыхыл, нæй нозтæн æмбал,
Уымæн æмæ чызгайы тæвд былтæ 'мæ нуазæн
Тугхæстæг ысты, иу дзы у иннæмæй хъал.

Кæд æрцыди дæ зæрдæйы зондджын рæнхъ фыст —
Уарзт, æнцойдзинад уырдыгæй асырдтой рыст.
Кæнæ кув Стыр Хуыцауæн æнувыдæй алкæд,
Кæнæ алы бон кæн ды сæн нуазыны куыст.

Арв, æнхæлдæн, мæрддзæст дæ, зæронд та — дæ кар,
Алы бон дæр дæ цæфтæй фæхъæрзы цагъар.
Чи дæм хъусы, дзæнæтмæ ды барвитыс уыдон,
Хорзæхы бæсты ма мын ратт исты лæвар.

Дæу дæ ницæйаг фæндтæ куы скæной цагъар,
Уæд зæрондæй уыдзынæ, куыд афтид хæдзар.
Къахæй къухмæ дæхи ды дæхæдæг ысбар,
Бамбар, чи дæ, кæм дæ, сом кæм уыдзынæ, 'мбал?

Алкæмæн дæр нæ иу хатт цы радта Хуыцау,
Уый фылдæргæнæн, къаддæргæнæн нæй. Фæлтау
Уæрсты бон нæм цы 'рхауд, уымæй разы уæм царды,
Мачи кæнæд хæлæг, мачи курæд æфстау.

Царды бæласы сыфтæ, мæ удæн кæй рард,
Судзы уыдон зымæджы хъызт, уалдзæджы арт.
Нуаз-иу сæн, ма кæ 'нкъард. Зондджын ныхæстæм байхъус:
Нозты бын-иу фæкæн сагъæс, сур-иу æй дард.

Ратт мын судзгæ тæнгæд, у мын удылхæцæг.
Кæд ысрасыг дæн, нал дæн мæхи 'нгæс æцæг,
Рахæсс мын уæддæр сæн — ацы дуне у аргъау,
Цард — дымгæйау, нæхæдæг та — пакъуы, бæмбæг.

Чи фæмарзта йæ зачъетæй уæрмы къæсæр,
Чи ныуагъта сæндоньы сызгъæрин ызгъæр,
Уый ысрасыг и, бафынæй, нал хъуысы уымæ
Арвы нæрын, гуыр-гуыр, суанг зæххæнкъуысты хъæр.

Алы стъалы дæр зилы, у хицæн йæ фæд,
Арв æрфæлдæхт кæхцау, ис йæ быны æппæт.
Уыцы зиллаккыл дугъгæнæг кæхцæй дæуæн дæр
Хай уыдзæни, дæ тызын куы ныуадзай, уæд.

Кæд дæ фæндагыл ауыдтай дурыны саст,
Уæд ыл ма ныллæуу, уый у лæджы сæрыфахс.
Скæнынц сæргæхцæй дурынтæ, стæй сæ ныссæттынц.
Тагъд дæ рад дæр æрцæудзæн, нæй ууыл ныхас.

Ды дæхæдæг ысфæлдыстай ахæмæй мæн,
Уарзт ыссыгътай мæ зæрдæйы, радтай мын сæн.
Кæд мæ туджы поэты тых бауагътай раджы,
Уæд зындонмæ æрвитын мæн бахъуыд цæмæн?

Æз куы амæлон, уый фæстæ фынджы уæлхъус
Ногæй баддзистут, минос нæ уыдзæн уым цъус.
Кувут, зарут, фæлæ-иу ыссарут мæ ном дæр:
Алчи-иу уæ фæжъул кæнæд сæнæй дзаг къус.

Æз куы райгуырдтæн, уæд дуне не схæздыг ис,
Стæй куы амæлон, уæд не 'рцæудзæн кайд йæ ис.
Ам фæуыдзынæн цъус, стæй мæ сау мæлæт-низ
Ахæрдзæн, цард циу, уый ничи бамбардзæнис.

Кæд дæ зæрды дæ хъарутыл бафтауын ис,
Кæд сæны бын фæкæнынмæ хъавыс дæ рис,
Кæд бæллиццагдæр уавæры фестынмæ хъавыс,
Уæд, дæ хорзæхæй, ма кæн сæн донимæ 'мбис.

Нæй налхъуытау мæ цæсты сызгæринаен кад,
Æз хъæздыгдзинад, исæн нæ кæнын лæггад.
Уыдон ницы сты, мæн никуы тавта сæ арт,
Æз бызгъуырты дæр хъуамæ лæгыл уон нымад.

Цас дæ фæнды, сæндæтты ды уыйбæрц дæр бад,
Нуаз æрвылбон, æрвылбон дæр ма зон сæрфат.
Стигъ хъæзныджыты, фæлæ, цы бастигъай, уыдон
Байуар мæгуыртыл, уыдон-иу мæгуыртæн ратт.

Сайын, маст исын, тых сты дæ хицæуттæ, зæхх.
Уыдон йеддæмæ ма ам цы фенæн ис, зæгъ?
Ацы фæлывд дунейы нæй амондджын адам,
Ис дзы кæд, уæд — чысыл æмæ уый у бæллæх.

Æз куы суаин мæ хъысмæтæн хицау, æлдар,
Уæд ын бакæсин ногæй йæ алкæцы цъар,
Уым ныххахх кæнин иууылдæр æнкъард рæнхъытæ —
Хурзæрин мыл ыскæсид, фæлидзид мæйдар.

Кæд æнаккаг дæн, цъаммар, æнамонд сæлхæр,
Зонут, арвæй нæ тæрсын, нæ тызын уæддæр.
Кæд фæснозт сæр æрвылбон дæр хауы тæппытæ —
Кувын нæ, у ныуазын мæ сагъæсы сæр.

Рацыдис мыл мæнгардæй мæ уæларвон зæд:
Саурæсугъдæн æндæр кæуылдæр у йæ мæт.
Чи нæ фервæзын кæндзæн, мæ зæрдæ, нæ низæй,
Кæд нæ дохтыр рынчын у йæхæдæг дæр, уæд?

Ды хæрзконддæр дæ, дзагдар, Иосифæй, ард
Хæрын уый тыххæй. Раттин дæ сæрыл мæ цард.
Суанг дæ къæхты мæрдон рыг дæр хонын цæстырухс,
Ды мæйдар æхсæв — хурзæрин, талынджы — арт.

Нæу уый хæрзтæй, хъысмæтæй цы лæг кæны хъаст,
Цин кæмæй кæны рох, дары зæрдыл та маст.
Зар, кæдмæ сты дæ фæндыры хъистæ æнæхъæн,
Нуаз, дæ къус не 'рцыд цалынмæ къæйдурыл саст.

Хур нæй бамбæхсæн асæсты, мигъты æхсæн,
Хъæлдзæг зæрдæ цæстысыгæй донау æхсæн.
ЦИУ нысанмæ тырнын та? Нæй ууыл тыхсæн,
Нуаз æнæмæтæй уый бæсты алы бон сæн.

Ис уырнагæй нæуырнагмæ иу уысм æрмæст,
Райдайæнæй кæронмæ дæр — уыйбæрц нывæст.
Хъахъхъæн уыцы уысм, аргъ ын кæн алкæцы ран дæр:
Цард уысмæй уæлдай нæу, нал æй ауындзæн цæст.

Æз нæ хонын мæхи зондæй афтæ æххæст,
Æмæ райхалон арвы хъуыдыты нывæст.
Кувын алкæд Хуыцауæн, фæлæ йæ нæ зонын —
Стыр Хуыцауы æмбарæг Хуыцау у æрмæст.

Радтон ахуыргонд лæгмæ æз иу ахæм фарст:
«Дæу цы зондмæ æркодта дæ чиныг, зæгъ раст?»—
«Чиныг ницы у, — загъта куырыхон, — чызгайы
Чи рæвдауы, уый — амондджын, бавзæрста уарзт!»

Ма хон нозтджынаен уайдзæфтæ кæнын дæ хæс,
Ссар ма уый бæсты раст лæг уæвыны фæрæз.
Кæд фæнды дæу æнцойдзинад бавзарын царды,
Уæд чызгайы къуыбыр риутæм арæхдæр кæс.

Нуазын хорз у, кæд уалдзæг дæ риуы æрцард,
Стæй кæд хъуысы дæ фарсмæ рæсугъд чызджы зард.
Ис кæхцы руаджы ацы æвирхъау дунейы
Алцы рохгæнаен, асурæн сагъæстæ дард.

Алчи дары йæ уарзондзинадæй бæрæг,
Уарзтмæ чи лæууы дард, уымæ ма кæн хæлæг.
Уарзт кæй риуы нæ базмæлыд уалдзæджы хурмæ,
Нæй йын даргъ хъустæ кæд, у уæддæр уый хæрæг.

Зонды арфмæ ныххизын нæ уыд кæд дæ бон,
Ма хæсс ницæй тыххæй уæд дæхицæн тæрхон.
Стыр Хуыцауæн табу — нæй йæ цытæн кæрон,
Цин кæн ууыл, дæхи уымæй амондджын хон.

Цæй цы тызыс, цæмæн кæныс алцæмæй хъаст?
Баназ уый бæсты сæн æмæ алидза маст.
Тармæ здæхт у кæй æргом, цы лæг у æнамонд,
Уымæ бирæ нæ уыдзæни хурæн йæ каст.

Мах дæуимæ стæм холы, у дуне къæппæг,
Уыцы ингæнмæ сайы мах цуанон-фыдлæг.
Нæй нæ дыууæйæ иумæ дæр азым, уæддæр нæ
Хоны аххосджын уæле уынаффæгæнаг.

Кувай, ма кувай — иу бон æрцæудзæн мæлæт.
Кæд зындоны нæ уай, уæд дæ бынат — дзæнаг.
Алкæцыдæр йæ ныхыфыст царды æвзардзæн,
Алкæмæндæр уынаффæгæнаг у хысмæт.

Кипарисы æвзæгтæн кæрон нæй, нымæц,
Фæлæ хъусæй лæууы, зоны уаг æмæ бæрц.
Иу æвзаг ис дæуæн та æрмæстдæр дæ дзыхы,
Дзурыс афтæмæй бирæ, дæ дзыхыл фæхæц.

Нозтæлладæй мын ма дзурут: «Нуазын ныуадз!»
Уымæн æмæ æз нуаздзынæн, нозт мын — æвдадз.
Ацы дунейы мæстыты ныхмæ нæма уыд
Нозтæй хосдæр, нæ уадзы æввахс уый фыдуац.

Макуы бауадз уæздан лæджы иу хатт дæр маст,
Макуы райхъуысæд сонтау дæ хъæр æмæ ахст.
Макуы раппæл дæ хъæздэгдзинадæй, дæ мулкæй,
Макуы раппæл дæ зондæй — нæ уыдзынæ раст.

Ды цы уыныс, нæй уыдонæй иуыл æууæнк.
Апп сæйрагдæр у, бакаст — фæлынд æмæ мæнг.
Уæдæ хъуыдыйы арфмæ ныххизынмæ ма тырн,
Баназ уый бæсты сæн, бафæзм уый бæсты мæн.

Дзурынц: фынгыл уыдзæни дзæнагты дæр сæн,
Кæд у афтæ, уæд ам дæр нæй нозтæй тæрсæн.
Кæд уæлæрвты ис уарзт, уæд нæу уарзын тæригъæд
Ацы сау зæххыл дæр æмæ ма хыгдар мæн.

Хонынц сæрхъæнтæ зондджын цæйдæр тыххæй мæн.
Арв æвдисæн: цы хонынц мæн, ахæм нæ дæн.
Кæд мæхи æмæ дуне нæ зонын æрратæй
Æз хуыздæр, уæд хуыздæрыл нымад дæн цæмæн?

Цъæх кæрдæгыл куы хуысса мæ фарсмæ чызгай,
Стæй мын кæхцы куы рауадза сәнæй мæ хай
'Мæ ма уый фæстæ кæд æз æндæр дзæнает мысон,
Уæд мын «пуй, налат!» зæгъ, уæд мæ сæфтыл нымай.

49

Адæм раздæр дзырдтой: «Хъуамæ зонай æрмгуыст».
«Фырт йæ фыды фæзма», — ахæм зондамынд хъуыст.
«Уыдон ницы сты, — дзурынц ныртæккæйы адæм, —
У сызгъæрин сæйраг, фидут мын уымæй мызд!»

50

Растæй цæрын — сæйраг, тыхст, зын уавæртыл хъæц.
Уарз сæрибар, дæ намыс, лæджы кадыл хæц.
Макуы бахæлæг кæн, чи у мулқджындæр, уымæ,
Ис мæгуырдæр дæуæй бирæ, — нæй сын нымæц!

51

Дзагдар, тагъддæр мын дурын æнæбын ыссар,
Нозт мын уымæн йæ хъуыраей æнæсцухæй дар!
Иунæг сән-ма мын баззади абон æрдхордæн:
Уарзт мыл рацыди сайдæй, фæлывдæй — хæлар.

52

Кæд фæцъынд уон — нæ судзы зынг зæгъынæй ком —
Уæд уæ курын: сәнæй-иу ыссарут мæ ном.
Гаджидау-иу Хайяммæ куы 'рхæццæ уа бадты,
Уæд-иу сæны кæхц фынгыл фæжæнут дæлгом!

53

Мæймæ кæсын куы нæ уадзай мæн, уæд æмбар —
Æз дæ коммæ кæсдзынæн, дæ зæрдыл та дар:
Уый у ахæм æгъатырдзинад, цыма нуазæн
Ис мæ цуры, фæлæ дзы нæй нуазыны бар!

54

Æз сæумæцыккæй сдарын мæ дзыхыл хъуырау,
Уадз æмæ уа мæ цæсгомы хуыз дæр сæнау.
Афтæ нуаздзынæн æз, фæлæ сæны уæлдæйттæ
Зондыл бакалдзынæн, кæд хæсса мæнмæ фау.

Æз ысдзырдтон: «Нæу дзагдар сæркъуыраей уæлдай.
Туг ис кæхцы, кæй бафæнддзæн: тугцъиртæй уай?!»
Ме 'мнызгæнæг куырыхон фæхъæр кодта: «Хъазыс?»
Сæн æркодтон æмæ йын дзуапп радтон: «Ай-гъай!»

56

Кæд нæма нуазыс сән, уæд æвзонг дæ, æргъиу.
Нуазыс бирæ — дæуыл уæд фæтых и æвдиу.
Нуазæн зондджынæн ис, хæтæнхуаг æмæ шахæн,
Нæй дын нуазæн — нæ дæ кæд ды уыдонæй иу.

57

Динтæ бирæ сты, чи сæ фæуыздæн нымад!
Иу дзы иннæуыл худы, нæ йын кæны кад.
Æз дæумæ кувын, Хуыцау, дæу зонын æрмæстдæр,
Иннæтæй мæм нæу иунæг дæр никуы нымад.

58

Нæу мæ сусæгдзинад мæ бон иуæн зæгъын,
У мын уый тыххæй дзурын кæддæриддæр зын.
Ахæм уавæры дæн: нæй мæ сусæгдзинадæн
Иуы раз дæр хъæргæнæн, хъæуы мæ быхсын.

59

Иунæгæй дæр дæ алыфарс ма кур æххуыс,
Макаммæн кæн дæ хъарæг, дæ уавæрæн быхс.
Хос ыссар ды дæхæдæг дæ удхайраг низтæн,
Уый кæнæд хос йæхицæн, дæуæн чи у ныфс.

60

Дзурынц, ис, дам, дзæнæты чызджытæ, мыд, сән,
Стæй — æрдузтæ, цъæх кæрдæг бæлæсты æхсән.
Уымæн бадын сæндæттæ мæ уарзон чызгимæ,
Цард, цы уыдзæни, уымæ цæттæ кæны мæн.

61

Тъизай, ма тъизай — ницы у никайы бон:
'Рцæудзæн махæй дæр алкайы царды кæрон.
Сау мæр фестдзысты райсом нæ зонынджын сæртæ,
Дурынгæнæг сæ ссæнддзæн йæ къæхты бын, зон!

У хысмæтæн мæнырдæм тызмæгæй йæ каст,
Иу мæ митæй нæ рахондзæн хорз æмæ раст.
Нал фæрæзта йæ уайдзæфтæй уд æмæ загъта:
«Бастадтæн, æз цæуын, ма мæ рахæнут хъаст!»

Ног та уалдзыгон къæвдатæ систой сæх-сæх,
Дунейы зæрдæ стæлфыди, базмæлыд зæхх.
Сæн дæ уарзон чызгимæ цъæх æрдузы нуазгæ,
Мæрдты райхъал кæн, уадз ды рæгъы фæстæ рæгъ.

Ферох уызæн дæ ном, макуы дын уæд уый хыг,
Нозт, хæрдæй уæд фæлтау дзаг дæ разы дæ фынг.
Уый бæсты уарз зæрдæйæ, рæвдау буц чызгайы,
Цалынмæ ма æгас дæ, æрттивы дæ зынг.

Бакас чингуытæ бирæ, цытджындæр дæуæй,
Ма уæд, фондзыссæдз азы дæ тавæд хур, мæй,
Гъеуæддæр дын хысмæты цы фыст æрцыд, уымæн
Ацы арвы бын, баууæнд, æнæвзаргæ нæй.

Схæц дæ уæнгтыл, Хайям, ницы хъом дын у маст,
Уый æрцæудзæн дæ уды фæрныгадæй саст.
Ирд цæугæдæттæ æмæ цъæх-цъæхид дæлвæзтæм
Дзаг цæстытæй уызæни адзалмæ дæ каст.

Ацы цард у къæппæг, бахаудтæ дзы, сæрхъæн.
Нал ис иу ран æрбадæн, æрæнцой дæуæн.
Цæй цы кæныс дыууæрдæм, цæуыл у дæ катый?
Рауадз уал мын ды сæн, стæй дæ дугъы куыст кæн.

Ис хысмæтæн йæ фынгыл халвайау хъæдындз,
Фембæлдтытæ фæхицæнтæй маст ад кæнынц.
Боныгон дæ куы батава амонд йæ тынтæй,
Уæд дзы æхсæв нытътысдзæн йæ хъамайы фындз.

Уарди не схус фæскъæвда, фæсуарын нырма,
Зæрдæ сæнттæй нæма сцух, æмбарын, нырма.
Дзагдар, ма-ма 'хгæн сæндон, йæ афон нæма у —
Хур цæхæртæ йæ фæрссагыл калы нырма!

Кувгæ — нал, рахæсс уый бæсты махæн ды кæхц.
Æгъдау — къæхты бын, нал зонæм ницæмæй бæрц.
Ды хысмæты фæдджийыл нæ фæхæст уыздынае,
Саурæсугд чызджы фæдджийыл уый бæсты хæц!

Кæд ысгуыхтдæрæн уарзы дæ цæст, уæд — лæг дæ,
Кæд дæ ныхас фæкæныс æххæст, уæд — лæг дæ.
Чи фæхæрд, уый æгадгæнæг никуы уыд кадджын,
Кæд йæ фарс дæ, кæй бафхæрдта хæст, уæд — лæг дæ!

Ды фæзындтæ — мæ зæрдæйы нал аздад тар,
Амонд бахудт йæ мидбылты, айсæфти сар.
Мигътæ бамбæрзæнт мæй, цырагъ ахуыссæд, бонау
Рухс уызæн уæддæр демæ мæнæн, уый æмбар!

Чи нæ дын æрцыд лæппутæй саст, ахæм нæй,
Уадзыгау дзы кæй нæ кæны уарзт, ахæм нæй.
Æмæ сæм кæд ды не здахыс де 'ргом, уæддæр дзы
Дæуимæ кæй сæнттæ не сты баст, ахæм нæй.

«Бауарзтон æй» — ысдырдта мæм афтæ мæ зонд,
Сты мын адджын йæ хъæлæс, йæ бакаст, йæ конд.
Сусæг сагъæстæ, фæндтæ мæ риуы æвзæрынц,
Фæлæ ме 'взаг нындзыг и, нæу дзурын мæ бон!

Дзуар ысуæвынмæ тырнæг, дæхиуыл фæхæц.
Мауал мæт кæн мæлæтыл, æрбайрох кæн хæлц.
Уымæн æмæ æрцæудзæн сæ рæстæг, ныр та уал
Дæ æндæрхуызон уавæры æмæ йыл хъæц.

Дуне — мæнг, фæлæ уый тыххæй ма хæр дæ уд.
 Ма ниу, ма кæн мæлæты кой, уый бæсты худ.
 Рауадз къусы сырх сæн æмæ бауарз чызгайы,
 Урсдæллагхъуыр, къæлæтæрфыг чи у, рæсугъд.

Цыма уарди — тыфхæд дидинджыты æхсæн,
 Афтæ къусы зыр-зыргæнгæ базмæлыд сæн.
 Уæвгæ ницæуыл бараен ис ацы тæнгъæдæн,
 Нæй йæхицæй тæссагдæр, æмбисондхæссæн!

Уый æрвиты æнаехъæр, æнæцъистæй цард,
 Нæу цытуарзджытæй дервиш, хæрзиуджытыл мард.
 Суанг йæ мæгуыры хъиутæ куы хæра, уæддæр æй
 Искæй фынгæй нæ хъæуы къæристæ уа, нард.

Нæу хæлæг кæнын хорз — рауайдзæн дæ цагъар,
 Искæй бафхæрдтай, уæд — нал уызæн демæ 'мбар.
 Цалынмæ у дæ бон, уæдмæ хиуæттыл ауд,
 Хорз кæмæн фæдæ, уый дын уызæни хæлар.

Дæн хъысмæтæй дæлджинаæггонд, цардæй — æфхæрд,
 Иутæ алкæд æмбулынц, æз та кæнын хæрд.
 Уд буарæй фæхицæны размæ ысдзырдта:
 «Сты мæ цæрæны къултæ кæлæддзаг, гæлхæрд!»

Дымгæ уардийы фæдджи куы аскъуына, уæд
 Зондджын райсдзæни дурын, ыссардзæни хъæд
 Æмæ æрдузы саудзыккуимæ сæн нуаздзæн,
 Афтид дурын та фехсдзæн — кæй ма хъæудзæн, кæд?

Нозтджын, хъæлдзæг уæвын у мæ царды æгъдау,
 У кæнгæ ми мæ цæстысындз, ис мын Хуыцау.
 «Уый тыххæй мæ цы хъæудзæни фидын?» — хъысмæты
 Æз куы фарстон, уæд загъта: «Дæ зæрдæ, бецау!»

Ис мæ разы цъæх дæлвæзтæ, уардитæ, сæн,
 Фæлæ уалдзæг нæ калы æнæ дæу тæмæн.
 Æз æнæ дæу мæ царды нæ зонын æнцойад,
 Ды кæм уай, уым нæ хъæуы æндæр лæвар мæн.

Ды куы бафхæрыс искай, уæд хъæлдзæг вæййыс,
 Циндзинад дын æрхæссы рæстæфхæрды рыст.
 У кæуинаг дæ уавæр æмæ йыл кæн хъараг.
 Ды æлгыстыты хицау, дæхæдæг — æлгыст!

Ды кæйдæр дзыхæй къаддæр уынаффæтæ хæсс,
 Нæу лæджы фыртæн хъусын кæйдæр дзырдтæм хæс.
 Ды куы зæгъай: «Цы кодтон, нæ уыд уый мæн аххос»,
 Уæд дæ дзырдтæй нæ уызæни иуы дæр уæз.

У мæ цæсгом рæсугъд, дидинаеджы æнгæс,
 Иннæ ахæм — мæ гуыр, аипп-ма йæм æрхæсс!
 Фæлæ уыйбæрц хæрдзтæ ме сфæлдисæг Хуыцауы
 Цæмæн бахъуыд кæнын, уый нæ бамбæрстон æз.

Райсом раджы нылхъивæд иу иннæйы къух,
 Сагъæсимæ цæрын чи фæразы æдзух!
 Ферох кæнæм нæ рыст ацы диссаджы райсом,
 Сулæфæм риуыздзаг, цалынмæ уынæм рухс.

Хъысмæт — æгъатыр, ма йæм кæн мæсты,
 Зæрдæсаст раздæр амæлы хæсты.
 Ды дæр мæнау хъысмæты цур æдых дæ,
 Фæлтау фæраз, хи ма бафтау цæсты!

Чи у лæг, уымæй домæ цыбыр дзурын цард,
 Стæй уа хъуамæ йæ алы ныхасы дæр кад.
 Цæмæй хъусæм дыууæ хатты, иу хатт та — дзурам,
 Уый тыххæй нын дыууæ хъусы, иу æвзаг рард.

Куыд бирæ уарзын æз мæ саудзыккуйы, куыд!
Куыд бирæ йын зæгъын, фæлæ мæ дзых у хуыд.
Куыд нæ у диссаг уый: æз дойныйæ фæмæлын,
Мæ рæзты та кæлы сыгъдæг сыуадон цырд!

Ницы-мацытæй у дæ сæр алы бон дзаг,
Де стыр сагъæстæ та ысты мин азы фаг.
Знонл мауал кæн мæт, уымæн раздахæн нал ис,
Сомыл ма кæн хъуыды, уым нæй иу хорз хъуыддаг.

Зондджын лæг дæ, фæлæ дын æз уый зæгъæг дæн:
Цард— цыбыр, адылитæй дыууæйы дæргъæн.
Тагъд уыдзынæ дæхæдæг дæр дурын æмæ йыл
Рагацау ахуыр кæн: нуаз дзы алы бон сæн.

Иуæй-иутæ нæ кæнынц сæ хъысмæтæй хъаст,
Иннæтæн та — фылдæрæн — сæ бæллицтæ — саст.
Ма тыхс, иннæтæй къаддæр кæй цин кодтай, ууыл,
Цин кæн, иннæтæй къаддæр кæй бавзæрстай маст.

Кæд мæ ныхасмæ хъусыс, уæд чызджыты уарз,
Нозтæн та-иу æвзар ды йæ хъæддых, йæ карз.
Никай хъæуы мæ рихийы хуызæн дæ зачъе,
Ничи рахæцдзæн схъæлау сæрыстыры фарс.

Цалымæ дæ æгас, у ма исты дæ бон,
Уæдмæ ахъуыды кæн ды дæ удыл бæстон,
Науæд байрæджы кæндзынæ, фалæ дын уымæн
Нал уыдзæни рæстæг амы хуызæн, уый зон.

Расыггæнджытæй дард ды кæддæриддæр лæуу,
Нозтытæй дзаг фынгмæ дын хæстæг цæугæ нæу.
Сæн дзæбæх кæны, расыгкæнын та фыдниз у,
Хосæй нæ, фæрынчынай таерсын хъæуы дæу.

Кæд ыстыхстæ, зындонæй фыддæр у дæ цард,
Уæддæр алкæддæр лас дæхи цæммарæй дард.
Ахæм адамæй таерс, дон дæр ма райс сæ къухæй, —
Суанг куы судзай, дæ удыл куы сирвæза арт!

Уыд æрмæстдæр дæ фæрцы зæрдæрухс мæ цард,
Ныр ды нал дæ — ныттыгъысти мæ зæрдæйы кард.
Æз дæ руаджы фæрæзтон дунейы мæстытæн,
Ныр мæ дуне ныттар, сты мæ бæллицтæ мард.

Æз мæгуыр кæй дæн, уымæн нæ ныуагътон сæн,
Стæй нæ фæтаерсын кодта æгæддзинад мæн.
Сæн нызтон, циндзинадæй цæмæй уа дзаг зæрдæ,
Абон циндзинад радта йæ бынат дæуæн.

Ницы-мацытæй арæст у алкæйы цард,
Уæдæ мидбылты худ, мацæуыл кæн æнкъард.
Цы уыди, уый фæци, цы уыдзæн, уый нæ зонам,
Цы нæй, уымæн та быхс, макуы дæм уæд нымад.

ДЗАСОХТЫ Музаферы тæлмацтæ

16.

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

АРГЪÆУТТÆ

МÆГУЫР УСГУРЫ АРГЪАУ

Раджы-ма раджы иу мæгуыр лæг æмæ усæн уыдис иу лæппу æмæ иу сæгъ. Лæппу бонæй-бонмæ рæзтис æмæ райдыдта ус курыны фæндтæ.

Уæд ын йæ фыд афтæ зæгъы:

— Ацу, æмæ сæгъы акæн уæймæ, дæхи цы хъæуы, уыдон дæр дзы балхæн, де 'мкъайаджы цы бахъæуа, уыдон дæр, дæ зæронд мадæн-иу дæ исты зæрдæлхæнæн алхæнын дæр ма айрох уæд æмæ-иу сæгъы дæр æрбакæн фæстæмæ.

Лæппу катайтты бахауд, ай иу сæгъæй мæхицæн дæр куыд балхæнон дарæс, ме'мкъайагæн дæр, мæ мадæн ма дзы зæрдыл-дарæн дæр куы балхæнон, уæд ма йын йæхи та цы 'гъдауæй бакæнон хæдзармæ. Фæлæ уæддæр ныххæцыди сæгъы сыкъа-йыл æмæ, цъус фæцыдысты, бирæ фæцыдысты — бахæццæ сты иу хъæумæ, æмæ лæппу балæууыд иу хæдзары дуармæ.

— Стонгæй мæлын, мæ хойы хай, æмæ мын исты куы фенис, — бадзырдта æфсинмæ. Ус дæр бацин кодта, фынг ын авæрдта йæ разы:

— Кæрдзын дæр бахæр, дæ фæллад дæр суадз, уæддæр мæ лæг ам нæй æмæ иунæгæй æнкъард кодтон.

Лæппу дæр æрбахызти, дзæбæх йæхи бафсæста, афтæ чидæр æрбахоста дуар, æмæ ус йæ тыбыртæ бацагъта, цармæ, дам, схиз æмæ уым æрулæфдзынæ.

Лæппу уæлхæдзармæ æд сæгъ асиныл схызт, йæ сæгъы йæ къахыл бабаста, йæхæдæг иу къуымы батылд æмæ фынай кæны.

Ус дуар бакодта æмæ йæ лымæн сæудæджер. Æрбахаста йын уæдæ хъуымац зæгъай, уæдæ къахыдарæс зæгъай, уæдæ

уæлæдарæс. Фæлæ йæ хæссинæгтæ дæр нæма æрæвæрдта, афтæ та æрбахостæуыди дуар.

Ус фæтарсти, зæгъгæ, мæ лæг æрыздæхт æмæ сæудæджер дæр æд хæссинæгтæ сгæпп кодта уæлхæдзармæ æмæ ныббы-рыд иу къуымы.

Дуар хойæг та кæд уыди фыййау. Уый дæр базыдта, лæг бæлцуаты кæй ис, æмæ йын æд лæвæрттæ фæзынд йæ усмæ.

Ус та ууыл дæр куыннæ бацин кодтаид, фæлæ та, уый дæр йæ хæссинæгтæ нæма æрæвæрдта, афтæ дуар æрбахостæуыди ногæй.

Куыннæ фæтарстаид ус, куыннæ фæтарстаид фыййау дæр, фыдгул-фыд-зæрдæйы исчи йæ усимæ баййафа, уый дæр та ус æд хæссинæгтæ сгæпп кæнын кодта уæлхæдзармæ, æмæ æрбы-нат кодта æртыккаг къуымы.

Ус, цыма никуы æмæ ницы, рауади, дуар бакодта æмæ мæнæ — сауджын. Цы аирвæздзæни сауджынæн, йæ куыст æй домь, базыдта, лæг бæлцуаты ис æмæ ахуыр куыд уыд, афтæ та йын æд лæвæрттæ фæзынд йæ усмæ.

Усæн дæр хъыг кæм уыдис йæ бацыд, куыннæ йыл бацин кодтаид, кæрæдзийы куыннæ ахъæбыстæ кодтаиккой. Фæлæ та уый дæр йæ хæссинæгтæ нæма æрæвæрдта, афтæ дуар чидæр ныккодта барджын хост.

Оу, куыд, дам, фесæфтæн, — фæкодта ус, æмæ сауджын æд лæвæрттæ, асиныл узгæ-узгæ смидæг уæлхæдзармæ æмæ ныб-бырыд цыппæрæм къуымы.

Ус дуар бакодта æмæ мæнæ — йæ лæг. Æхсызгон ын кæм уыд йæ æрыздæхт, фæлæ йыл уæддæр бацин кодта, йæ разы йын фынг авæрдта, фæллад, дам, уыдзынæ, къæбæр ахæр æмæ æрулæф.

Фæлæ уалынмæ уæлхæдзар сæгъ ныхснырста, æмæ мæгуыр лæппу фехъал, йæхи аивæзтытæ кодта, стæй рабадт æмæ ныл-лæууыд цæуыны къахыл.

— Кæдæм? — йæ размæ фæци сæудæджер.

Мæнæ, дам, мæгуыр лæг дæн æмæ мæ сæгъы хъуамæ ауæй кæнон, — загъта йын лæппу æмæ фæцæуы.

Дæ сæгъ дæр, дам, дæхи уæд, ай, дам, дын æнæаргъ лæвæрттæ æмæ ма, дам, иу цъус сабыр сбад, — ныллæгъзтæ йын кодта сæудæджер æмæ, усæн цы лæвæрттæ æрбахаста, уыдон ын скод-та йæ дæларм.

Лæппу дæр куыннæ хъуамæ сразы уыдаид, сбадтис æмæ æнхъæлм кæсы. Фæлæ цас хъуамæ фæбадтаид, рабадти æмæ та рацæуы.

— Кæдæм? — ныр та йæ размæ фыййау фæцис.

¹ Дардæр. Райдайæн кæс «Мах дуджы» ацы азы №№ 7, 8, 9.

Афтæ æмæ, дам, афтæ мæгуыр лæг дæн æмæ, дам, мæ фæндаг цыбыр кæнон. Къæбæр бахордтон, бафынæй кодтон, баулæ-фыдтæн, цæмæ ма, дам, у мæ каст.

Дæ Хуыцаумæ, дам, скæс, ма мæ фесаф, иучысид ма абад æмæ дын ай лæвæрттæ. Уый дæр та йын, усæн цы лæвæрттæ æрбахаста, уыдон йæ дæларм скодта, æмæ та мæгуыр лæппу дæр æрбадт.

Фæлæ йæм фынæй нал цæуы, йæ фæллад суагъта, цас ма хъуамæ фæбадтаид æмæ та рабадт æмæ рацæуы.

— Оу, дæ рын бахордтон, цæуыл нæ сафыс, кæдæм цæуыс? — сауджын гæды митæ нæ зоны, цы? Йæ къахы æлгътыл рауад йæ размæ, ныллæгъзтæ йын кодта, йæ лæвæрттæ йын йæ дæларм скодта, иу чысыл ма, дам, абад.

Лæппу дæр та, мæгуыр, сбадтис, æнхъæлмæ кæсы, фæлæ цас хъуамæ фенхъæлмæ кастайд, ныффæллад æмæ сыстадис, йæ лæвæрттæ скодта йæ дæларм, ахæцыд йæ сæгъыл æмæ фæцæуы.

Сæудæджер, фыййау æмæ сауджын уый куы ауыдтой, уæд йæ разы балæууыдысты, тæрсын æй кæнынц, ма ацу, фысым дæ амардзæни, зæгъгæ.

— Ау, цыгæнæг дæн, цæуыл мæ мары? — хæрдмæ фæхаудта мæгуыр лæппу æмæ асиныл къæрцц-къæрцгæнгæ йæ сæгъы æркæны мæсты конд.

Фысым дæр дард балцы кæм уыд, уым йæ усы куыннæ æрымысыд, æмæ йæ байрох йæ фæллад дæр, фæлыгъд йæ хуыссæг æмæ йыл цинтæ, мондæгтæ кодта.

Гъе, фæлæ мæгуыр лæппуйы йæ уæлхæдзарæй лæвæрттæ, стæй сæгъимæ æрхизгæ куы ауыдта, уæд хорзау нал фæци, цы ми, дам, кодтай уым, ай æппæт фæллой, дам, кæцæй хæссыс, — афарста. Æмæ йын лæппу ацамыдта уæлхæдзармæ.

— Уæлæ уæлейы армукъа. Схиз, кæд дæ исты хъæуы, уæд æмæ... — йæхæдæг, ома, никуы æмæ ницы — араст йæ фæндагыл.

Лæг дæр асинтыл сызгъордта, кæсы æмæ йæм уæлхæдзары алы къуымтæй сæ цастытæ ныйирд кодтой сæудæджер, фыййау æмæ сауджын. Æнæуый дæр ма раздæр йæ хъустыл æрцыд, йæ усимæ, дам, сæ хъуыддаг раст нæу, фæлæ сыл никуы хæст кодта, ныр маст сæрмæ ныццавта æмæ фæцъортт кодта йæ хъама, райдыдта сæ радыгай хæфтытæ кæнын æмæ дæ балгъитæг дæр афтæ. Стæй æрызгъордта мæгуыр лæппуйы фæдыл.

— Цы фæцис иннæ! — фæхъæр кодта йæ усыл.

— Кæцийæ зæгъыс? — барызт ус.

— Сæгъы хицауай! — йæ фæдыл фæцæйуад лæг, фæлæ йæ фæурæдта усы ныхас. Уый, дам, ницы аххосджын у, уый, дам, къæбæр хæрынмæ æрбацыд.

— Æмæ, дам, ды дæр ницы аххосджын дæ — хъамалвæстæй байста усы йæ разæй æмæ ма, ахæм цы сылтæ ис, уыдон дæр уыйау куы фæуиккой.

Мæгуыр лæппу та сарæзта йæхи, йæ мады, йæ фыды, æрхаста ус æмæ ма абон дæр цæры æмæ сом дæр. Сæгъ та сын æрвылаз дæр ныййары дыууæ сæныччы, æхсырæй сæ нæ уадзы цух.

1974 азы 25 ноябры йæ радзырдта Цхинвалы районы ногхъæуккаг 74-аздзыд зæронд лæг Хъазиты Рутен. Ныффыста йæ Хъазиты Мелитон.

АЛИХАН

Иу лæг æмæ иу усæн зæнæджы хъуыддагæй уыди æрмæст иунæг чызг, йæ ном — Алихан, фæлæ йæм искæй цур нæ дзырдтой йæ номæй. Йæ чындзы цæуыны рæстæг куы æрхæццæ, уæд чызгмæ алы бæстæтæй алы адæмтæ райдыдтой курæг цæуын. Фысымты бæхбæттæн усгурты бæхтæй нал цух кодта, фæлæ сын фыд æмæ мад лæвæрдтой иухуызон дзуапп:

— Нæ чызгæн йæ ном чи базона, уымæй дарддæр æй моймæ никæмæн ратдзыстæм.

Усгуртæ-иу райдыдтой алы нæмттæ нымайын, фæлæ сæ йæ амонд никæмæ худтис æмæ та-иу фæстæмæ аздæхтысты сæркъулай. Иу бон куы уыдис, уæд сæм уæйыг дæр фæзындис усгур. Мад æмæ йын фыд загътой, ома, нæ чызджы, йæ ном ын чи базона, уымæй дарддæр моймæ никæмæн дæттæм. Уæйыг, цыдæриддæр сылгоймаджы нæмттæ зыдта, иууылдæр сæ срæтыхтытæ кодта, фæлæ йын дзы никæцы фæраст, æмæ фæстæмæ афтидармæй аздæхт.

«Уæдæ ма цы хуиндзæни?» — бирæ фæхъуыдытæ кодта йæхицæн, стæй хайрæгмæ басидтис æмæ йæ баххуырста, уыцы æмæ мын уыцы чызджы номæй бæлвырд бæрæг куыд базонай, зæгъгæ.

Хайрæг бахъузон кодта æмæ, чи зоны, цас фæбадти, фæлæ кæддæр куы уыд, уæд мад чызгмæ срадыд йæ номæй:

— Алихан, дон ма мын авæр.

Уæд хайрæг уæйыгмæ хæрзæггургæггаг фæцис, йæ ном Алихан хуыйны, зæгъгæ. Уæйыг дæр та йæм усгур рараст и. Мад æмæ та йын фыд дæр загътой, йæ ном ын чи базона, уымæй

дарддæр æй кæй никæмæн дæттынц, æмæ уæйыг фæцæттæ:

— Æмæ уый цы зын базонæн у? Йæ ном — Алихан.

Уæд ма дзырд æххæст кæнгæйæ уыд æмæ ма цы гæнæн уыди лæг æмæ усæн дæр, хъуамæ йæм сæ чызджы моймæ арвыста-иккой.

Лæгæн уыдис хорз бæх, йæ ном Сауцъиу, дыууадæс дуары æхгæд ыл уыди, фæлæ лæг базæронд, йæ бон ницыуал уыд æмæ йæм чызг зылди. Хæргæ та æфсæйнагæй дарддæр ницы кодта.

Чызг æм бацыд, æфсæйнагтæ йын ныккалдта йæ разы, йæ бынтæ йын сæрфта. Бæх хæринагмæ нæ фæцагайдта, фæлæ чызгмæ дзуры:

— О, чызгай, райгонд уай дæ мой скондæй!

Чызг æм ницы сдзырдта, æмæ та йæм бæх дзуры:

— Фæлæ цæй мой... Уый ды нæ, дæ уд хъæуы. Амардзæни дæ æмæ дын хъуамæ дæ уд ахæсса йемæ.

Чызг уый куы фехъуыста, уæд сбæдт æмæ кæуынтæ райдыдта. Йæ цæссыгæй йæхи æхсадта.

— Кæуынай дын нал у,— дзуры та йæм бæх, фæлæ мæ дзæбæх æрсæрф, саргъ мыл сæвæр, ме 'хтæнгтæ мын, куыд æмбæлы, афтæ сæлхъив æмæ, цалымæ нæ байрæджы, уæдмæ цæугæ.

Чызг æй дзæбæх ныссæрфта, саргъ ыл сæвæрдта, йе 'хтæнгтæ йын, куыд хъуыд, афтæ сæлхъывта æмæ йыл сбæдти. Бæх æй скъæфынтæ райдыдта, скъæфынтæ райдыдта, бирæ фæлыгъд, цъус фæлыгъд, уæддæр бафæллад æмæ æрлæууыди.

— Мæ бон нал у, æрхиз, æз иу цъус аулæфон,— æрхизын кодта чызджы.— Афынай уыдзынæн, фæлæ ды хурныгуылæ-нырдæм кæс æмæ дзы исты змæлæг куы фæзына, уæд-иу мæ райхъал кæн.

Бæх фæлладæй уайтагъд афынай, фæлæ чызг хурныгуылæ-нырдæм кæсы. Уалымæ дзы ауыдта иу мигъы къуымбил уыдо-нырдæм тæхгæ æмæ бæхы фехъал кодта. Бæхæн цы базонын хъуыдис, уый сæ уæйыг кæй расуры фæсте, æмæ та чызджы абадын кодта. Райдыдта та йæ скъæфын, æмæ иу тыгъд бы-дырмæ ахаудтой. Цæрæг никуыцæй зыны, æрмæст иучысыл тæппæй калди фæздæг. Се 'хсæв уырда æмæ бахастой. Æмæ дзы цардис иу мæликк.

Чызг йæ зæрдæмæ фæцыд æмæ йын куы фехъусын кодта, цæмæй сæ æхсæвы бавæрдтаид, уæд сын дыууæ нал загъта. Йæ лæггадгæнджытæн радта бардзырд, цæмæй йын радтой хорз хæдзар, йæ бæхæн цы æрфæрса, уый йын куыннæ бахæлæг кæной.

Чызджы куы бафарстой, ома дæ бæхæн дын цы нывæрæм хол-лаг, уæд сын дзуапп радта: кæд уæм искуы æфсæйнагтæ, рельсы-ты цъæлтæ йедтæ ис, уæд ын уыдонæй йæ раз байдзаг кæнут.

Лæггадгæнджытæ мæликмæ дисгæнгæ фæлыгъдысты:

— Дæ фыдæхæй сыгъд фæуæм, йæ бæхæн хæринагæн куры æфсæйнагтæ, рельсыты цъæлтæ-йедтæ.

— Нывæрут ын, цыдæриддæр уын загъта, уый!— бардзырд радта мæликк, æмæ бæхы раз алы æфсæйнаг æмæ рельсыты сæстытæй байдзаг кодтой.

Бæх-иу сæм куы февнæлдта, уæд-иу скъæты къуымтæ цæхæрæй айдзаг сты. Къыбар-къыбур сæ каны сæкæры къæрттытау.

Лæггадгæнджытæ та хъуыддаг мæликмæ баскъæрдтой, æмæ уый дæр чызгмæ басидти, чи дæ, цы дæ, загъгæ. Чызг дæр ын йæ хъуыддæгтæ рахабар кодта, æмæ йæ уый дæр нал ауагъта йæхицæй.

— Мæ цуанонты цур ардæм уæйыг нæ, хæйрæг дæр не 'рба-хъуыздзæни,— суадзын кодта егарты.

Чызг мæличчы лæппуйы зæрдæмæ дæр фæцыд æмæ йæ баус кодта, фæлæ дард балцы кæдæмдæр цыд æмæ иу райсом чызгæн афтæ загъы:

— Дæ бæх мын нæ авæрдзынæ?

— Кæд мæхæдæг дæу дæн, уæд мæ бæх дæу нæу?— бадис кодта чызг æмæ йын йæ бæхы радта.

Бæх уый куы базыдта, æндæр бæстæмæ цæугæйæ мын у, уæд чызгмæ бацыд æмæ йын афтæ:

— Мæнæ мын мæ къæдзилæй æртæ æрдуйы атон, искуы дæ мæ сæр куы бахъæуа, уæд сæ аиваз, æмæ дæ цуры февзæр-дзынæн.

Чызг бæхы къæдзилæй æртæ æрдуйы ратыдта æмæ сæ йæ кæлмæрзæны кæрон абаста, бæхыл та мæличчы фырт афардæг йæ балцы. Иудзæвгар куы рауад, уæд чызгæн райгуырди сыз-гъæрин коцораджын лæппу.

Мæличчы цинæн ма кæрон кæм уыдис æмæ йæ фыртмæ хæрзæггурæггаг арвыста.

Уæйыгæн йæ бон нæ уыдис, æви цы, фæндаджы былыл ду-кани авæрдта æмæ хæрзæггурæгмæ дзуры:

— Рауай, чысыл аулæф, аныхæстæ кæнæм, кæдæм тагъд каныс?

Уый дæр æм фездæхтис æмæ йын дзуапп радта:

— Мæличчы фыртæн сызгъæрин коцораджын лæппу райгуыр-дис, æмæ уымæ хæрзæггурæггаг цæуын.

—Æмæ дын гæххæтт нæ рарвыстой?

— Куыnnæ.

— Алæ-ма, фенон æй,— райста йын йæ гæххæтт, æмæ дзы фыст уыдис,

Афтæ æмæ, дам, дын афтæ, сызгъарин коцораджын лæппу райгуырдыс.

Уæйыгæн йæхимæ цæттæ уыдис æндæр гæххæтт æмæ йæм уый авæрдта. Уым та фыст уыди, дæ усæн куыдзы хъæвдын райгуырди, зæгъгæ, æмæ йын куыд бакæнæм?

Хæрзæггурæг фæстæмæ куы раздæхтис, уæд та йæм уæйыг дзыры:

— Куыд у, хæрзæггурæггаг дын ницы радта?

— Хæрзæггурæггаг мын бæргæ радта,— дзыры йæм лæг,— фæлæ йын хъуыддаг цыма уадиссаг æхсызгон нæ уыди.—

— Гæххæтт дын нæ рарвыста?

— Куыnnæ.

— Агъæца, фенон æй,— уæйыг та йын райста йæ гæххæтт æмæ дзы бакаст: «Куыдзы хъæвдын у, цы у, мæ ныццымæ сæ дзæбæх куыд бавæрат, афтæ бакæнут».

Уæйыгмæ та æндæр гæххæтт уыди цæттæ æмæ та йæ уымæй фæивта. Уым та фыст уыди: «Сызгъарин коцораджын лæппу йын ис, æви йын цы ис, иу абонæй иннæ абонмæ чъырсудзæн фæтæвд кæнут æмæ сæ уым ныппарут, æндæра куы ныццæуон, уæд мын додой уæ сæртæ кæнынц!»

Мад æмæ фыдмæ уыцы хабар куы 'рцыди, уæд æрдиаг кæнын райдыдтой, зæгъгæ, ай цы хабар у, фæлæ сын æндæр гæнæн нæ уыд æмæ иу абонæй иннæ абонмæ чъырсудзæн фæтæвд кæнын кодтой æмæ дзы хъуамæ чызджы æд сывæллон ныппарой.

Чызг æрдæгвæндагыл бæхы къæдзилы хъистæ фæхъуыды кодта, айхæлдта сæ йæ кæлмæрзæны кæронæй æмæ сæ аивæзта:— Мæ бон ныккалд, Сауцъиу, цы фæдæ!

Бæх фæвзæрд йæ уæлхъус. Чъырсудзæны алыварс уæйыг æмæ хæйрæджытæ хъазт сарæзтой æмæ кафынц, хъуамæ чызг æмæ йæ лæппуйы удтæ аскъæфой. Бæх сæм дæндагæй бавнæлдта, зæвæтдзæгъдæн сыл аздæхта æмæ сын чъырсудзæны сæхи ныккалдта. Йæхæдæг чызджы æд сывæллон фелвæста æмæ йæ скъæфын райдыдта, скъæфын райдыдта...

Иу тыгъд быдыры сыл æризæр æмæ бæх дæр чызгмæ дзыры:

— Æрхиз, Алихан, мæ бон нал у. Мæлгæ кæнын.

Чызг æрхызти, фæлæ кæуынтæ байдыдта, æдзæрæг быдыры ме 'нахъом сабиимæ æвæгæсæгæй куыд хъуамæ кæнæм, зæгъгæ.

— Кæуынаей дын нал у,— дзыры та йæм бæх,— фæлæ куы амæлон, уæд-иу мæ бастигъ, мæ рахиз фарсæй мын иу фæрск слыг кæн, дæ алыварс дзы дардыл æрхахх кæн, стæй йын фæрск йæ тæккæ астæу нытътъысс, мæ сæр дæр-иу ын йæ цуры æрæвæр. Мæхи мын скæн цыппар къабазы æмæ, цы хахх æркæнай, уый цыппар кæроны сæ æрæвæр. Мæ хуылфыдзаума-иу мын дæ быны бакæн, мæ уæцъæф— дæ нывæрзæн. Дæ сывæллоны-иу батух дæ хъæбысы æмæ мын мæ царм уæ уæлæ бамбæрзут хъуынырдæм. Туджырда-иу æй ма бамбæрз, стуг уыдзыстут. Тæрсгæ-иу ма кæнут, уыцы хаххæй мидæмæ уæм ницы æрбацæудзæни.

Бæх ма уыцы ныхæстæ загъта æмæ амард.

Чызг æй кæугæ-тъызгæйæ бастыгъта. Йæ рахиз фарсæй йын иу фæрск слыг кодта, йæ алыварс дзы дардыл æрхахх кодта, ныссагъта йæ астæуæй æмæ йын бæхы сæр æрæвæрдта йæ фарсмæ. Цыппар къабазы йын йæ цыппар кæрон æрæвæрдта, стæй схуыссыдысты, бæх ын куыд бацамыдта, афтæ: хуылфыдзаума сæ быны, уæцъæф— нывæрзæнæн, царм хъуынтырдæм сæ уæлæ, æмæ фырадæргæй уайтагъд афынæй сты.

Райсомæй райхъал æмæ хъусы сабыр ныхас:

— Æхсин нæма райхъал?

— Нæма, нæма, йæ сыстадмæ йын цай рахсидут.

«Ай, кæм дæн?»— хъуыдыты фæци чызг. Йæ уæлæ— зæлдагцъар хъæццул, йæ быны— зæлдагцъар гобан. Сусæгæй ракаст, æмæ лæггадгæнджытæ рауай-бауай кæнынц сæ къахы æлгътыл.

Уалынмæ æхсæвы кæуылты æрхахх кодта, ууылты галуан куы федта, уæд ма йын цы базонын хъуыди хъуыддаг. Астæуæй хæрдмæ фæцыдис галуаны сæр, йæ цыппар фисыны— хæцæн фидæрттæ.

Кæддæр куы уыд, уæд лæг дæр æрцыдис йæ балцæй, æмæ йын хъуыддаг куы радзырдтой, уæд хорзау нал фæци, стæй йæ мадæн афтæ зæгъы:

— Æфсæнбын лæдзджытæ айсæм, æфсæнбын дзабыртæ скæнæм, æмæ йæ йæ бæх кæцырдæм аскъæфта, уырда-м æм фæцæуæм агурæг.

Æцæгдæр, æфсæнбын дзабыртæ скодтой, æфсæнбын лæдзджытæ айстой сæ къухты æмæ сæм агурæг ацыдысты.

Бирæ фæцыдысты, цъус фæцыдысты, уæддæр иу галуанмæ бахаудтой. Уарыны пырх рацыд, æмæ йæ дæлбазыр балæууыдысты.

Чысыл, сызгъарин коцораджын лæппу хъазгæ рацыди тыргъы, æмæ йæ зæронд ус куы ауыдта, уæд æркуыдта.

Лæггадгæнджытæ æхсинмæ бауадысты, зæгъгæ, уым ахæм æмæ ахæм адæм, зæронд ус дæ лæппуйы куы федта, уæд æркуыдта.

— Ацæут æмæ кæд рæстаг адæм сты, уæд сæ мидæмæ æрбакæнут, — арвыста сæм æхсин, æмæ рæстаг куы разындысты, уæд сæ бакæнын кодта йæхимæ.

Зæронд ус ын фæдзырдта, фæхъæстытæ кодта йæ хабæрттæ, стæй Алихан бацыди, ныххæцыд йæ лæппуйы къухыл æмæ йæ йæ фыдмæ бакодта.

— Мæнæ уый у дæ лæппу, æз та — дæ бинойнаг, — æмæ сын уый дæр ракодта йæ хабæрттæ.

Сеппæтæн дæр æхсызгон куыnnæ уыдаид хъуыддаг æмæ цины куыдтæ фæкодтой иу абонæй иннæ абонмæ. Чызг æмæ ма лæппу та абон дæр цæрынц уыцы галуаны.

*Радзырдта йæ Цхинвалы районы ногхъæуккаг 90-аз-
дзыд зæронд лæг Хъазиты Алыксандр 1972 азы 19 мар-
тыйы. Ныффыста йæ Хъазиты Мелитон.*

ГЫЦЦЫЛ ЛÆППУЙЫ АРГЪАУ

Цардис æмæ уыдис иу куырм базаргæнæг. Йæхæдæг базар кæнын раджы ныуагъта, фæлæ йын йæ лæппу бацахста йæ бынат æмæ-иу стыр калак-хъæумæ цæттæ кодта йæхи. Фыд йæ фыртмæ æхца радта æмæ йын афтæ зæгъы:

— Гъе мæ хур, уым иузæрдион лæггадгæнæг хъæуы, фæлæ ацу æмæ дæхицæн ахæм æххуырст ссар. Куы йæ баххуырсай, уæд æй кæрдзын хæрынмæ бакæн. Кæд кæрдзын хæрыныл фæбилцъ уа, уæд уый зон, уымæй дын пайда нæй æмæ йын-иу зæгъ: «Мæ фыд баххуырста, ныхас мæм дзы æрцыдис æмæ мæ нал хъæуыс». Æмæ-иу æй ныуадз.

Лæппу æхца айста, ацыди, фæрацу-бацу кодта æмæ иу лæппуйыл æрæвæрдта йæ цæст.

— Æххуырст нæ ныллæудзынæ, лæппу?

— Цæмæннæ! — фæрæвдз уый дæр.

— Цом уæдæ, кæрдзын ахæрæм æмæ нæ фæндаг цыбыр кæнæм. — Бакодта йæ хæрæндонмæ æмæ фынджы уæлхъус æрбадтысты.

Лæппу хæрынмæ бавнæлдта, æмæ базаргæнæджы фырт йæ сæр банкъуыста, ома ай нын не сбæздзæнис, йæхæдæг, дуармæ куы рахызтысты, уæд кæимæдæр цыдæртæ адзырдта æмæ æххуырстмæ баздæхти:

— Ныхас мæм æрцыди, мæ фыд баххуырста кæйдæр æмæ

мæ нал хъæуыс. — Йæхæдæг йæ бæх æрцафтæ кодта æмæ æрбаздæхти фæстæмæ.

Хъуыддаг йæ фыдæн радзырдта, æмæ та йæм дыккаг хатт уый дæр фылдæр æхца радта.

— Бакæн та-иу æй хæрæндонмæ, кæд хæрыныл фæбилцъ уа, уæд зон, уый дын не сбæздзæнис æмæ та-иу æй уадз.

Лæппу та араст лæггадгæнæг æххуырсаг иу калак-хъæумæ. Разил-базил кæны æмæ кæсы, адæм иу гыццыл лæппуйы къахыл бæндæн бакодтой æмæ йæ уынгты ралас-балас кæнынц, чи йыл дур æхсы, чи йæ уисæй цæвы, чи йæ михæй рæхойы.

Лæппу бадис кодта, ай цы хабар у, зæгъгæ.

— Ай, ахæм нæй, дыууæ суарийы, абазы кæнæ иу сом кæмæй нæ дары. Ныр амард, æмæ ма нын не 'хца чи хъумæ бафида, зæххы быныл ын гæдыйы лæппын дæр нæй, — дзуапп радтой лæппуйæн.

— Æрлæуут-ма, уый тæригъæды хъуыддаг куы у!

— Гъе-е-е!.. Дзурын дæм цæуы æмæ ныхæстæ кæныс. Уымæн уый дæр æгæр у! — схор-хор та йыл кодтой алырдыгæй.

Уæд базаргæнæджы лæппу бауромины кодта гыццыл лæппуйы марды æмæ йæ бахыл кодта къулыл.

— Ныр æм цæут, кæмæй цас дары, уый дзурæд, йæ къух-иу ын райсæд, æмæ йын æз дæтдзынæн йе 'хца.

Адæм бацин кодтой, цыдысты лæппуйы размæ, чи дыууæ суарийы дзырдта, чи — абазы, чи — иу сом, марды къухыл-иу ныххæцыдысты, æмæ-иу сын базаргæнæджы фырт радта се 'хца.

Йæ хæстæ йын фыст куы фæцис, уæд æй ныннайын кодта, дарæс ын балхæдта, скъахын ын кодта ингæн æмæ йæ баныгæнын кодта. Цы капеччытæ ма йæм аздадис, уыдонæй иу кусæрттаг алхæдта æмæ ингæнкъахджытæн бахæрын кодта къæбæр, рухсаг ын загъта æмæ аздæхт йæ фыдмæ афтидæй.

— Куыд у, лæггадгæнæг та не ссардтай? — фæрсы йæ куырм базаргæнæг.

— Лæггадгæнæг дæр не ссардтон æмæ ме 'хца дæр бахардз кодтон, — дзуры лæппу.

— Цæуыл?

Уый дæр ын рахабар кодта, афтæ æмæ афтæ, гыццыл лæппуйы марды куыд федта, йæ хæстæ йын куыд бафыста æмæ йæ куыд баныгæнын кодта.

— Гъе лæппу, цы хорздзинад сарæзтай, цы, фервæзын æй кодтай йæ зындзинадæй? — бакодта куырм базаргæнæг æмæ йæм æртыккаг хатт радта фылдæр æхца, афтæмæй та йæ арвыста йæхицæн лæггадгæнæг æххуырсынмæ.

Базаргәнәджы ләппу та разил-базил кәны әххуырстагурәг. Әнәнхәләджы әрбамбәлд иу гыцыл ләппуйыл.

— Гье, ләппу, ләггадгәнәг нә нылләудзынә?

— Цәмәннә?— бакодта ләппу.

— Рацу, уәдә уал кәрдызын ахәрәм,— кодта йә хәрәндонмә, фәлә ләппу бадиссәгтә кадта:

— Стәй бәхы цур ам чи хьуамә ләууа? Ацу, ды уал бахәр, стәй та әз бауайдзынән.

Куырм базаргәнәджы фырт бацыди, бахордта, банызта, ләггадгәнәг та йын дуармә йә бәхыл хәцыдис. Уый рад дәр куы әрхәццә, уәд бауад, суфа митә акодта әмә фездәхти фәстәмә, ома ахордтон.

Ләппуйән йә зәрдәмә фәцыдис, ома мә фыд мын ахәм әххуырст агурын кодта әмә йә акодта йемә.

Куы бахәццә сты сәхимә, уәд йә фыдмә дзуры:

— Гье, баба, ссардтон, ды мын цахәм дзырдай, ахәм ләппу.

— Гьемә хорз,— бакодта куырм базаргәнәг. Дыккаг райсом та сә Иапонайы калак-хәумә хьуыди базар кәнынмә цәуын әмә сә бафәдзәхста. Уә фәндаг Залиаг калм әмә Әвдсәрон уәйыджы галуанты уызәни, фәлә-иу сә хуры рухсәй куыд ахизат, афтә бакәнут, әндәра фыдбылызы хай бауыздыстут.

Дыккаг райсом балцы араст сты әмә, Залиаг калмы галуантәм куыд фәцәйхәццә кодтой, афтә гыцыл ләппу йә бәхы скьуылых кодта.

— Фәтагьдәдәр кән, Залиаг калмы арәнәй ахизәм, әндәра нә хәргә кәндзәни!— дзурынц әм иннәтә.

— Мә бәх нал фәразы, ме'ккой йә ахәссон?— йәхи бустәгәнәг скодта ләггадгәнәг дәр.

Уәд иннә базаргәнәджытә сә бәхты әркәярцытә кодтой әмә фәразәй сты.

Куырм базаргәнәджы ләппу йе 'ххуырсты кәм ныуагьта-ид иунәгәй әмә йәм әрләууыди. Раст Залиаг калмы галуантәм бахәццә сты, афтә хур дәр нынныгуылди.

— Не 'хсәв ма кәдәм хәссәм, ам әрләууәм?— бакодта ләггадгәнәг.

— Гье, цытә дзурыс?! Залиаг калм нә бахәрдзәни!— фес-хьиудта куырм базаргәнәджы фырт.

— Адәмы ныхәстә!.. Ам цәй Залиаг калм и? Ды мемә рацу.— Ләппу бахызт мидәмә.

Куырм базаргәнәджы фыртән дәр әндәр гәнән нал уыдис, уәддәр рухсәй нал аирвәзтаид Залиаг калмы арәнтәй әмә бараст йә ләггадгәнәджы фәдыл.

Кьуымтә йедзәг уыдысты алы налхьуыт-налмасәй.

Гыцыл ләппу йын цыллә хуыссәнты уат акодта әмә куырм базаргәнәджы фырт адәргәй афынәй.

Гыцыл ләппу йәхәдәг әрбадти кьәсәрыл әмә әнхәлмә кәсы калмы әрцыдмә.

Уалынмә дымгә сыстади, галуан ныррызти Залиаг калмы әхситтәй.

Куы әрхәццә, уәд галуаныл йәхи атыхта, ләппумә йе 'взәгтә фелвәста, фәлә йәм уый фәцарәхст, акьуырда йын сә әмә йын йә сәр карды фындзәй әрәлхьывта зәхмә!

— Ныртәккә дәм цы хорздзинад ис, уый зәгь!

— Гье, Хуыцау дә мә фыдбылызән рафәлдыста, әмә ма дын мә бон цы у?— ныууынәргьыдта Залиаг калм. Әндәра цы калак-хәумә цәут, уый паддзахы чызг мә фәдыл фәләу-уыдис, әмә уымән йә хуылфы әртә мә хуызәны сәвзәрд. Уыдон нырма чысылтә сты, фәлә куы раирвәзой, уәд дунейы бахәрдзысты. Чызг уыдонәй әрра у.

— Әмә йын ницы хос и?

— Хос та йын куыннә ис! Мә игәртәй, зәгьгә, хьарм доны аләмәрстай әмә уыцы донәй фәхьәстә, уәд фервәзид.

Калм уый загьта цы, ләппу йын йә сәр ныццьыкк кодта, йә игәртәй йын атыхта йә хисәрфәны, йәхи йын амуртә ласта әмә йә атылдта иуварс.

Райсомәй куырм базаргәнәджы фырт куы райхәл, уәд әм ләггадгәнәг дзуры:

— Куыд у? Исты фәдтай?

— Йо, йо, йо!.. Ныры хуызән адджынән никуы бафынәй кодтон.— Аивәзтытә кодта йәхи.

— Уәдә адәм афтә гәды ныхәстә фәкәнынц, гье,— бахудти ләггадгәнәг.— Ацы галуантән махәй дарддәр хицау нәй, фәлә ацы фәндагән цы ссарәм, уымән йе'рдәг — дәу, йе 'рдәг — мән. Разы дә?— ләггадгәнәг сәхгәдта Залиаг калмы галуанты дуәрттә әмә дәгьәлтә ныппәрста йә дзыппы.

— Хорз,— бакодта куырм базаргәнәджы фырт, әмә та араст сты сә фәндагыл.

— Хьусыс? Искуы ныл исчи куы амбәла әмә куы фәрса, ома паддзахы чызг әрра у әмә йә чи сдзәбәх кәна, ахәм агуры, уәд-иу ын зәгь, әз әй сдзәбәх кәндзынән, зәгьгә.

Куырм базаргәнәджы фырт фәджих:

— Әмә йә цәмәй сдзәбәх кәндзынән, әз мә сәрән куы ницы зонын?

— Тәрсгә ма кән, афтә-иу сын зәгь, хостә мә ләггадгәнәгмә сты, әмә-иу мәм дәхимә басидын кән.

Уалынмæ иннæ базаргæнджыты баййæфтой æмæ сæ афарстой уыдон дæр:

— Дысон кæм бахсæвиуат кодтат, кæ?

— Залиаг калмы галуанты,— фæцырд куырм базаргæнджы фырт.

— Е-е-е!..—ныххудтысты йыл уыдон дæр.— Куырм базаргæнджы фырт нын йæ лæггадгæнæгимæ Залиаг калмы галуанты куынæ бахсæвиуат кæна, уæд ма æндæр кæм фæлаудзæни?!

Цæуынц та, цæуынц... Æмæ, чи зоны, цас фæцыдысты, фæлæ та Æвдсæрон уæйыджы галуантæм куыд фæцайхæццæ кодтой, афтæ та чысыл лæппу йæ бæхы скъуылых кодта.

— Фæтагъд кæн, лæппу, Æвдсæрон уæйыджы арæнæй рухсæй аирвæзæм, æндæра нæ хæргæ кæндзæни!... дзуры йæм йæ хицау.

— Мæ бæх нал фæразы, ме'ккой йæ ахæссон?— йæхи та бустагæнæг скодта лæггадгæнæг дæр.

Уæд та иннæ базаргæнджытæ сæ бæхты æркъæрццытæ кодтой æмæ фæразæй сты.

Куырм базаргæнджы фырт йæ лæггадгæнæджы иунæгæй кæм ныууагътаид æмæ та йæм æрлæууыди. Раст та Æвдсæрон уæйыджы галуантæм бахæццæ сты, афтæ та хур дæр нынныгуылди.

— Не'хсæв ма кæдæм хæссæм, ам æрлæууæм?— бакодта та лæггадгæнæг.

— Гъе, цытæ дзурыс? Æвдсæрон уæйыг нæ бахæрдзæни!— фесхьиудта та куырм базаргæнджы фырт.

— Адæмы ныхæстæ!.. Залиг калмы галуанты исты федтай? Ам дæр та афтæ.— Бараст та ис лæггадгæнæг мидæмæ.

Куырм базаргæнджы фыртæн дæр та æндæр гæнæн нал уыдис, уæддæр рухсæй нал аирвæзтаид Æвдсæрон уæйыджы арæнтæй æмæ бараст йæ лæггадгæнæджы фæдыл.

Галуаны къуымты, йæ цары, йæ сæры лæг йæхи уыдта.

Лæггадгæнæг та зæлдаг хуыссæнты уат акодта йæ хицауæн. Куырм базаргæнджы фырт дæр та фырадаргæй къуыдырфынæй ацис.

Чысыл лæппу æрбадти къæсарыл æмæ æнхъæлмæ кæсы уæйыджы æрцыдмæ.

Уалынмæ Æвдсæрон уæйыг æрцауы, къæдзæхтæ згъæлынц йæ богъ-богъæй, бæсты цъар æрхæссы йæ сæрыл.

Лæппу йæ размæ агæпп кодта, кардæй йын райдыдта йæ сæртæ цъыччытæ кæнын æмæ ма йын дзы иу фæуагъта.

— Ныртæккæ дæм цы хорздзинад ис, уый загъ!— фæхъæрыл кодта базаргæнджы фырты лæггадгæнæг.

— Гъе, Хуыцау дæ ма фыдбылызæн рафæлдыста æмæ ма дын мæ бон цы у?— багуым-гуым кодта уæйыг,— æндæра дæ хицауы фыд ме 'хст дуры тæфæй куырм у. Мæ арæнæй аирвæзтысты, фæлæ ма сыл фæсте дур аскъæрдтон. Йæхиуыл нæ сæмбæлд, фæлæ йыл йæ дымгæ сæмбæлд.

— Æмæ йын ницы хос ис?

— Хос та йын куынно ис! Мæ игæртæй, зæгъгæ, хъарм доны ныллæмарстай, æмæ уыцы донæй йæхи сæхсадта, уæд йæ цæстырухс йæхимæ æрцауид.

Уæйыг уый загъта цы, лæппу йын йæ сæр ныцъыкк кодта, йæ игæртæй йын слыгтæ кодта, йæхи йын ныппæрста кæмдæр уармы.

Райсом та куырм базаргæнджы фырт куы райхъал, уæд æм йæ лæггадгæнæг дзуры:

— Куыд у? Исты федтай?

— Йо, йо, йо!.. Ныры хуызæн адджынаен никуы фæфынæй кодтон!— ивæзтытæ та кодта йæхи.

— Уæдæ адæм гæды ныхæстæ фæкæнынц, гъе,— бакодта та лæггадгæнæг.— Ацы галуантæн махæй дарддæр хицау нæй, фæлæ фæстæмæ куы здæхæм, уæд ын йæ хъæздыгдзинæдтæ аласдзыстæм.

Уалынмæ та иннæ базаргæнджыты баййæфтой, æмæ та сæ уыдон дæр афарстой.

— Дысон кæм бахсæвиуат кодтат, кæ?

— Æвдсæрон уæйыджы галуанты,— дзуапп сын радтой уыдон дæр.

— Е-е-е!—ныххудтысты та сыл се 'мбæлттæ,— куырм базаргæнджы фырт мын йæ лæггадгæнæгимæ Æвдсæрон уæйыджы галуанты куынæ бахсæвиват кæной, уæд ма æндæр кæм фæлаудзысты?

Цæуынц та, цæуынц... Æмæ чи зоны, цас фæцыдысты, фæлæ иу ран мигъы къуымбил рацайцыди сæ ныхмæ. Куы æрбахæстæг, уæд кæсынц æмæ — æртæ барæджы.

— Нæ паддзахæн йæ чызг сæрра и, чи йын схос кæна, уымæн æй усæн дæтты,— бамбарын сын кодтой хъуыддаг.

— Æз ын схос кæндзынæн!— куырм базаргæнджы фырт ралæууыди размæ.

Йе 'мбæлттæ та йыл фырхудæгæй артæнхæлдтæ кæнынц, куырм базаргæнджы фырт нын кæд сдæсны, зæгъгæ.

Барджытæ уыдонмæ нал фæкастысты, фæлæ йæ æд лæггадгæнæг фелвæстой сæ уæлныхты æмæ йæ балæууын кодтой паддзахы галуаны.

Чызг пылыстæг сынтæгмæ уыди ставд рæхыстæй баст, стæй цонджы фыдтæ дæндагæй бахсыдта, ныр куырм базаргæнджы фырт æмæ йæ лæггадгæнджы æрбацыдæй фæсабыр æмæ йæ мад æмæ йæ фыдмæ дзуры:

— Ныр мын ницыуал у, суадзут мæ.

Куырм базаргæнджы фырт йæ лæггадгæнджы æрбакæнын кодта, мæ хостæ уымæ сты, зæгъгæ. Лæппу дæр хъарм донь Залиаг калмы игæртæ ныллæмæрста æмæ йын сæ бадардта чызгæн.

Чызг йæ фыццаг хуыз æрцахста æмæ ма паддзахы цинæн кæрон кæм уыдис! Йæ чызг æмæ йе сияхсæн иу абонæй иннæ абонмæ чындзæхсæвтæ фæкодта, фæлæ лæппу æмæ чызг иу уатмæ куы æрцыдысты, уæд лæггадгæнæг бацыд æмæ йæ хицауæн афтæ зæгъы:

— Дзырд уыдыстæм, ацы фæндагыл цы ссарæм, уый нын иумæ куыд уа, чызг фыццаг æхсæв мæн у.

Куырм базаргæнджы фырт дæр ма цы хъуамæ загътаид, йæ лæггадгæнджы ныууагъта йе 'нæвнæлд усимæ, йæхæдæг сæргуыбырæй рацыд æддæмæ.

Чызг фæллад уыд æмæ уайтагъд афынæй. Лæппу бандон райста æмæ хæсгардимæ æрбадт йæ разы.

Чызг схæкъуырцц кодта æмæ йæ дзыхæй калм сдардта йæ сæр. Лæппу йæм фæрæвдз æмæ йын æй хæсгардæй ачъепп кодта. Гуыр афардæг фæстæмæ. Дыккаг хæкъуырцц скодта, дыккаг хатт дæр — афтæ. Æртыккаг хатт дæр — афтæ.

Стæй сын сæ сæртæ йæ хисæрфæны атыхта æмæ рацыд йæ хицаумæ:

— Дæ ус у æмæ йæм дæхæдæг бацу, æз ма йæ цы худинаг кæнон.

Куырм базаргæнджы фыртæн дæр æхсызгон куыnnæ уыдаид йæ лæггадгæнджы ныхас æмæ йæ ног усы хъæбысы абырыд.

Райсоммæ сын сæ ацыдмæ паддзах цалдæр сæдæ хæрæг-уаргъ æмæ теуауаргъы сцæттæ кæнын кодта лæвæрттæ. Лæггадгæнæг та ма дзы æртиссæдз хæрæг æмæ теуайы ракурын кодта æнæуæргътæй. Уыдоныл та сæвæрдтой Æвдсæрон уæйыджы æмæ Залиаг калмы хæзнатæ.

Иннæ базаргæнджытæ дæр бабазар кодтой æмæ фæстæмæ здæхтысты, афтæмæй та куы фембæликой. Куырм базаргæнджы фырт æмæ йæ лæггадгæнджы хæзнатæ куы федтой, уæд сæм æрдæгфæндагыл фырхæлæгæй зæрдæскъуыдтæ кодтой.

Иу ран æрулæфыдысты, æмæ чысыл лæппу баздæхтис йæ хицаумæ:

— Ныр цы ссардтам, уыдон байуарæм.

— Байуарæм, — сразы уый дæр æмæ лæппу февнæлдта æнæхъæн æдуаргъ хæрæг æмæ теуа-дзугмæ, дыууæ æмхуызон дихы сæ фæкодта.

— Ныр ма нын чызг баззадис уаринаг, — бакодта та лæггадгæнæг.

— Уый мæнæн уадз æмæ иннæ хæзнатæ иууылдæр дæу, — йæхи бакъултæ кодта куырм базаргæнджы фырт.

— Нæ-æ-æ! Цытæ дзурыс, цы? Хæц ын йæ иу къухыл! — чызджы цонг ын фæсагъта йе 'рмтты, йæхæдæг иннæ цонгыл фæхæцыди, кард хæрдмæ фæхаста æмæ...

Иннæ базаргæнджытæ сæ цæстытæ амбæрзтой, куырм базаргæнджы фырт сагъдæй аздади, чызгæн йæ тарст цъæхахст фæцыд, æмæ æртæ калмы гуыртæ йæ разы султътæй аздадысты, йæхæдæг фæсур.

— Кæсыс? Адон тыххæй йæ уæрстон, гъе! — лæггадгæнæг кæлмытæм ацамыдта йæ хицауæн. — Фыццаг æхсæв та йæм адоны тыххæй бацыдтæн. — Йæ дзыппæй сын систа сæ сæртæ æмæ сæ фехста иуварс, йæхæдæг хисæрфæнæй чызджы былтæ асарфта, æмæ чызг æрчыцыдта.

— Ныр амонджын ут! — абадт йæ бæхыл æмæ куырм базаргæнæгмæ фæци хæрзæггургæггаг.

— Гъей, гъей, дæ хæрзæггургæггаг мæн, дæ фырт стыр хæзнатимæ æрбацæуы, йæхицæн паддзахы чызджы усæн æрбакæны! — ныхъхъæр æм кодта дардæй.

— Гъе, мæ хур, бæргæ цины уацхæссæг дæ, фæлæ ма сæ æз цы фендзынæн, куырм куы дæн, мæ цæстæй куына кæсын? — бакатæйттæ кодта зæронд лæг.

— Куыд раст уацхæссæг дæм фæдæн, афтæ рæстæй скæс дæ цæстæй. — Лæппу хъарм донь ныллæмæрста Æвдсæрон уæйыджы игæртæй æмæ уыцы донæй лæгæн ныхсын кодта йæхи.

Лæг йæ цæстæй ракаст, уæдмæ йæ фырт дæр бахæццæ æд ус, æд хæзнатæ, æмæ сæ цинæн кæрон нал уыди. Чындзæхсæв кæнынмæ бавнæлдтой, лæппу та цæуыны къахыл ныллæууыди. Цына лæвæрттæ, цына хæзнатæ йын æрхастой, фæлæ сæ ницы бакуымдта, æрмæст æрдомдта мыдадзын цырагъ.

Уайтагъд ын цонджы бæрц цырагъ ацарæзтой, лæппу йæ айста æмæ араст.

— Йæ фæдыл ма ацу, чи у, уый уæддæр базон, — зæронд лæг ын йæ фырты арвыста йæ фæстæ.

Лæппу цыди, цыди æмæ, иу хатт æнæхицау лæппуйы цы ран баныгæдта, уым цырагъ ахуыссыди, лæппу йæхæдæг фæтары.

Цы базонын ма хъуыди куырм базаргæнджы фыртæн хъуыдаг. Ныддæлгом и марды риуыл æмæ йыл фæхъарæг кодта. Фæстæмæ æрбаздæхти кæугæ, æрдиагтæнгæ.

— Хорз нæ сæфы, мæ хур, — бакодта йын йæ фыд æмæ йын скодтой стыр хист.

Уый уымæн амæддаг уæд, цинтæ, хæрзтæ та сымахмæ æрцауæд.

АВД ÆФСЫМÆРЫ ИУНÆГ ХО

Раджыма-раджы цардысты иу лæг æмæ иу ус. Уыдонæн уыдис авд лæппуйы æмæ иу чызг. Хистæр æфсымæртæ сæ фыдимæ лæджы куыстытæ кодтой, мад — хæдзары, кæстæр æфсымæр фыййау цыди, сæ хо та нырма æнахъом уыд æмæ авдæны хуысыди.

Хистæр æфсымæртæ-иу изæр фæлладæй сæ хуыссæнты батылдысты, кæстæр-иу йæ фос нымадæй бакодта кærты, æмæ-иу уый дæр йæ лыстæн бацагуырдта, фæлæ та-иу райсом раджы йæ фос хизынмæ иу хъаджджынай рауагъта.

Лæппу хъуыдытæ кодта, йæ сæр фаста, фæлæ йæ фос æхсæв сæрхъуаг цæмæн кæнынц, уымæн ницы æмбæрста. Цæмæй зыдта, магуыр, йæ авдæны баст хо йын кæй хæры йæ фыстæ: æхсæв-иу авдæнæй сыхæлдта йæхи, фыс-иу ахордта æмæ та-иу йæхи фæстæмæ авдæны бабаста.

Иу бон та йæ фыд æмæ йæ хистæр æфсымæртæ æхсæзæй ацыдысты хос кæрдынмæ. Мад сын хæринаг сцæттæ кодта æмæ сын сихор чызгæн арвыста. Сихордзау хосдзæуттæм куы сзынди, уæд лæппуты цæстæмттыл хуртæ æмæ мæйтæ ахъазыди: гъей, далæ, дам, нын нæ гыццыл хо кæрдзын схæссы.

— Тагъд йæ размæ! — фæкодтой æмæ йæм сæхи аппæрстой.

Уæдмæ сын чызг сæ сихор ахордта, æмæ йæм лæппутæ куыд хæццæ кодтой, афтæ сæ ныхъуырын райдыдта. Йæ фыд ма йын сæ аздадис æмæ уымæ дæр ссыд æмæ йæ ахордта. Хæдзармæ раздæхт æмæ аныхъуырдта йæ мады дæр, йæхæдæг къонайы фарсмæ æруагъта йæхи.

Кæстæр æфсымæр изæры йæ фос сæрвæтмæ куы æрыскъæрдта, уæд фæрсы чызджы?

— Цы фесты ме 'фсымæртæ, мæ мад æмæ мæ фыд?

— Куыстæй нæма æрцыдысты, — бакъæс-къæс кодтой чызджы дæндæгтæ.

Фыййау базыдта йæ Хуыцауы цæф æмæ аивæй йæхи дуармæ райста. Куы фæаууон, уæд лидзын байдыдта, лидзын байдыдта

æмæ, чи зоны, цас æмæ цас фæлыгъд, фæлæ иу бæстæм ахаудта. Лæппуйæн йæ цæст удгоймагыл не 'рхæцыд, æрмæст дзы хызти бирæ фос æнæ фыййауæй.

«Адон кæдæм цæуой, æз дæр — уырдаг», — загъта лæппу æмæ араст фосы фæдыл. Фос та йæ изæры æркодтой куырм Æхсон уайыджы лæгæтмæ.

Уайыг-иу йæ фос бахизæны куырмæджы нымадта, æмæ лæппу йæ цыппар къахыл фысы æфсон баирвæзти мидæмæ.

Куырм уайыгæн йæ дзуг иу уæлдай разындысты æмæ ба-зыдта, семæ йын цыдæр кæй баирвæзтис æмæ афтæ загъты:

— Мæ фосимæ цыдæриддæр баирвæзтис, уый мæм рацауæд.

Лæппу ницы дзуры.

— Зонын æй, мæ фосимæ цыдæр баирвæзтис æмæ разынад: кæд чызг у, чызг дзы загъдзынæн, кæд лæппу у, лæппу дзы загъдзынæн.

Лæппу та ницы дзуры.

— Тæрсæ мацæмæй кæнæд, æргом рацауæд, арв — уæле, зæхх — бынæй, мæ дзырды хицау разындзынæн.

Уæд æм лæппу рахызт, æмæ дзы Æхсон уайыг йæхицæн лæппу загъта.

— Ацы фосæн мæнæй дарддæр хицау ничи ис, хиз сæ æмæ дæу не сты?

Æз ма куырмæй цасы фаг хъуамæ суон? — бамбарын ын кодта уайыг. — Æрмæст сæ Урс уайыг, Сырх уайыг æмæ Сау уайыг — Пиллон Гуымирыы хæйттæм макуы баскъæр. Фос сæ сæхæдæг зонынц æмæ-иу разилдзысты.

— Хорз, баба, — бакодта лæппу æмæ райсомæй фосыл ахъæр кодта йæ разæй.

Фос хизгæ фæцыдысты, фæцыдысты æмæ Урс уайыджы арæнмæ куы бахæццæ сты, уæд разылдысты фæстæмæ. Лæппу сыл уæддæр ахъæр кодта æмæ сæ акалдта Урс уайыджы сæрвæттæм.

— Ай, чи куыдз, чи хæрæг дæ, дæ фос куыд æрбаскъæрдтай мæ зæхмæ! — радзырдта йæм йæ галуанæй Урс уайыг.

— Куыдз дæр — дæхæдæг æмæ хæрæг дæр! Кæд лæг дæ, уæд æввахс рацу, æндæр дардæй цы къæпп-къæпп кæныс? — дзуры йæм лæппу, æмæ йыл Урс уайыг йæхи раскъæрдта.

Лæппу йæм фæцарæхст, йæ сæр ын акъуырдта æмæ йын йæ фос ратардта йæ разæй.

Изæрæй та куырм Æхсон уайыг нымайы йæ фос æмæ лæппумæ дзуры:

— Ай цы диссаг у, лæппу, дæ фос ма иу ахæм куы фæуæлдай сты?

— Ёз дәр ахәм диссаг никуыма федтон, баба,— бахудти ләппу.— Абон нә фос сыләй, нәләй ныздадысты әмә сә уәрыччытә дәр сәхи йәстә систы.

Уәйыг ницы сдырда, фәлә та йә дыккаг райсом дәр бафәдзәхста, йә фос Урс уәйыг, Сырх уәйыг әмә Сау уәйыг— Пиллон Гуымирыы зәххытәм куыннә ауадза, афтә, әндәра дын исты фыд скәндзысты, зәгъгә.

Ләппуйән та йә фос Сырх уәйыджы арәнәй разылдысты, фәлә та сә фыййау тыхәй акодта уәйыджы сәрвәттәм.

— Ай, мә чи куыдз, чи хәрәг дә, фосы астауәй мәм зынгә дәр куынә кәныс, уәд дә ныфс куыд әрбахастай мә зәхмә дә фос әрбатәрын!— ныхъхәр ыл кодта йә галуанәй Сырх уәйыг.

— Куыдз дәр— дәхәдәг әмә хәрәг дәр! Кәд ләг дә, уәд әввахс рацу, әндәра дардәй цы къәпп-къәпп кәныс?— дзуры йәм ләппу, әмә йыл уәйыг йәхи уыциу дывытт ракодта.

Кәрәдзи кәрдатәй асәрфтытә кодтой әмә йын ләппу йә сәр ахауын кодта.

Уымән йә фос дыууә ахәм уыдысты әмә та йын сә фыййау ракодта йә разәй.

Изәры та куыrm Ёхсон уәйыг нымайы йә фос әмә ләппумә дзуры.

— Ай цы диссаг у, ләппу, дә фосмә ма та дыууә ахәмы куы бафтыдис?

— Ёз дәр ахәм диссаг никуыма федтон, баба,— бахудтис та ләппу.— Абон та нә фос мадәл фысәй, уәрыккәй, сыләй, нәләй ныздадысты, әмә та сә уәрыччытә сәхи йәстә систы.

Уәйыг та ницы сдырда, фәлә та ләппуйы әртыккаг райсом дәр бафәдзәхста, йә фос сәхи зәххәй дардәер куыннә ауадза, афтә.

Ләппуйән та йә фос Сау уәйыг — Пиллон Гуымирыы арәнәй раздәхтысты, фәлә та сә фыййау тыхәй акалдта уәйыджы сәрвәттәм.

— Ай, мә чи куыдз, чи хәрәг у, кәй цы аномонды тымыгъ әрбахаста мә арәнмә, мә коймә зәхх арт куы уадзы, бәстә фәнык куы кәны әмә мыл зәххон дзиглойы тәф куы кәлы!— ныррыхыдта Сау уәйыг — Пиллон Гуымиры йә галуаны хуыл-фәй.

— Куыдз дәр— дәхәдәг әмә хәрәг дәр! Кәд де уәны мигъ нә бады, уәд әддәмә ракәс, әндәер мыл дардәй цы къәпп-къәпп кәныс?— дзуры та йәм ләппу әмә Пиллон Гуымиры галуаны әрдәг фирмәстәй йә ныхыл рахаста.

Фыййауимә сәхи кәрәдзийыл ныццавтой, ратъәпп-батъәпп байдыдтой, зәхх сә быны ныскъуыдтә, сә комы тәфәй арвыл мигъ ныббадти, сә хидәй тәрккәвда нылләууыди, фәлә сә ничи састы. Фәстагмә Пиллон Гуымиры фәллайын райдыдта, әмә йә фыййау йә быны әрныуәртә.

— Хуыцау дын тых радта әмә дын цы мә бон у, әндәра дә хицау ме 'хст дуры тәфәй куыrm у!— ныууынәргъыдта ма уәйыг.

— Әмә йын ницы хос ис?— фәрсы йә ләппу.

— Хос та йын куыннә ис, мә игәртә доны куы нылләма-рай әмә уый донәй йәхи куы әрәхса, уәд ссардзәнис йә цәстырухс.

Уыцы ныхәстә куыд загъта, афтә йын ләппу йә сәр акъуырда, йә игәртә йын хисәрфәны батыхта, йә фос ын ратардта әмә та әрыздәхтис йә хицаумә.

Куыrm Ёхсон уәйыг та әрвылхаттау бахизәны ләууыдис әмә фос райдыдта нымайын.

Нымайы, нымайы, нымайы... Фәлә фосы кәрон куынә әмә куынә хәццә кәны, уәд йә зәрдә фәкъәпп кодта, ләппу сәхи арәнтәй кәй ахызт, әмә йын фәтарсти, фосыл йә къух ауыгъта, йәхи мәсты уагъд әркодта дурыл.

Кәддәр куы уыд, уәд фыййау дәр әрбахәццә.

— Цәуыл әнкъард дә, баба?— әрбадзырдта йәм дуарәй, фәлә йәм уәйыг ницы сдырда.

— Исты дә риссы, баба?

— Цәмән ахизын кодтай нәхи арәнәй фос, ләппу, фыд-былызәй нә тәрсыс?— дзуры йәм Ёхсон уәйыг, әмә фыййау фәхъәлдзәг.

Йә дзыппәй фелвәста Пиллон Гуымирыы игәртә, доны сә нылләмәрста әмә уыцы донәй йәхи сәхсын кодта куыrm Ёхсон уәйыгән.

Уәйыг йә цәстытәй куы скаст, уәд фырцинәй йә кәнгә ләппуйы авд хатты йә дәллагхъуыр акодта, авд хатты йә арвмә фелвәста. Фәлә бонтә куыд цыдысты, афтә ләппу әрхәндәгәй-әрхәндәгдәр кодта. Изәр-иу сәрвәтәй йә цәстытә әрхаста рәсыдәй. Уәйыг әй фарста, ома цы кәныс әмә йә ләппу фәсайдта, әфцәгыл, дам, къубалгәрдәг ис әмә, дам, мын мә цәстом фәнәмынц, мә цәстытә уымәй сырх сты.

Ёхсон уәйыг араст әфцәгмә әмә цыдәриддәр къубалгәрдәг уыдис— әртыдта сә.

Ләппуйән уәддәр йә цәстыты рәсыд нә бадтис, әмә та йә бафарста, цы кәны, уымәй.

— Гъе баба, æфцæгмæ куы афтын, уæд мæ фыдыбæстæ суын, æмæ мæ зæрдæ суынгæг ваййы, фæкæуын æмæ мæ цæстытæ уымæн ныррæсыйынц.

— Кæугæ цæмæн кæныс, мæ хур, бæх сифтындз, ацу, фен дæ фыдыбæстæ æмæ та фæстæмæ раздæх,— дзуры йын уайыг. Лæппу дæр бæх сифтыгъта æмæ араст йæ фыды бæстæ уынæг.

Сæхимæ куы бахæццæ, уæд бакасти рудзынгæй, æмæ йæ хо бады къонайы уæлхъус. Æнгуырстуанæй бары фæнык: «Абон дæ бахæрон æмæ ма сом цы бахæрдзынæн? Соммæ дæ уадзон æмæ абон цы бахæрон?»

Лæппу йæ хойæн фæтæригъæд кодта æмæ йæм бахызти мидæмæ.

Чызг æй куы ауыдта, уæд фестад.

— О, мæнæ ма мæ мады зæнæджы уынын!— æрсыллынгтæ кодта йæ алыварс, стæй фæддæдуар æмæ уайтагъд фæстæмæ фездæхт.

— Дæ бæхæн æртæ къахы йеддæмæ нæ уыди?

— Нæ,— бакодта лæппу.

Чызг бæхы къæхтæ иууылдæр ахордта æмæ та бауади лæппумæ.

— Дæ бæхæн къæхтæ нæ уыди?

— Нæ, тулгæ æркодта,— бакодта та лæппу.

Чызг бæхы аныхъуырда æмæ та фæрсы лæппуйы:

— Бæх дæм нæ уыди?

— Нæ,къахæй æрцыдтæн,— йæ сæр та батылдта лæппу.

Чызг къæбицы фæмидæг, æмæ лæппумæ къуымæй рауадис иу мыст.

— Туг ныууарыдис дæ цæхæрыл, лидзгæ, æндæра къæбицы йæ дæндæгтæ цыргъ кæны.

Лæппу йæ цырыхъхытæ фæныкæй айдзаг кодта, уæлæнгуытыл сæ ацауыгъта, йæхæдæг ердойæ сгæпп кодта æмæ алыгъди.

Чызг хæдзармæ æрбауад, уый зæрдæхаттæй, лæппу фæбыры, цырыхъхытæ æррæдыфта æмæ йæ цæстытæ фæныкæй айдзаг сты.

Уый сæ тагъд-тагъд асхъæуттытæ кодта æмæ йе 'фсымæры фæсурæг фæсте.

Лæппу лыгъди, лыгъди, лыгъди æмæ йæ гъеныр йæ хо æрбай-йафа, афтæ фæндаджы былыл æртæ бæласы уыд æмæ уыдоныл сирвæзт.

Чызг бæласы бындзæфхад райдыдта дæндагæй æхсынын æмæ гъе ныр уый афæлдаха, афтæ лæппу ахызт иннæмæ. Уымæ дæр та бавнæлдта дæндагæй. Уый дæр та фæцæйфæлдæхт, афтæ

лæппу æртыккаг бæласмæ ахызт. Чызг та бавнæлдта уый бындзæфхадмæ дæр. Бæлас къæс-къæс кæнын куы райдыдта, уæд лæппу кæсы æмæ ратæхы зæрватыкк.

— Тагъд зæрватыкк! Дзырдхæссæг мын фæу мæ кæнгæ фыдмæ!

Зæрватыкк фæтæбæртт кодта æмæ балæууыдис Æхсон уайыджы уæлхъус.

Уайыгæн дыууæ егары уыдис, фæхъæр сыл кодта æмæ цæсты-ныхъуылдмæ чызджы аскъуыдтæ кодтой æмæ ахордтой. Иу туджы æрхъис ма дзы аздадис æхсныфы уæлæ,æмæ лæппумæ фæсте хъæр кæны:

— Мæ мады зæнæг, иунæгæй мæ кæмæн уадзыс, демæ мæ ахæсс!

Лæппу фæтæригъæд кодта йæ хойæн, æхсныф систа йæ туджы æрхъисимæ æмæ йæ бавæрдта йæ худы счъилы.

Туджы æрхъис уырдыгæй бавдæлдис æмæ бахордта лæппуйы сæры магъз. Лæппу ахаудта æмæ куыйтæй иу йæ нывæрзæн сбæдтис, иннæ— йæ дæлфæдтæм æмæ ниуынц Хуыцаумæ.

Хуыцау фæсидти дзерамæ, ацу, зæххыл цыдæр фыд æрцыдис æмæ йæ базон, зæгъгæ.

Дзера кæмдæр фаджытæ фезмæста æмæ йæм стахти фæстæмæ:

— Адæмæн цард радтай, чи хуым кæны, чи хуым кæрды æмæ аралло кæнынц.

— Дæ бырынкъ цæмæй ахуырст у, уый хуызæн дæ!— Хуыцау ыл æхсидав ныздыхта æмæ йæ къубалыл фæци. Басыгъдын æмæ йын уæдæй нырмæ цъæх у.

Хуыцау та басидтис хиуамæ, ацу, зæххыл цыдæр фыд æрцыдис æмæ йæ базон, зæгъгæ.

Хиуа кæйдæр нартхоры хуым фесæфта æмæ йæм зылын гуыбынæй сыздæхт.

— Адæмæн цард радтай, чи хуым кæны, чи хуым кæрды æмæ аралло кæнынц,— хиуайæн ма нартхоры нæмгуытæй иу йæ дæлæвзаг аздадис æмæ дзургæ-дзурын уырдыгæй ферттив-ферттив кодта.

Хуыцау та ууыл дæр нæ баууæндыд æмæ йыл æхсидав фæкодта, йæ базыртæ басыгъдысты æмæ уæдæй нырмæ хъулон у.

Хуыцау ныр рарвыста зæрватыччы, æмæ йæм фæстæмæ удисгæ схæццæ.

— Зæххыл стыр фыд æрцыдис. Иу лæппу лæууы мардæй. Иу куыдз йæ уæлфæдтæм бады, иннæ —йæ дæлфæдтæм æмæ æнæбанцайгæйæ ниуынц уæларвмæ.

Хуыцау зæрватыччы риуыл андæгъта зæлдаг хисæрфæн, уый

йыл асарф амæ, цы уыд авд хатты хуыздæр festa, зæгъгæ.

Куыйтæ лæппумæ арвæй æввахсдæр ницы уагътой, фæлæ зæрватыкк ацъывыт кодта сæ астæуты амæ лæппуйыл асарфта зæлдаг хисæрфæн. Куыйтæй йæм иу фæрæвдз амæ ма йæ къæдзил аскъæфта сажилæй, йæ риуыл— зæлдаг хисæрфæн.

Лæппу йæхи аивæзта, рабадти, туджы æрхъис аппæрста куыйтæн амæ афардæг йæ кæнгæ фыд Æхсон уæйыгмæ. Уæдæй ардæм цæры уым.

Низтæ уым баззайæнт, хæрзæбонтæ ардæм æрцауæнт.

ÆРТÆ ÆФСЫМÆРЫ

Раджыма-раджы цардысты амæ уыдысты лæг амæ ус. Уыдонæн уыдис æртæ лæппуйы, амæ сæ адзалы бон куы 'рхæццæ, уæд басидтысты сæ фырттæм амæ сын афтæ зæгъынц, ома уын уадзæм æртæ хъуырауы дзаг æхца, уæхиуыл-иу сæ рæстæй байуарут амæ цæрынæй-хæрынмæ уæ фаг уыдзысты.

Æртæ æфсымæры сæ мад амæ сæ фыды куы бавæрдтой, уæд æрæвнæлдтой сæ хæзнатæ уарынмæ амæ къæпдзыхæй баздадысты: хъуыраутæ разындысты афтид. Уæд бавдæлдысты, æртæ æфсымæрæй æртæрдæм фæцыдысты, æртæ бæстæйы дæснытæ фæфарстой, амæ сын æмдзырд бакæнæгау уыдон дæр иухуызон дзуапп кодтой:

— Цы дардыл зилут, уæ къæрных уæхи хæдзары ис.

Æртæ æфсымæрæн сæ зæрдæтæ сæ кæрæдзимæ фехсайдтой, кæрæдзи нæмынтæ байдидтой, нæмынтæ райдыдтой амæ ныттугæрхæмтæ сты. Æрæджиау кæстæр æфсымæр афтæ бакодта, ома, чи зоны, нæ мад амæ нæ фыд сайгæ фæкодтой, æндæра мæгуыр-мæгуыр кæм æртымбыл кодтой æртæ хъуырауы дзаг æхца.

Уæд хистæр æфсымæртæ кæстæрырдæм фессæстой, ома иууылдæр сæ ды адавтай, рабынæй йæ кодтой амæ дын ай—иу амæ дыууæ. Фæлæ цы уыди мæгуыр лæппумæ, цы сын хъуамæ радтаид амæ йæ надвæлладæй фæддæдуар кодтой.

Лæппу райдыдта цæуынтæ, райдыдта цæуынтæ, фæлæ иу доны был йæ фæндаг фæцис амæ йын ацæуæн никуыдæм уал уыд. Уæд донæн йæ иу былыл дæр амæ йе 'ннæ былыл дæр дыууæ талмы уыди. Лæппу талмы бын æрхуыссыд, афынæй амæ йæм фыны дзуры чидæр:

— Гъе лæппу, уый зонд дæ куы уайд амæ ацы талмыл куы схизис. Талмытæ райсомы хурыскастыл доны сарты кæрæдзийæн хъæбыстæ кæндзысты амæ иннæ талммæ куы ахизис.

Лæппу æцæгдæр афтæ бакодта, талмытæ райсомы хурыскастыл доны сарты кæрæдзийæн хъæбыстæ кодтой амæ доны иннæ былмæ ахызти.

Райдыдта та цæуынтæ, райдыдта та цæуынтæ амæ бахæццæ иу айнæгмæ. Айнæджы сæр иу лæгæты дуарыл Зджыды рæсугъд бадти, йæ дзыккутæ фаста амæ йын суанг айнæджы бынмæ æрыхæссидысты. Йæ цæсгомæй хуртæ кастис, йæ дæллагхъуырты мæйтæ хъазыди, стъалыйау тыбар-тыбур кодта, хурау — рухс.

Лæппу фырцинæй ныккафыдис амæ Хуыцауæн ныллæгъзтæ кодта:

— Хуыцаутты Хуыцау, чи цы фæдта, уый йын йæ амона фæкæн!

Стæй бахъуызыд амæ йын йæ дзыккутыл фæхæст. Чызг йæ дзыккутæ стъæпп кодта амæ лæппу йæ хъæбысы абадтис.

— Ай чи дæ, цы мæ амондæн æрхаудтæ ардæм?— фæкодта чызг амæ кæрæдзийыл фæцин, фæмондаг кодтой, афтæмæй иумæ райдыдтой цæрынтæ амæ хæрынтæ.

Иу хатт куы уыдис, уæд чызг балцуаты уыд йæ тæхгæ бæхыл амæ йæ айнæг-галуаны хæзнатæ дæгъæлтæ лæппумæ ныууагъта, ме 'рцыдмæ куы 'нкъард кæнай, уæд галуаны азил, зæгъгæ, амæ-иу дæхи аирхæфс, æрмæст æргъæу чырыны дуар куыннæ бакæнай, афтæ.

Лæппу чызджы фæстæ уайтагъд афæлмацыд иунæгæй, нын-къард амæ чызджы ныхас йæ зæрдыл æрлæууыди. Галуаны зилынтæ райдыдта, йæхи ирхæфста, фæлæ йæ зæрдæ æргъæу чырынмæ къæпп кодта, цы дзы уыдзæни, зæгъгæ, амæ йæм нал фæлæууыди, бакодта йæ.

Æргъæу чырыны чызгæн Бонвæрнон ахст уыдис, феуæгъд амæ уæларвмæ сфардæг. Бонвæрнон чызг у, чызг та фыдных амæ уазалзæрдæ у. Уайтагъд зилгæ дымгæ сыстад амæ лæппуйы айнæджы скъуыды атъыста.

Чызг базыдта хъуыддаг, йæ бæх ма фæстæмæ фæзылдта, фæлæ байрæджы: зилгæ дымгæ æргъæу чырын система амæ йæ цæугæдоны æрæвæрдта.

Дон чырын райдыдта ласын, райдыдта амæ йæ иу паддзахы зæххыл æрурæдта. Паддзахы бæхтæ донмæ нал уæндыдысты амæ мæллæг кæнын райдыдтой. Уæд паддзах йæ 'ххуырстытæн афтæ зæгъы, ай цы хабар у, мæ бæхтæ цæмæн мæллæг кæнынц, зæгъгæ. Æххуырстытæ бæхтæм сæ хъус райдыдтой дарын, фæхатыдысты, донмæ кæй нæ уæндынц амæ дон бастæрстой. Æргъæу чырын æрбахастой паддзахмæ, амæ йыл паддзах дис кæнын райдыдта, ай чи сарæзта, зæгъгæ.

— Уагәр æз цы чызгмæ уыдтæн, уый куы фенис, — сдзырдта йæм чырын, æмæ паддзах йæ адæмы æртымбыл кодта, уыцы чызджы мын чи æркæндзæни, зæгъгæ.

— Æз æм ацæудзынæн, — загъта къулыбадæг ус. — Æрмæст мын ссар саныкк, иу къуымых кард æмæ иу дурын ронг.

Паддзах къулыбадæг усæн саныкк, къуымых кард æмæ иу дурын ронг раттын кодта æмæ йæ арвыста чызгмæ.

Къулыбадæг ус айнæг-галуаны бын æрбынат кодта æмæ саныччы къуымых кард фæтгыссы æмæ та фæтгыссы.

Чызг саныччы æрдиагмæ ракаст æмæ усмæ дзуры, цы ми кæныс, зæгъгæ.

— Æй дæ нывонд фæуон, мæнæ саныччы æргæвдын æмæ йæ куыд аргæвдон, уый нæ зонын.

— Чырыстон дæ? — фæрсы та йæ чызг.

Ус та йын, чырыстон дæн, зæгъгæ, бакодта æмæ йæхиуыл дзуæрттæ афтыдта.

Чызг æм бæндæн ауагъта æмæ йæ систа.

Къулыбадæг ус саныччы æрбаргæвдын кодта, фынг авæрдтой æмæ лæппу æмæ чызгмæ бадт ронгæй фæкасти.

Чызг æмæ лæппу фæрасыг сты æмæ уайтагъд афынæй сты. Ус лæппуйы хъуыры кард атыста, æрфидар æй кодта зæхмæ, йæхæдæг чызджы фелвæста йæ хъæбысы, бæндæныл йæхи æруагъта, науыл æй баппæрста æмæ йæ æрмидæг кодта паддзахмæ.

Паддзах чызджы куы федта, уæд йæ 'рттæ ныццагъта, йæ лæппуимæ сын хъуамæ чындзæхсæв скодтаид, фæлæ уæдмæ чызг райхъал æмæ йæхимæ райдыдта марæн кæрдтæ хæссын. Фæстагмæ æрсабыр, сразы сын ис, æрмæст, дам, иу афæдз хъуамæ талынг ныккæнды дуарæхгæдæй фæбадон.

Уæдмæ дыууæ хистæр æфсымæры ног хæдзар аразынмæ æрæвнæлдтой. Ныппырх кодтой зæронд æмæ дисы бафтыдысты. Кæсынц æмæ се 'ртæ хъуырауы дзаг æхца къулы бын тыбар-тыбур кæнынц мысты хуыккомы. Цæвиттон, мыст фæцахуыр æхцамæ æмæ сæ иугай фæдафта йæ хуыккоммæ.

Æфсымæртæ сæ сæртæ ныххостой, нырдиаг кодтой, не 'фсымæры ма та, дам, кæдæм фесæфтам, зæгъгæ, æмæ йæм агурæг араст сты.

Уыдон дæр та цæуынтæ райдыдтой, цæуынтæ райдыдтой æмæ уыцы доны былмæ бахæццæ сты. Доны сын бахизæн нал уыдис æмæ талмы был æрхуыссыдысты. Уыдонмæ дæр та фыны дзырдæуы:

— Гъе лæппутæ, ахæм зонд уæ куы уайд æмæ ацы талмыл куы схизиккат. Талмытæ райсомы хурыскастыл доны сæрты кæрæдзийæн хъæбыстæ кæндзысты æмæ иннæ фарсмæ ахизиккат. Уе 'фсымæр зын уавæры ис, фæлæ-иу ын ма фæтæрсут. Къуымы ис иу чырын, йæ мидæг зæлдаг хисæрфæн. Уый-иу ыл асæрфут æмæ авд хатты хуыздæр фестдзæнис.

Æфсымæртæ фæгæппытæ кодтой, талмыл сбырыдысты. Талмытæ райсомы хурыскастыл доны сæрты кæрæдзийæн хъæбыстæ кæнын райдыдтой æмæ лæппутæ иннæ талммæ ахызтысты доны фаллаг фарсмæ. Лидзынтæ райдыдтой, лидзынтæ райдыдтой дыууæ æфсымæры сæ кæстæры агурæг, æмæ сæ фæндаг айнæг-галуанмæ бакодта.

Къулыбадæг усæн бæндæн уæгъдæй баззадис, æфсымæртæ йыл сбырыдысты, кæсынц æмæ мæнæ сæ кæстæр лæууы мардæй.

Къуымы чырынæй зæлдаг хисæрфæн систой, лæппуйыл æй асæрфтой, æмæ рабадт.

— Ох-х!.. Цæй фынай бадæн, цæ! — аивæзтытæ кодта йæхи.

— Мах дын куына уыдаиккам, уæд хорз фынай кодтай.

Лæппу хъуыддаг бамбæрста æмæ йæ 'фсымæртæн афтæ, сымах, дам, мæм ам фæлæуут, йæхæдæг бæхыл абадти.

— Тæхгæ, мæ бæх, дæ хицау кæм ис, уырдаæм.

Бæх æй балæууын кодта калак-горæтгæрон. Лæппу бæх суагъта, йæхæдæг къахæй араст ис. Паддзахмæ æххуырсты нылæууыд æмæ чызгæн хæринаг куыд фæцæйхастæуыд, афтæ фæцарæхст æмæ йæ къухдарæн ныппæрста хæринаджы. Чызг къухдарæн куы ауыдта, уæд ныххудтис, æмæ лæппу æмæ чызг уыцы худтæй бамбæрстой кæрæдзийы.

Лæппу йæ бæхмæ аздæхтис, абадт ыл æмæ ратахт калак-хъæуы сæрты. Адæм уынгтæм рацыдысты æмæ йæм кувын райдыдтой Хуыцауы æнхъæл.

Чызг дæр йæхи дуармæ рауадзын кодта, фенон æй, зæгъгæ, бæх æй уыцы æлвæст фæкодта йæ къæхты 'хсæн æмæ йæ аскъæфтой сæ айнæг-галуанмæ.

Уым иу абонæй иннæ абонмæ чындзæхсæвтæ фæкодтой. Дыууæ хистæр æфсымæры дæр нал ауагътой фæстæмæ, æмæ баззадисты семæ цæргæйæ.

Низтæ уым баззайæнт, хæрзæбонтæ ардæм æрцæуæд.

Радзырдта йæ Цхинвалы районы ногхъæукаг 90-аздыд зæронд лæг Хъазиты Алыксандр. Ныффыста йæ Хъазиты Мелитон.

Раджыма-раджи цардысты æмæ уыдысты æнæзæнæг мæгуыр лæг æмæ ус. Бонай-бонизæрма, æхсæвай-бонмæ хъуыды кодтой æрмæст иу хъуыддагыл: зæнæджы номыл нæ исты куы уайд, зæгъгæ. Уæд сæм иу æхсæв фыны уæларвай Фæлварæ куы æртæхид. Радта сæм æртæ фæткъуыйы, сæ раст æрдæгыд сæ бахæрут, зæгъгæ, æмæ уын зæнæг рацæуа, йæхæдæг атаhti фæстæмæ.

Ус æмæ лæг фæткъуытæ бахордтой, сæ зæрдæты ныфсы тæгтæ фæзындис, афтæмæй сыл цыдысты бонтæ, къуыритæ, æмæ ус йæхи бар нал уыди, басывæрджын.. Кæддæр куы уыд, уæд æрцыд йæ арыны бон дæр æмæ йын райгуырдис арсы хъыбыл.

Хъæбуларзаг мад æмæ фыд ыл уæддæр бацин кодтой æмæ йæ райдыдтой хъомыл кæнын. Арсы хъыбыл куы радынджыр, уæд йæ фыдмæ дзуры, ацу паддзахмæ, æмæ, дам, ын зæгъ, цæмæй мын йæ чызджы усæн радта.

Паддзахи чызг рæсугъд æмæ сæрбæрзонд та куыннæ уыдаид, æмæ мæгуыр лæг бакатæйттæ кодта, куыд æм бацæуон минæвар, зæгъгæ. Фæлæ йæ иунæгæн дæр йæ бон «нæ» зæгъын нæ бацис. Ацыди, паддзахи галуаны алыварс фæразил-базил кодта æмæ изæры фæстæмæ æрбаздæхти

— Цы дын загъта? — дзуры йæм арсы хъыбыл.

— Мæ тæригъæд фæхæссæд ме скæнæг, кой дæр мæ не загъта, — фæсайдта йæ фыд.

Арсы хъыбыл ницы сдзырдта, фæлæ та дыккаг райсом йæ фыдмæ дзуры:

— Мæ фыд, паддзахмæ мын минæвар фæу, цæмæй мын йæ чызджы æмкъайæн радта.

Ныккатæйттæ та кодта мæгуыр лæг, куыд бацæуа паддзахмæ, куыд ын зæгъа, дæ чызджы мын мæ арсы хъыбыл-фыртæн радт, зæгъгæ. Фæлæ йын æндæргæнæн нал уыд æмæ æрлæууыд паддзахи раз сæркъулай.

Паддзах тынг рамæсты мæгуыр лæджы ныхасмæ æмæ йын афтæ, ацу æмæ йын зæгъ, дæхицæн æрбад, зæгъгæ, æндæра мын мæгуыр дæ бон кæны, æфсад дæм арвитдзынæн æмæ дæ арцы фындзæй ныххуынчъытæ кæндзысты.

Мæгуыр лæг та фæстæмæ æнкъардæй æрбаздæхтис, æмæ та йæм арсы хъыбыл дзуры:

— Цы дын загъта, мæ фыд?

— Мæ тæригъæдæй дæлæмæ æрхауæд ме сфæлдисæг, смæсты

æмæ мын афтæ зæгъы, йæхицæн, дам, æрбадæд, æндæра мын мæгуыр йæ сæр кæны, æфсад æм арвитдзынæн æмæ йæ арцы фындзæй ныххуынчъытæ кæндзысты.

Арсы хъыбыл ницы сдзырдта, йæ мидбылты бахудти, фæлæ та дыккаг райсом йæ фыдмæ афтæ дзуры:

— Мæ фыд, паддзахмæ мын минæвар фæу, цæмæй мын йæ чызджы æмкъайæн радта.

Мæгуыр лæг та куыннæ ныккатæйттæ кодтаид, тæрсгæ дæр куыннæ кодта паддзахæй, фæлæ йын æндæр гæнæн нæ уыд æмæ та йæм арасти минæвар.

Паддзах ацы хатт тынгдæр рамæсты, йæ пылыстæг лæдзæгæй зæхх æрцафта, æмæ йын хъæлтæ фæхаудта, æмæ мæгуыр лæгæн афтæ зæгъы:

— Ацу, зæгъ ын, ардыгæй зæгъ райсоммæ мæ къæсæрæй уæ къæсæрма хид арæзт куыд æрцæуа, йæ дыууæ кæрон — аргъуантæ. Кæд мæ дзырд сæххæст кæна — усгур мæм фæзынæд, кæд нæ, уæд, зæгъ, мын мæгуыр дæ сæр æмæ дæ къона кæнынц.

Мæгуыр лæг фæстæмæ æнкъардæй баздæхт, йæхи бандоныл мæсты цæф æркодта, æмæ бандон хъæлтæ фæхауд.

— Куыд мæсты дæ, мæ фыд? Цы дзуапп дын рарвыста? — дзуры та йæм арсы хъыбыл.

— Мæ тæригъæдæй дæлæмæ æрхауæд ме сфæлдисæг, — дзуры фыд, — райсоммæ, дам, мæ къæсæрæй уæ къæсæрма хид куыд ацараза, йæ дыууæ фарс аргъуантæ. Уæд, дам-иу мæм фæзынæд усгур, кæннауæд, дам, мын мæгуыр йæ сæр æмæ йæ къона кæнынц.

Арсы хъыбыл та бахудтис æмæ къонайы фарсмæ йе 'ннæ фарсыл æрзылдис.

Изæры мæгуыр ус æмæ лæг катæйттæгæнгæ куы схуыссыдысты, райсом цы уыдзæни, зæгъгæ, уæд арсы хъыбыл æддæмæ рауад, ныззоныгыл кодта æмæ скуывта Хуыцаумæ:

— Хуыцаутты Хуыцау, ме сфæлдисæг Хуыцау, райсоммæ нæ къæсæрæй паддзахи къæсæрма стыр хид арæзт цы festa, йæ кæрæтты аргъуантæ, — йæхæдæг баздæхт мидæмæ æмæ йæ лыстæн бацагуырда.

Райсом мæгуыр лæг æмæ паддзах æддæмæ куы ракастысты, уæд дисы бахаудтой, се 'хсæнты цы стыр цæугæдон уыдис, уый сæрты мæгуыр лæджы къæсæрæй паддзахи галуаны дуармæ хид арæзт, йæ кæрæтты аргъуантæ.

Паддзахæн ма цы гæнæн уыд, йæ уазджыты фæзындмæ йæхи

райдытта цэттæ кæнын. Уæдмæ уыдон дæр фæзындысты, æмæ арсы хъыбыл дуаргæрон сияхсы лæуд скодта йæ фæстат къæхтыл.

Чызг куы федта, кæмæн æй дæттынц, уый, уæд фæтæргай æмæ кæугæ алыгъди дуармæ.

Арсы хъыбыл та йæм арвитын кодта, кæй курын, уый хъуамæ ма цуры уа, зæгъгæ. Чызг æй æрбацæйхизгæйæ йæ къахæй стъæпп кодта, æмæ та сияхс бахудт йæ мидбылты.

Паддзахæн лæггадгæнджытæ та куыннæ уыди, фæлæ йæ, йæ ног сияхсы ноджыдæр куы афæлвардтаид, уый фæндыдис æмæ йæ бæстæйыл кæм æрхджындæр, кæм зыкъуырдар хъæдтæ уыд, уыдон дыууадæс-дыууадæс цæдыл æрласын кодта. Æгъдаумæ гæстæ сæ сæттын ног сияхсмæ каст, æмæ-иу сæм арсы хъыбыл куы февнæлдта, уæд-иу йæ размæ æрызгъалдысты лыстæг схъистæй.

Паддзах дисы бафтыд, ай цы хабар у, зæгъгæ, æмæ йæ лæггадгæнджытæн загъта, иу афæдзæй йын иннæ афæдзмæ æнæхафт цы бæхдон уыдис, уый йын цæмæй сæрфын кæной.

Арсы хъыбыл скъæты иу кæрон фæлæууыд æд цъылын æмæ цæсты фæныкъуылды фæстæ æртæ сæдæ бæхуæрдонны фаджысы куыфтимæ фенкъуыстысты скъæты дуарæй.

Паддзах та дисы бафтыдис, ай цы хабар у, зæгъгæ, йæ бирæ æххуырстытæ афæдзæй-афæдзмæ цы бæхдонны фаджыс нæ фæрæзтой асыгъдæг кæнын, уым ын уый йæ бын авг куыд фестын кодта.

Уæдмæ та кусарт кæнын афон æрцыдис æмæ паддзахы рæгъауы галиудæр æмæ хæрзхастдæр куырты галуаны дуармæ æртардтой. Æнæдомд куыртæн зæхх сæ быны чъылбызгай стыхсти, сæ комы тæф сæ сæрмæ— мигъау, галуаны къултæ сæ къуыбыр сытыл истой, æмæ адæм сæ уындæй ныппырх сты.

Арсы хъыбылмæ кард авæрдтой, ома, æгъдаумæ гæстæ кусарт акæнын дæуыл æмбæлы, æмæ сæм уый дæр аздæхтис иунæгæй. Кæрт хъомы богъ-богъ сси—лæугæйæ сæ æрбаргæвстытæ кодта ног сияхс.

Паддзахæн æндæр гæнæн нал уыдис æмæ чындзæхсæвы къахыл ныллæууыди, фæлæ йæ йæ сагъæс цух нæ уагъта, ома мын ма чызджы хæрдзæнис æмæ йын йемæ чызг æмбæлттæн æнæхъæн æфсад арвыста, уæ хъус, дам, æм дарут, мыййаг, хæрынвæнд æй куы скæна— ныссæттут дуæрттæ, ныммарут æй.

Æрдæг æхсæв паддзахмæ æнæхъæн æфсад хæрзæггүрæггæттæ кодтой: дæ фыдæхæй, дам, сур куыннæ фæуыдзыстæм, нæ паддзах, хицæн хатæнмæ, дам, сæ куы барвыстой, уæд чызг

хъарæггæнгæ бацыди мидамæ, стæй, дам, худынмæ фæкъæртт æмæ йæ къæл-къæлæй хæдзары фæрстæ хаста.

Чызг æмæ арсы хъыбыл куы фæиу сты, уæд арсы хъыбыл йæ арсдзарм аппæрста æмæ сызгъæрин коцораджын лæппу фестæди. Чызг дæр фырцинай худти, фæлæ та райсом лæппу йæ арсдзарм скодта. Чызг ын бирæ фæлæгъзтæ кодта, уымæй ма цы кæныс, зæгъгæ, фæлæ йæм лæппу ницы сдзырдта.

Дыккаг æхсæв дæр та афтæ, æртыккаг æхсæв дæр.

Уæд чызг къулыбадæг усмæ ацыди фæрсынмæ. Къулыбадæг ус бахудт æмæ йын афтæ зæгъы:

— Гъе, дæ фæхъхъау фæуон, ма чызг, кæд ма дæуæй хуыздæр кæмæн баххуыс кæнон. Æхсæвы йæ арсы царм куы аппара, уæд ын æм фæрæвдз у, арты йæ балпар æмæ лæппу дæуæн баззайдзæни.

Чызг дæр афтæ бакодта: лæппу йæ арсдзарм куы аппæрста, сынтæджы йæхи куы æруагъта, уæд чызг ауылты-ууылты асæрфта йæхи æмæ йын йæ царм балпарста арты.

Лæппу ма йæм бæргæ багæпп кодта, фæлæ уæдмæ асыгъдис, æмæ бакатай кодта, гъе, ма тæригъæд, дам, дæ макуы уа, æз, дам, уæларвы Фæлварайы дæттинаг дæн æмæ уыцы цармы фæрцы уыдтæн ам, æндæра хур куы скæса, уæд ма ма ам дæ цуры чи уадзы.

Чызг уый фехъуыста цы, кæуын, æрдиаг кæнын райдыдта, йæ хурхмæ марæн кæрдтæ хаста.

— Кæуынай дын ницыуал ис,— дзуры йæм лæппу, фæлæ дæ фыдмæ фæцу. Æз зæххыл авд азмæ кæрдæг нал суадздзынæн, фæлæ йæ хæзнадæттæ бакæнæд, кусæг баххуырсад æмæ авд азы дæргъы фосæн холлагæй цы бахъæуа, уый хос ныккæрдын кæнæд æмæ йæ цъынатæ фæцамайæд. Фыййæуттæн сæ фос сыдæй скъуыйдзысты, хос æлхæнынмæ йæм цæудзысты, фæлæ сын æрмæстдæр дзурæд: «Кæй ма ахастат, уый мын æрхæссут æмæ уын æнæаргъ дæттын хæс».

Чызг йæ фыдмæ фæцыди, хъуыддаг ын рахабар кодта, паддзах рахаста йæ хæзнатæ, баххуырста адæмы авд азы фаг йæхицæн хос фæкæрдын кодта, æмæ сæ цъынатæ фæцамадтой.

Сызгъæрин коцораджын лæппу уыцы райсом хуры скастыл уæларвмæ фæтахтис æмæ авд азы дæргъы зæххыл кæрдæг куын-нæуал æрзайа, афтæ сарæзта.

Зæххæй кæрдæджы цъупп нал схаудта, Фæлварайæн йæ фос скъуыдысты стонгæй, æмæ йæ фыййæуттæ тыхсын райдыдтой. Паддзахмæ цыдысты, хос нын рауæй кæн, зæгъгæ, фæлæ та-иу сæ фæстæмæ аздæхта афтидæй:

— Кæй ма ахастат, уый мын фæстæмæ æрхæссут æмæ уын æнæаргъ дæттын хос.

Уæд Фæлвæра дæр фæтарстис, ома ма фос фæстаг сæныччы хъусы онг куы аскъуыйой стонгæй æмæ йын фæстæмæ æрхаста йæ сызгъæрин коцораджын сияхсы, — йæхи дæттæггаджы.

Паддзах йæ чызг æмæ йе сияхсæн æцæг чындзæхсæвтæ ныр фæкодта иу абонæй иннæ абонмæ адæм тасгæ фынгтæй нал сыстадысты.

Ууыл аргъау фæцис. Уыдон æрцыдмæ бирæ цæрут.

Радзырдта йæ Цхинвалы районы ногхъæуккаг 90-аздыд зæронд лæг Хъазиты Алыксандр. Ныффыста йæ Хъазиты Мелитон.

АМОНД

Цардис æмæ уыдис иу хуыснæг. Бинонтæ уымæн нæ уыдис, исты куыстыл хæст уый нæ уыд, æрмæст къæрных кодта æмæ йæ бонтæ æрвыста давæггагæй. Иу хатт та иу лæгмæ æртæ азы хуыскъ хъуг базыдта, æмæ йæм æрдæгæхсæв фæзынди давынмæ. Фысымты ус йæхи бар нæ уыдис, йæ арыны рæстæг æрхæццæ æмæ лæппу мидæмæ куыд баирвæзт, афтæ усы дæр скъæтмæ бакодтой устытæ.

Къæрныхæн ма цы гæнæн уыд? Нал рауæндыд æмæ кæвдæсы дæлгоммæ ныххуыссыд.

Усæн чызг райгуырди, фервæзт йæ удхарæй æмæ афынæй, лæппу дæр ныффæллади кæвдæсы æмæ арæдзæ-мæдзæ кодта. Уалынмæ лæппу йæ фыны кæсы æмæ æртахтысты æртæ зæды, æрбадтысты ноггуырды чызджы алыварс æмæ тæрхон райдыдтой, йæ амонд ын скицæн кæнын хъæуы, зæгъгæ.

Фыццаг зæд загъта:

— Ацы чызджы амонд нæ хъæуы, ныртæккæ хъуамæ амæла!

Дыккаг зæд æм фæхæрам æмæ афтæ зæгъы:

— Нæ, ды раст нæ загътай. Ацы чызг хъуамæ суа чынздзон æмæ афтæмæй амæла!

Æртыккаг зæд сæм фæхъуыста, фæхъуыста, фæлæ сæ тæрхон йæ зардæмæ нæ фæцыд æмæ уый дæр загъта йæ хъуыды:

— Раст ныхæстæ нæ кæнут! Ацы чызг хъуамæ уыйбæрц фæцæра, цалынмæ йæ хъустæ зокъо рафтауой. Уæртæ кæвдæсы чи хуыссы, уый та йæ мой уæд.

Зæдтæ ууыл сразы сты æмæ атахтысты.

Лæппу фехъал йæ фынайæ æмæ афтæ зæгъы:

— Ай диссаг нæу, æз ныртæккæ усгур лæппу дæн, æмæ цалынмæ ай хъомыл кæна, уæдмæ йæм æнхъæлмæ кæс!

Кард фелвæста, чызджы гуыбыныл æй асарфта, йæхæдæг адымдта, уынгæ дæр æй ничи фæкодта.

Ус сывæллоны кæуынмæ фехъал. Чызджы куы ауыдта, уæд хорзау нал фæцис, фæлæ фæцарæхст, æрæсгæрста йæ, чызджы хуылфы дзаума хъыгдард куына уыдис, уæд ын ахуыдта йæ гуыбын.

Сывæллон сдзæбæх, чынздзон чызг сси, адæмы равзаргæ лæппутæ йæм усгур цæуынц, фæлæ сæ разыйы дзуапп никамæн дæтты.

Къæрных цы лæппу уыд, уый ныр фæзæронд, ус курын йæ зарды дæр нал уыди, фæлæ чызджы рæсугъддзинады кой уый хъустыл дæр æрцыд æмæ йæхицæн афтæ зæгъы:

— Æз ныр зæронд лæг дæн, уый ма аккаг нæу, фæлæ йæ уынгæ уæддæр фæкæнон, чи у афтæ диссаджы чызг. Æмæ йæм уынаг араст ис.

Чызг æй куыддæр ауыдта, афтæ ныххудт æмæ фæхъæр кодта:

— Кæй агуырдон, уый ссардон!

Йæ мад æмæ йæ фыд куы фехъуыстой, уæд бадиссæгтæ кодтой, адæмы равзаргæтæ дæм усгур куы фæцыдысты, уыдонæй куы никамæн бакуымдтай, уæд дыл ныр цы æрцыдис, зæгъгæ.

— Мæн æндæр амонд нæ хъæуы! — цæхгæр алыг кодта чызг æмæ йæ фæнд æххæст дæр скодта.

Лæг æмæ чызг фыццаг æхсæв иу уатмæ куы æрцыдысты, уæд ын лæг йæ гуыбыны нос æрысгæрста æмæ йæ æрфарста, цы дын кодта, зæгъгæ. Чызг дæр ын йæ хъуыддаг рахабар кодта, æмæ ма лæгæн цы базонын хъуыд, йæ амонд йæхи къухæй кæй сæфта æмæ афтæ:

— Акæс-ма, уый дын амонды хъуыддаг. Лæгæн йæ ныхыфысты цы амонд уа, уымæй йын фæлидзæн никуыдæм ис.

Уый фæстæ райдыдтой цæрынтæ æмæ хæрынтæ. Райгуырди сын авд лæппуы æмæ иу цъæхдзаст чызг.

Уыдон æрцыдмæ бирæ фæцæрут.

Радзырдта йæ 1972 азы 26 июлы Цхинвалы районы ногхъæуккаг 90-аздыд зæронд лæг Хъазиты Алыксандр. Ныффыста йæ Хъазиты Мелитон.

СÆРÆБИЙЫ ФЫСТÆДЖЫТÆ

Чехойты Сæрæби.

фæлæ та сæм Аликкимæ уазæгуаты бафтыдыстæм. Хадæхц уымæй размæ дæр бынтон сæрæн нал уыд, фæлæ йæ ныр уæззау рынчынæй баййæфтон. Иуцæсдæр куы фæныхæстæ кодтам, уæд йæ бынатæй сыстад, дынджыр скъаппы цурмæ бацыд, цалдæр чинджы æмæ дзы гæххæттыты баст райста æмæ мæм сæ дæтты:

Ацы фыстæджытæ мæм Реуазты Хадæхцæй (1910—1984) æрбахаудысты. Йæ хойы лæппу, Дзасохты Османы фырт Алик мæ Хадæхцимæ кæд базонгæ кодта, уый бæлвырд нал хъуыды кæнын, фæлæ мæ нымæдмæ гæстæ уыдаид, æвæццæгæн, æвдайæм азты кæрон. Иуахæмы, сæхимæ куы бацыдыстæм, уæд, кæцон дæн æмæ цы куыстыл хæст дæн, уый базоны фæстæ æваст фæхъæлдзæгдæр æмæ мын радзырдта, зындгонд поэт Чехойты Сæрæбиимæ куыд хæларæй цардысты, уый тыххæй. Равдыста мæм, цы писмотæ йæм фыста æмæ йын цы чингуытæ балæвар кодта, уыдон дæр. Ууыл цас рæстæг рацыдаид, нæ зонын,

— Ацы чингуытæ мын Сæрæбийы лæвар сты,— загъта æнкъардхуызæй Хадæхц.— Адон та йæ писмотæ. Æз абонай райсоммæ лæг дæн æмæ, мæ цæст куы фæцъынд уа, уæд фесæфынæн æвгъау сты...

Хадæхцæн зæрдæлаууæн ныхæстæ загътон, фæлæ, цы дзырдтон, ууыл мæхæдæг дæр тынг не 'ууæндыдтæн, уымæн æмæ мæм, иуæй, Реуазы-фырты æнæниздзинад сæ бынтон хæрзтæй нæ фæкаст, иннæмæй та йын цот нæ уыд æмæ йæ ныхæсты рæстдзинадыл зын фæгуырысхо уæвæн уыд.

Цы чингуытæ мæм радта, уыдонимæ разындысты, Есенин Сергейæн йæ амæлæты фæстæ 1927 азы Ленинграды «Дунеон литературæйы библиотекæ»-йы ссæдз мин экземплярæй цы цыппартомон (поэт ма йæхæдæг æгас куы уыд, уæд ын хъуамæ рацыдаид æртæтомон, фæлæ æнæнхъæлæджы куы фæмард, уæд ма сæм чиныгуадзджытæ ноджыдæр бафтыдтой иу том) рацыд, уый фыццаг æмæ æртыккаг томтæ æмæ Мæхæмæтты Æхсары «Культура и быт осетинского народа». Есенины æртыккаг томы раззаг сыгъдæг фæрстæй иуыл Хадæхцы къухæй ис ахæм фыст:

Сæрæби!

Лæг йæхицæн у хæрзиуæг,
Уый, цæрын куы зона, уæд.
25/XI-68 аз. Реуазты Х.
г. Мæскуы

Ссæдз азмæ æввахс æфснайдæй фæдардтон Сæрæбийы писмотæ. Ныр сæ хæссын адæмы рæгъмæ. Иууылдæр, зæгъæн ис, æмæ фыст сты уырыссаг æвзагыл. Æз сæ ратæлмац кодтон иронмæ, ныффыстон сæм фиппаинагтæ. Писмоты ис иронау фыстытæ дæр: кæм иугай дзырдтæ, кæм хъуыдыйæдтæ, кæм та цалдæргай хъуыдыйæдтæ дæр. Цæмæй сæ журналкæсæг зона, уый тыххæй сын сæ быны бахахх кодтон.

Писмотæ чи бакæса, уый хуыздæр бамбардзæн, ирон поэзийæн бирæ хæрзты чи бацыд, уыцы Сæрæбийы удыхъæд, базондзæн, цы цæстæй касти сфæлдыстадмæ, цы аргъ кодта хæлардзинадæн, цæмæты бæллыди царды, цæуыл хардз кодта йæ уды хъару...

Дзасохты Музафер

Реуазты Хадæхц æмæ йæ бинойнаг Клавæ.

Мæнæ¹ ма разы ис уæ хуызист. Æдзæм к'ам, фæлæ дæ бакаст дæр æмæ Клавæйы бакаст дæр бирæ цæуылдæрты дзуры. Цас зæрдæхæлардзинад ис уæ цæстæнгасы! Клавæ² — кæр-дзындæттоны каст кæны. Уыцы «баназ-ма дзы» зæгъынæв-вонг у. Хæларзæрдæ сылгоймаг у, стæй фыдæбæттæ чи фелта, ахæм. Ахæм адæм та æдзухдæр хæларзæрдæ æмæ тæригъæд-гæнаг ваййынц. Мæ зæрдæмæ хæстæг кæй стут, ацы ныхæстæ уый тыххæй нæ кæнын, æндæр хуызы мæм куы кастайд, уæд лæм æй иронау нæ бафсæрмы кодтаин.

Кæддæр кæмдæр ахæм фыст бакастæн: зарджытæ кæм зарынц, уырдаæм ацу, уымæн æмæ фыд-зæрдæ адæм зарæгмæ хæстæг нæ цæуынц. Мæнмæ гæсгæ, уый раст у. Цæстæнгасæн Чернышевский стыр аргъ кодта, цæстæнгасæй, дам, адæйма-дзы амарæн ис.

Хадæхц, ды зæрдæсаст адæймаг кæй нæ дæ, уый æз хорз зонын, фæлæ царды зилдхæнты æгæр арф аныгъуылдтæ, цыма дын дыккаг хатт райгуырын æмæ дыккаг хатт цæрынаы зæрдæ бавæрдæуыд, уый хуызæн, фæлæ, куыд уыныс, афтæмæй уымæн уæвæн нæй. Нæ цæсгæмттыл нывгондæй зынынц нæ

¹ Писмой райдайæн, Хадæхц мæм цы гæххæттытæ радта, уыдонимæ нæ разынд.

² Хадæхцы бинойнаг.

ивгъуыд бонты рæдыдтæ, хъизæмæрттæ æмæ, æхсызгонæй кæмæй фæхицæн уаиккам, æппæт уыцы цауты фæстиуджытæ. Бæргæ, уыдон нæ нæхи бар иунæгæй куы ныууадзиккой, уæд æнаæмæтæй сулæфиккам, фæлæ уымæн дæр уæвæн нæй. Æз æмæ ды удикондмæ гæсгæ кæрæдзимæ хæстæг лæууæм, æмæ, куыд фæцардыстæм, уымæ гæсгæ нæ иуы дæр рæдийын никуы фæндыд, рæдигæ та уæвгæ кодтам. Цæмæн? Уымæн æмæ æдзухдæр цыдæр агуырда, тох кодтам, хъæбысæй хæцы-дыстæм, фæхуыздæр уæвынмæ тырныдтам, хъуыды кодтам. Агургæ та цы кодтам? Агуырда нæхи. Æмæ нæ алчи дæр йæхи ссардта æрæджы, хæрзæрæджы... ацæргæ адæймæгтæй, æдых хъæддзицтæй! Уый, ма хæлар, царды æгъдау у. Адæмæй алчидæр йæхи ссары мах цахъхъæнтæй. Фæлæ мах уæддæр нæ сæккатæ нæ уадзæм. Кæддæры хуызæн та бæллицтæй царæм. Бæллиц ахæм дзаума у, æмæ йын баихсийæн нæй. Адæмæн æвзæрдзинад йеддæмæ хорздзинад чи никуы бакод-та, уыдон кæуæнт. Æппæтадæмон бæллæхы рæстæг тæфсæгæй рынчынау фыртæссæй чи рызт æмæ хæсты фæстæ йæ калмæв-загæй бирæты чи бабын кодта, уыдон кæуæнт... Мах цæмæн хъуамæ кæуæм? Нырма нæ хорз хъуыддæгтæ аразын хъæуы æмæ сæ аразгæ дæр скæндзыстæм...

Æдзухдæр дæхи Сæрæби.

Клавæйæн стыр æфсымæрон салам.

25/1-69³

Зынаргъ Хадæхц!⁴

Абон дын чингуытимæ дæ писмо райстон. Бузныг дын дæ зæрдæхæлардзинады тыххæй. Адæймагæн ахæм стыр аргъ чи кæны, уый йын æфсымæрæй уæлдай нæу. Æз дæр дæ ме 'фсымæр хуымæтæджы нæ рахуыдтон. Хæрзæфсымæртæ мын æртæ уыдис æмæ æртæйæ дæр фæмард сты⁵. Æгасæй ма дзы баззæдтæн æрмæстдæр æз — сæ тæккæ хъæддзицдæр. Фондз хатты фæцæф дæн æмæ мын ницы уыд. Нæ ныххæдмæл дæн ахæстоны дæр⁶. Æппæт уыцы хъизæмæртты фæстæ ма цæмæй амæлдзынæн, уымæн ницы зонын.

Абон дын ма зæрды ис дæ даргъ писмойæн дзуапп раттын.

³ Иннæ писмотæй чи кæд фыст æрцыд, уый бæрæг нæу.

⁴ Писмой райдайæны галиуырдыгæй уæллаг къуымы фыст ис: «Хуызысты тыххæй дын стыр бузныг зæгъын!»

⁵ Сæрæбийы хистæр æфсымæртæ Алыбег, Серги æмæ Федыр фæмард сты Фы-дыбæстæйы Стыр хæсты 1941-1945 азты.

⁶ Сæрæби 1947 азæй 1954 азмæ анаххосæй фæбадт ахæстоны.

Дзуапп дын ратдзынæн, ныртæккæ кæй райстон, уыцы пис-
мойæн дæр. Дæ даргъ письмойыл дын хорз фæкуылта уыцы...
сылыстæг⁷, лæвæрттæ мын чи сласта, уый. Ам та йæ пæрын
нал фæнды æмæ... Писмо фысгæйæ дæ чемы кæй нæ уыдтæ,
уый, кæй зæгъын хъæуы, бамбæрстон. Бирæ хъизæмæрттæ
бавзарæг адæймаг мæм фæкастæ. Гæнæн нæй. Алкæмæн дæр,
хъысмæты цы нывгонд ис, уый æвзарын хъæуы. Нæ райгуыр-
дæй фæстæмæ нæ цард аразыныл архайæм, фæлæ йæ уæддæр
кæронмæ саразын нæ бафæразæм. Дæ даргъ письмойы куыд
фыссыс, уымæ гæсгæ зæгъæн ис: ды дæ æцæг критик. Цы ци-
татагæ æрхастай, уыдон мæм тынг цымыдисаг фæкастысты.

Ды бынтон иунæг нæ дæ. Алагире дын ис æфсымæр⁸. Мæнæн
та ничиуал ис, суанг ма мæ фæстæ иу хæффынлз дæр нæ баз-
зайдзæн⁹.

Раст бакæнис, ардæм цæрынмæ куы рацæуис, уæд æмæ ма
цалынмæ æгас стæм, уæдмæ иумæ куы ацæриккам, æз дæ ра-
замындай, бардзырдтæ мын куыд дæттай, афтæмæй. Фæнды
мæ, мæ хистæр мæ уæлхъус куы уайд, уый, цæмæй дзы
«тæрсон», ома æфсæрмы дзы кæнон. Ды куыд бакодтай —
мæ адрес мын куыд ссардтай — æрмæст уый дæр мæнæн бар
дæтты дæу ме 'фсымæр рахонынæн. Раст нæ дæн? Дæхи загъ-
дау, æнусмæ мах нæ цæрдзыстæм æмæ ма ныронг Мæскуыйы
кæй зайыс, уый, мæнмæ гæсгæ, дæ пенсиимæ баст у.

Бирæ ирæттæ, йæ райгуыраг бæстæйы чи нæ цæры,
уыдонæй Ирыстонмæ исчи куы ссæуы, уæд ыл былысчылтæ
фæкæны... Мæнмæ гæсгæ, уыдон цыбырзонд адæм сты.
Æнаккæгтæ алы ран дæр ис. Ис махмæ дæр ахæмтæ, фæлæ
æппæт адæмæн ахæмтæ уæвæн нæй. Æз мæ хъуыды афтæ
бамбарын кæнин: Ирыстоны æдде чи цæры, уыдон се 'ппæт
хорз адæм не сты. Хорз æмæ æвзæр адæмы кой куы кæнай,
уæд алы адæймагæн дæр хицæнæй аргъ кæнын хъæуы...

Æрмæст хорз адæм тырнынц сæ райгуыраг бæстæмæ. Æнæ
уыдонæй цард иу ран дæр не сфидаид. Дæу дæр царды хорз-
дзинæдтæй дзаджджын хай нæ фæци. Ирыстонмæ цæрынмæ куы
ссæуай¹⁰, уæд æппæты фыццаг чи бацин кæндзæн, уый — æз.

⁷ Цавæр сылгоймаджы кой кæны, уый сбæлвырд кæнын мæ бон нæ баци.

⁸ Хадæхцы æфсымæр Бацце (1922-1997) бирæ азты дæргъы фæкуыста милицæйы
оргæнты, уыдис Алагире районы милицæйы хайады хицау.

⁹ Йæ фыццаг бинойнаг Мызкоккæй йын уыди лæппу, фæлæ, Сæрæби ахст куы
уыд, уæд цыппараздыгæй амард.

¹⁰ Хадæхц Ирыстонмæ ссыд 1978 азы.

Дæ абоны письмойы куыд фыссыс, афтæмæй ардæм ацы аз
не ссæудзынæ. Æвæццæгæн, уымæн бæлвырд æфсæнттæ ис.
Уæд та нæм Клавæ куы ссæуид. Нæ дæ фæнды? Махæн, уæл-
дайдар мæнæн, тынг æхсызгон уайд, дыууæйæ кæнæ та уæ иу
куы ссæуид, уæд. Цы рæстæг ма нын базад, уый, гæнæн æмæ
амал уæвгæйæ иумæ арвитын хъæуы.

Хадæхц! Чысыл-ма бахъæуа, ма мæ ферох уа: цы чингуытæ
мын сæрвыстай, уыдонæй дыууæ мæхимæ разынд. Филатовы
поэмæтæ æмæ мæм Прокушевы чиныг нæ уыд.

Бузныг, мæ зынаргъ æфсымæр. Райсом дын арвитдзынæн
стыр чиныг «Культура и быт осетинского народа»¹¹. Уæлдай
цымыдисагдæр фæкæсдзæн Клавæмæ.

Бузныг, зынаргъ Хадæхц. Стыр бузныг.

Дæхи Сæрæби.

Фидар лæуу, зындзинæдтæн фæразын хъæуы.

Мæ зынаргъ!

Фехъусын кæнынмæ дын хъавын, журнал «Мах дуджы»
редакцийы кусын кæй райдыдтон (поэзийы хайад), уый.

Нæ йæ рафыстай?

Мæ циныл мын бацин кæн.

Х-хц, дæуæн зæрдылдарынæн, иу сылгоймаджы номыл æй
ныффыстон:

Мæнæн æнæ дæу ницы у мæ цард.
Уæд цæстытыл мæ рухс фидæн куыд хъаза!
Цыма лæууын æз хъæугæрон æнцад
Æнæ сыфтæр, æнæ къалиу бæласау.

Мæ бæлас та, мыййаг, хуыскъ бæлас нæу.
Нæма йыл рацыд афтæ бирæ азтæ.
Мæхи сусæгæй уарздзынæн æз дæу,
Дæ сусæгæй та зардзынæн мæ уарзтыл.

Нæ зæгъдзынæн æз «уарзын дæ» дæуæн,
Цæудзынæ уæд мæныл худгæ мæ рæзты.
Æз кæд бынтон дæу аккаг лæг нæ дæн,
Уæддæр мæхи цы 'гад кæнон дæ цæсты!

Æрæджйау дæ цæмæн базыдтон æз?
О ме скæнæг, мæ таригъæд фæхæсс!

¹¹ Мæхæмæтты Æхсары чиныг.

Æрæгмæ дæм куы фæфыссын, уæд мæхицæн зындæр вæййы. Афтæ дæм ма кæсæд, æмæ ма рох вæййыс. Æппындæр нæ. Цы хæлар æмæ дæм уарзон зæрдæ дарын, ууыл дызæрдыг макуы кæн. Дыууæ къуырийы æмгъуыdmæ хохмæ ацыдтæн, дæ фæстаг писмо дæр мемæ ахастон, афтæмæй. Дзуапп раттын мын нæ бантыст æмæ дæ уый тыххæй хатыр курын. Кусгæ кодтон æмæ мын рæстæг нæ уыди, зæгъгæ, куы зæгъин, уæд раст нæ уайд, уымæн æмæ, ныртæккæ кæм дæн, уым писмо ныффыссынæн кæддæриддæр рæстæг ис. Уый нæ, фæлæ хаттæй-хатт цы кæсон (мæ бæрны мын бакодтой, ма зæрдæмæ хæстæг чи у, ахæм — поэтикон хай), уый дæр нæ вæййы.

Кусын, кæм кусын æмæ цы кусын, уымæй разы дæн. Мæ хъуыдымæ хъусынц, уымæн та аргъ кæнын хъæуы.

Рауагъдадмæ ме 'мдзæвгæтæй фыст роман радтон (декабры). Цалдæрæй йæ бакæсдзысты — поэттæ, стæй та сæхæдæг: директор, сæйраг редактор æмæ аивадон редакцийы хистæр редактор. Уый фæстæ æрæмбырд уыдзысты æмæ йæ, æз дæр уым, афтæмæй æвзардзысты. Чи цы дзурдзæн, уымæн ницы зонын, фæлæ дзы алкæмæн дæр дзуапп ратдынæн. Мæ зæрдæмæ цы фиппаинæгтæ фæцæуой, уыдон бахынцдзынæн, фæлæ искæй фæдыл ацæуымæ нæ хъавын.

Дæ ном кæмæй ссардтон, уый, ды куыд фыссыс, афтæмæй чысыл æмдзæвгæ нæу, ме 'фсымæр, фæлæ æнæхъæн поэмæ «Сау нымæт» (664 рæнхты). Чи зоны, «Рæстдзинады» йæ нымыхуыр кæнон æмæ дын æй уæд арвитдзынæн.

Æз дæу никуы фæрох кæндзынæн, æдзухдæр демæ бастдзинад дардзынæн, писмотæ дæм фысдзынæн. Хъуамæ адæймагæн аргъ кæнай амæлæты бонмæ кæнæ та фыццаг гадзрахатдзинадмæ. Мæлгæ, кæй зæгъын æй хъæуы, акæндзыстæм, фæлæ, цалынмæ цæрæм, уæдмæ кæрæдзийы зæрдæхудты никуы бацæудзыстæм, уымæн æмæ нæ туджы гадзрахатдзинад нæй. Уæдæ афтæ: мах кæрæдзийы хъæуæм æмæ нæ иу иннæмæ кæддæриддæр тырндзæни.

Мæ салам Клавæйæн.

Æдзухдæр дæхи Сæрæби.

Кæд уæм чингуыты дукани хæстæг у, уæд ма дзы Агашина Маргаритæйы æмдзæвгæты æмбырдгонд «Не просто женщине живется» фен. Кæд ыл нæ фæхæст уай, уæд ма батыхс, мæхæдæг йе ссарыныл бацархайдзынæн. Йе 'мдзæвгæтæ диссаджы зæрдæмæдзæугæ сты!

Мæнæй дæ хатыр курын нæ хъæуы: æз уый аккаг нæ дæн. Хатыр дæ æз курын, дæ писмойæн дын æрæгмæ дзуапп кæй дæттын, уый тыххæй.

Хæларæй кæй цæрут, уый зонын æмæ мын æхсызгон у. Бинонты царды уый стыр хъæздыгдзинадыл нымайын... Уыцы хъæздыгдзинадæй мах дæр — Ленæимæ¹² хъæздыг стæм. Ницы уарианæг нын ис: хъуццйтæ, фыстæ, бæхтæ нæм нæй, нæй нæм фыдæлтæй баззайгæ бынтæ дæр.

Æз (Ленæимæ) уæ дыууæмæ дæр æнхæлмæ кæсын сæрды. Кæд дыууæйæ нæ, уæд та уæ, фадат кæмæн фæуа, уымæ. Сымах мæ уырдаæм хонут, фæлæ, æз уырдаæм куы ацæуин, уæд мæхи уазæгыл нæ нымаин. Афтæ кæй уайд, ууыл ныхас дæр нæй.

Клавæ, Хадæхцы бафæрсын мæ байрох: махмæ цы ис, Мæскуыйы цы нæ ис, ахæмæй кæд истæмæ уæ зæрдæ 'хсайы, уæд ма бафсæрмы кæнут. Зæгъæм, мæнæн Ленинграды ис иу рагон æрдхорд æмæ мæм давæттæм сæрвыста. Æмæ та йын арвыстон. Кæд уæ зæрдæ давæттæ йе цывыздæхтон (цы у, уый дын Хадæхц бамбарын кæндзæн), кæнæ æндæр исты зæгъы, уæд — табуафси.

Ахæм хабæрттæ. Мæ ленинградаг æрдхорд гуырысхо кæнын райдыдта, Мæскуыйы, дам, дын цавæр хæлар фæзынд. Чи зоны, Хадæхц æй зона: Гутонаты Зауырбег (бахыхх æй кодта Чехойты Сæрæби).

Клавæ (бахатыр кæн, дæ фыды ном дын нæ зонын), æдзухдæр дæ зæрдыл дар, дæуæн дæр æмæ Хадæхцæн дæр ам, Орджоникидзеы горæты кæй ис æфсымæр — æз. Уæ дыууæйæ дæр уый курæг дæн, æмæ ууыл дызæрдыг ма кæнут, науæд уæ хуртуаны пырх ныккæндзынæн.

Кæд мæнмæ хъусыс, уæд, дæ пенсийы афон куы 'рцæуа, уæд дæ куыст ныууадз æмæ улæфын райдай. Уæ дыууæйæн дæр мæ зæрдæ зæгъы бирæ азтæ фæцæрын.

Æфсымæрон саламтимæ

Уæхи æмæ дæу Сæрæби.

Ма зынаргъ æфсымæр Хадæхц!

Цалдæр бонь размæ дын дæ писмо райстон, фæлæ йæ хæдуæлвæд мæ бон дзуапп раттын нæ баци. Хатыр дæ курын. Дæ

¹² Сæрæбийы бинойнаг

письма бирæ фенхæлмæ кастæн. Мæ зæрдæ дæм æхсайда. (Уыдон хуымæтæджы ныхæстæ не сты: зæрдæйæ дыл тыхстæн).

Цæмæн мæм фыссыс ахæм ныхæстæ: «Рагæй дæ нал бахыгдардтон» æмæ афтæ дарддæр. Ды мæн фæхыгдарыс, куы нал мæм фæфыссыс, куы ныхъхъус ваййыс, уæд. Курын дæ, æмæ мæм арæхдæр фысс. Æрæгмæ дæм куы фæфыссын, уæд мæм дæхи зæрдæ дæр æхсайын куы райдайы. Хъуыды ма кæныс, дæ иу писмойы мæм афтæ куы фыстай?

Клавейæн арфæ ракæн, пенсийы кармæ дзæбæхæй кæй фæцард, уый тыххæй. Зæгъ ын, æмæ мемуартæ (йæ цардвæндаджы тыххæй мысинæгтæ) фыссын райдайа. Æвзæр нæ уайд, Хадæхц, ды дæ цардвæндаг фыссын куы райдаис, уый. Уый фæстæ йæ слæгъз кæниккам. И?

Мæ роман æвзæрдзысты рæхджы, фæлæ кæд, уый бæлвырдзинад нæ зонын. Зонын æрмæстдæр уый, æмæ ме знæгтæ сеппæт дæр уым кæй уыдзысты. Сæ зæрдыл дарæнт: æз нырма æгас дæн æмæ дзы алкæмæн дæр ныфсджынæй дзуапп ратдынæн!

Иууылдæр æдзæстварзонтæ! Никæмæй сæ тæрсын.

Абон Ленæйы рынчындонæй рафысдзысты голландиаг цыхт ын нæ батад, афтæмæй йæ иумæ хордтам, фæлæ, æвæццæгæн, мæнæн мæ ахсæн мæ сæрæй хуыздæр кусы. Фондз суткæйы дзы фæхуыссыди!

Журнал «Мах дуджы» 5-æм номыры¹³ мыхуыргонд æрцæудзысты мæ сонеттæ (æхсæз).

Мемæ Алагирæй кусынц Дарчиты Дауыт æмæ Баситы Михал. Уыдон дæ зонынц.

Рæстæг нæм хорз у.

Саламтæ Клавейæн!

Æдзухдæр дæхи Сæрæби.

Дæ бон хорз, мæ зынаргъ Хадæхц!¹⁴

Иучысыл дзуапп раттыныл кæй бафæстиат дæн, уый тыххæй дæ хатыр курын. Открыткæ дæр æмæ письмо дæр райстон.

Бузныг дæуæн дæр æмæ Клавейæн дæр! Кæйнауал сæмбæлдыстæм, уымæй ды тынг аххосджын дæ. Æз та, чи зоны, æмæ аххосджын уымæй дæн, æмæ нæ хæдзары кæй нæ бадын.

¹³ Æцæгæйдæр Сæрæбийы сонеттæ «Мах дуджы» мыхуыргонд æрцыдысты 1969 азы 5-æм номыры.

¹⁴ Писмойы уæллаг галиу къуымы ис ахæм нымæцтæ фыст: «25/XI—68 аз». Сæ ныффыссыг зын рахатæн у. Письмо æрхуыз чернилæйæ фыст у, нымæцтæ та сырхæй.

Ды, мæнмæ гæсгæ, ацыдтæ, билет куы балхæдтай, уыцы бон. Раст нæ зæгъын? Кæд æцæг афтæ у, уæд мын хъуамæ ды фехъусын кодтаис 28-мы кæй цæуыс æмæ уал сахатыл фембæлдыстæм, зæгъгæ. Бауырнæд дæ, кæй нал фембæлдыстæм, уый мæ мæхимæ хъусыныл фæкодта. Зын мын уыди, ачъыртт мыл колтай. æмæ афарлæг дæ, зæгъгæ. Ленæимæ дæу сбуг кæныны тыххæй цыдæртæ æрцæттæ кодтам, ды та, хæххон дзигло, нал фæзындтæ. Суанг ма мæм Алагирæй письмо ныффысдзынæ, зæгъгæ, æнхæл дæр уыдтæн.

Зынаргъ Хадæхц, дæ зæрдæ мыл ма худæд, уый бæсты мын, мæхи гуымыдзайæ кæм равдыстон, уый комкоммæ зæгъ æмæ ма дын арфæ дæр ракæндзынæн.

Цы чиныджы тыххæй фыстон, уый дын æрвитын. Æрмæст æппындæр дæ зæрдæмæ нæ фæцæудзæн. Йæ фыссæг ницæуыл æрвæссы, суанг ма нæ зындгонд зиуыл дæр. Афтæ бакæнынмæ хъавын: нæ адæмы тыххæй иронау дæр æмæ уырыссагау дæр цыдæриддæр фæзына, уыдон дын æрвитдзынæн.

Раздæр мын цы чингуытæ рацыд, уыдонæй ма искæцыйыл куы фæхæст уон, уæд дын уый дæр арвитдзынæн.

О, хæдæгай, афтæ мын куы дзырдтай, Есенины 2 томы ма дæм сты, зæгъгæ. Сæ иуæй мах дыууæйæ тынг раджы пайда кодтам. Кæд гæнæн ис, уæд ма мын сæ фенын кæн, фæстæмæ дын сæ арвитдзынæн. Æрмæстдæр мæ фæнды ног рауагъдимæ сæ кæрæдзиуыл абарын. Баныхас кодтам æви нæ?

1970 азы махуæттæ Мæскуыйы уадзынц «Ирон поэзийы антологи». Ацы бонты куыстон дæллаг галы хуызæн: тæлмац кодтон мæхæдæг (мæхи æмдзæвгæтæ дæлрæнхъон тæлмац). Дысон сæ машинкæйыл мыхуыргонд дæр фæдæн (машинкæйыл мæхæдæг мыхуыр кæнын). Мæ машинкæйы уыд хиконд æ, фæлæ мын знон Германæй ног дамгъæ сæрвыстой. Ныр æй мæ бар уадз...

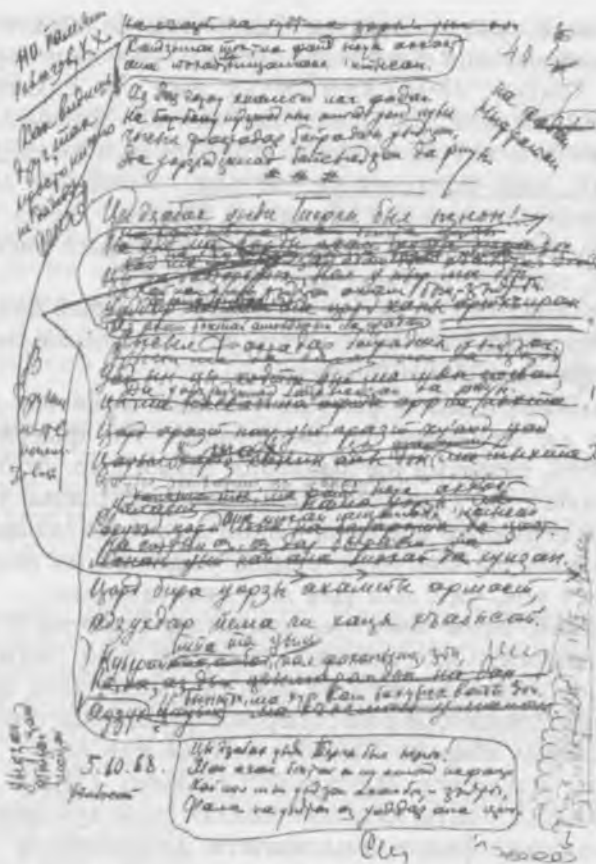
Æфсымæры салам Клавейæн.

Дæу æмæ сыхæм Сæрæби.

Мæ Ленæ-Пульхерияйæ уæ дыууæйæн дæр салæмттæ. Дæ хуымæтæгдзинады тыххæй Ленæйы зæрдæмæ тынг фæцыдтæ.

Мæ зынаргъ Хадæхц!

Афтæ дын æрвитын. мæнæ куыд фæкусын, уый фенай, зæгъгæ, æндæр дæ хъæугæ ницæмæн кæнынц. Ацы гæххæтт

Серебряниковы аэмдзэвгэиы автограф.

дыккаг лист у. Уаллар та йæ ныххæххытæ колтон. Иууыллар ма черновкæтæ ахæмтæ кæй ваййынц, уый тыххæй сармагонд сонет ныффыстон æмæ дын æй æрвитын машинкæйыл мыхуыргондæй¹⁵.

Де стыр писмойæн дын азуапп 2 боны фæстæ ратдзынæн, стæй дæм ног хабæрттæ лар фысдзынæн махи цардæй.

Ныр та уал æнæниз ут!

Уæхи хъахъæнут.

Уæхи Сæраби.

¹⁵ Кæс иннæ писмойы

Хадæхц!

Ацы сонет¹⁶ дæм æрвитын, куыд кусын, уый цæстытыл тынгдæр ауайын кæныны тыххæй. Куыд кусын, уый та бамбардзынæ, йæ хуылæттæм ын куы 'ркæсай, уæд Сонет ма зæрды ис, фидæнмæ цы ног æмдзæвгæты æмбырдгонд бацæттæ кæнынмæ хъавын, уырæм бахæссын.

Хицæй æппæлынмæ мын æй ма бамбар, фæлæ уарзын æмдзæвгæйыл, йæ алы рæнхыйл дæр кусын. Иу рæнхъ ныффыссын æмæ та йæ ныххæхх кæнын, иу дзырд иннæмæй ивын. Маяковскийы загъдау, æмдзæвгæ фысгæ нæ кæнын, фæлæ аразгæ. Æз дын арвитынмæ хъавын иу «генион» поэты æмдзæвгæты æмбырдгонд. Уым ды ирдæй фендзынæ поэты æппæт лæмæгъдзынæдтæ æмæ нæ ирон поэзийы худинаг. Уыцы поэт кæд æмæ у дæхи Алагирæй!.

Æмдзæвгæиы иунæг уалдай дзырд дæр куы ваййы, уæд уымæй ме сæфт уынын. Хъуамæ алы дзырд дæр хъуыды раргом кæныныл архайа, фидардæр æй кæна.

Ма уарзон хæлар! Цæмæй тагъддæр адзæбæх уай, уымæн æппæт дæр сараз. Хъуамæ адæймаг царды раз хæсджын мацæмæй уа. Нырæккæ махмæ низтæ гæппæввонгæй лæууынц. Уыдон нæ бирæ хъызæмæртты фæстиуджытæ сты.

Писмойы бын ис Сæрабийы къухæвæрд.

¹⁶ Дзæбæх æмдзæвгæ... Нæу æнцон фыссæн.
Æнæ фыдæбон ницы æфты къухы.
Цæмæй ныффыссай хорз æмæ чысыл,
Гæуый тыххæй дæ бирæ хъауы тухæн.

Дæ алы дзырд дæр раууил-баууил кæн,
Ныххæхх сæ кæн æмæ та фысс æндæртæ.
Куы сæм кæсай, уæд алчидæр зæгъдзæн:
Чехойты дугъау сæмхæццæ сты уæртæ!

«Фыссыс — æнцон. Ныффыссы æмæ лæууæд!»
Уый чи зæгъы? Цы куыст кæны? Кæцон у?
Ма таригъæд йæ фæстæ 'фтыд фæуæд,
Æмдзæвгæ фыссын чи зæгъы: «Æнцон у!»

Лæмæгъ фыссын бæгуыдæр у æнцон,—
Цыдæртæ фыссы æмдзæвгæты æфсон.

10.02.1968

РАГБОНТЫ МЫСИНÆГТÆЙ

Реуазты Верæ æмæ Саламты Кьола.

Æз Красногорæй дæн. Мæ фыдæн йæ фыццаг ус раджы амарди. Ныууагъта йын фондз сывæллоны: Маня, Никъала, Габре, Катя æмæ Мариа. Уæд Мариайыл цыдис аст мæйы. Дыккаг ус æрхаста мæ фыд. Ирон адæмы æгъдаумæ гæсгæ уыцы хъуыддаг хъуамæ мыггаджы хистæртæ алыг кодтаиккой. Æмæ нæ фыдæн йæ дыккаг ус сси Зилахары хъæуккаг Магкоты Аслæнбеджы чызг Софя. Софяйæн райгуырдыстæм æз æмæ ме 'фсымæртæ: Батырбег, Зелимхан, Хъазыбег æмæ Максим. Æз уыдтæн се 'ппæты кæстæр.

Нæ фыд амарди тæфсæгнизæй, мæныл æхсæз мæйы куы цыди, уæд. Нæ сидзæргæс мад кæсын-фыссын нæ зыдта, фæлæ уыди хæдæфсарм æмæ фæллойуарзаг, зынтæй нæ фæтарсти æмæ искæй æвджид нæ ныууагъта йæ дæс сидзæр хъæбулы. Уыйхыгъд, мæ фыдæн йæ фыццаг усы сывæллæттыл йæхиуæттæй дæр тынгдæр аудыдта. Афтæ нын дзырдта:

— Мæ хъæбултæ, хæргæ-хæрын-иу макуы ныккæсут уæ сидзæр æфсымæртæ æмæ хоты къустæм, уымæн æмæ сын æз хæринагæн йæ хуыздæр дæтдзынæн, уæлæдарæс дæр сын ног

хъуымацæй хуидзынæн. Æмæ-иу сыхах макуы бахъуыр-хъуыр кæнут, уыдонæн-иу сæ дæрдджын дзауматæ сыхахмæ куы 'рхауой, уæд. Уыдон сидзæртæ сты, сыхахæн та уæ мад уемæ ис, мæ хъæбултæ. Мæ зæрдæ сыл тынг риссы. Курын уæ, æмæ æз сыхах куыд уарзын, сыхах та уыдоны афтæ уарзут. Стæй нæ бинонты кад дæлæмæ æрхауын ма бауадзут. Скъолайы уæ ахуыр хорз кæй цæуы, кусынмæ дæр æнæзивæг кæй стут, уый мын æхсызгон у.

Мæ мад-иу нæ хистæр æфсымæртæ æмæ хотæн дæр фæарфатæ кодта, сыхæгты сидзæргæс ус Лизæйæн, дыууæ æнахъом сабийы кæмæн уыди, уымæн се 'ххуысы хай кæй никуы æвгъау кодтой, уый тыххæй: йæ цæхæрадоны гæрæнтæм-иу базылдысты, хъæдæй-иу ын суг æрластой, ныссастой æмæ-иу æй дзæбæх самадтой, скъахтой-иу ын йæ цæхæрадон æмæ-иу дзы ныссагътой мыггаг. Фæззæджы дæр-иу уый тыллæг раздæр бафснайдтой.

Нæ мады арфатæй æнæхай нæ уыдысты мæ хотæ дæр, уыцы сылгоймагæн бирæ лæггад кæй кодтой, уый тыххæй, стæй ме 'фсымæртæн се 'мбæлтæ дæр, уымæн æмæ-иу алы хъуыддаджы дæр уыдонимæ иумæ архайдтой. Уыдон уыдысты Цомайты лæппутæ: Хъазыбег, Ислам, Астемыр, Смел, стæй Чехойты Сæрæби.

Нæ мад иу хатт афтæ загъта:

— Уæ фыды зæхбын къæсæй уæлдай нын ницы баззади, фæлæ уæддæр мах хъæздыг бинонтæ стæм æмæ ног хæдзар дæр сараздыстæм, — æмæ йæ мидбылты худгæйæ йæ рæсугъд куыстдзагъд къухтæ кæрæдзийыл æрдаудта. Нæ хæдзар къаннæг кæй уыди, уымæ гæсгæ-иу ме 'фсымæртæ, нæ кæрты цы егъау пæлæхсар тута лæууыд, уый аууон æрæмбырд сты се 'мбæлттимæ. Се 'ппæт дæр ма скъоладзаутæ уыдысты æмæ-иу сæ, ныр кæй бакастысты, исты ахæм уацмысы тыххæй алчидæр исты ног хъуыдытæ загъта. Лæппуты-иу арæхдæр Чехойты Сæрæби баййардта. Иухатт сæм дзурь:

— Лæппутæ, Къостайы æмдзæвгæтæй уæ чи цы бакасти?.. Æз мæхæдæг мæ фыны дæр Къостайы æмдзæвгæтæ 'фæкæсын. Кæй загъын æй хъæуы, æз Пушкины дæр бирæ уарзын, фæлæ уæддæр Къоста мæ удæн адджындæр у, — балхынцъ кодта йæ ныхас Сæрæби.

Æз-иу чысыл иуварсгомау лæууыдтæн æмæ-иу тынг цымыдисæй хъуыстон сæ ныхæстæм. Уæд Сæрæбимæ лæппутæй чидæр бахатыди, дæхи æмдзæвгæтæ-ма бакæс, загъгæ. Сæрæби мæм фæдзырдта, къæрттайы-ма уазал дон æрбадав, загъгæ, æмæ йе 'мдзæвгæтæ кæсын райдыдта, стæй æрлæууыд æмæ мæм ногæй дзурь:

— Фæлæуу-ма чысыл.

Æз афтид къæртаимæ фæстæмæ æрбаздæхтæн.

— Софямæ къуымæл ис æви хуырх?

— Нæ зонин, — зæгъгæ йын загътон.

Нæ хæдзары чъылдыммæ бæрзонд фæцыд егъау, пæлæхсар, къабуджын кæрдо бæлас, уыди йыл фæткъуыйы къалиу æфтыд дæр. Бæласы бынæй хæрдмæ цыхцырджытæй цавта алæмæты рæсугъд суадон. Ас лæгæй бæрзонддæр æмдзæхгæр цыхцырджытæ-иу хуры тынтæм тæмæнтæ калдтой, налхъуыт-налмæстау. Адæмæй-иу æм бирæтæ æрбацыди канд йæ донæй ахæсынмæ нæ, фæлæ йæ фенынмæ дæр, æмæ-иу сæ зæрдæ ради йæ уындæй. Ноджы-ма йæм ме 'фсымæртæ бауагътой балергæсæгтæ, æмæ бынтон диссаг та уæд ысси нæ суадон. Цыхцырджытыл-иу арвы цъæхмæ стахтысты фæткъуытæ æмæ кæсæгтæ, æмæ-иу кæсæгтæ уæлдæфы уыцы цыхцырджыты мидæг фæткъуытимæ æддæг-мидæг ауайгæйæ, цъыллинджытæ систой, стай та-иу фæстæмæ сæ уарзон малы скуысы сты... Æмæ кæй цæст æфсæсти, кæ, уыцы нывтæм кæсынæй!

Уыцы сатæг æмæ рæсуг донæй къартайы дзаг æрбахастон, йæ хуылфы фæткъуытæ æмæ цъыллингтæнæгæ кæсæгтæ, афтæмæй, æмæ йæ лæппуты раз æрæвардтон. Сæрæби кæсæгтæ куы федта, уæд мæм фæрсæгау æрбакаст æмæ загъта:

— Чызгай, цу æмæ кæсæгтæ фæстæмæ ауадз, фæлæ-иу фæткъуытæ фылдæр æрбахæсс.

Æз æрбахастон. Уæд фæзындысты Сæрæбийæн йæ хистæр æфсымæртæ дæр: Фидар — нæ авдазон скъолайы ахуыргæнæг, стай Алыбег æмæ Сергей. Уыдон фæстæдæр, фæмард сты Фыдыбæсты хæсты. Сергей къуылых уыди, фæлæ уæддæр йæхи нæ бамбæхста æмæ ацыди «фæцу æмæ ма 'рцуйы» фæндагыл.

Сæрæбийы-иу æппынæдзух йæ зæрдæ ме 'фсымæртæм ласта. Сæрдыгон-иу семæ арæх бахсæвиуат кодта, зымæгон та-иу хæдзары кærкуасæнтæм фæбадтысты æмæ фæдзымандытæ кодтой.

Иухатт лæппутæ, хосы рагъыл бадгæйæ, сæ хид калдтой цыдæр хынцинаг равзарыныл. Фæлварæнмæ сæхи цæттæ кодтой. Куы баизæр, уæд фæзынди Сæрæби, йæ сæрыл урс нымæтхуд, афтæмæй. Раздæр барæй не 'рбацыд, нæ йæ фæндыди лæппуты къуылымпы кæнын. Йемæ æрбахаста, уый размæ бон цы дыууæ æмдзæвгæйы ныффыста, уыдон. Ногкарст, хæрдæфгæнаг цъæх хосыл дæлгоммæ ауагъта йæхи æмæ аджын сагъæсты аныгъуылд:

— Мæн царын фæнды, цæмæй мæм мæнæ ахæм сатæг ирон изæр арвы æгæрон æмæ æнæбын къуырфæй сæ цæст ныкъуолой стъалытæ...

Сæрæби арф ныууæфыди, æрхуыссыд йæ фæсонтыл æмæ

бакасти йæ 'мбæлттæм. Бынтон хæстæгæй æрбайхъуысти гакк-гуччы уасын. «Ысс, байхъусут æрдзмæ!» — фæсхъиудта æмæ рабадти Сæрæби. Иу гакк-гукк дæр ма ныууасыди, стай йæ æндæр ныффæзмыдта. Уæд Сæрæби йæхи нал баурæдта æмæ хъæрæй бакаст йæ дыууæ æмдзæвгæйы, стай æхсæвы сабырмæ ныхъхъуыста...

— Уæ зæрдæмæ нæ фæцыдысты?.. Уæууæй, Сæрæби, нæ дæ рауайдзæн поэт!.. — зæгъгæ, Сæрæби йæ къæбæлдзыг сæр ныууыгъта, æмæ йæ бецыкк йæ цæхæр цæстытыл æрхауди. Лæппутæ йæ цыма нæ фехъуыстой, сæхи афтæ дардтой. Сæрæби ратæррæст кодта æмæ сын сæ цæсгоммæ нымдзаст и:

— Цы дам?! Цы ныхъхъус стут? Нæ уæ фæнды ме 'мдзæвгæтæ критикæ кæнын? Нæ, афтæ уæ нæ ныууадздынаен. Ныртæккæ куы ницы зæгъат, уæд уæ расхойдынаен æмæ уын уазал суадонны донæй уæ фынай сæртæ райхъал кæндзынаен. Кæсут-ма-иу!

Сæ къæхтыл сын ныхъæцыд æмæ сæ зæхмæ æрдыввытт кодта, йæхæдæг зæрдиагæй ныххудти. Йæ 'мбæлттæ йæ сæ къухтыл фелвæстой æмæ йæ фырцинай уæлæмæ æппарын байдыдтой. Стай сæхи ирхæфстой хъæбысæй хæцынай, цыдысты сæ къухтыл. Æппынфæстаг сæхи ныццавтой алæмæттаг суадонæй ист замманайы хæрзад фæткъуытыл.

Дыккаг бон лæппутæ кодтой Сæрæбийы æмдзæвгæты хорзы кой. Сомбон Сæрæбийæ поэт кæй рауайдзæни, уый сын æппындæр гуырысхойаг нæ уыди. Уый Сæрæбийæн тынг æхсызгон уыди, фæлæ сын уæддæр загъта:

— Уе 'ппæтæй дæр курын, æмæ-иу мын мæ хом æмдзæвгæтæм критикон цæстæй ракасут æмæ-иу сын раст аргъ скæнут.

Ме 'фсымæртæ-иу се 'мбæлттимæ къуыри иу хатт изæрæй, нæ цуры цы бæрзонд гæдыбæлæстæ уыди, уыдоны бын сарæзтой хъазтизæр. Æнæ Сæрæби-иу нæ фидыдтой уыцы хъæлдзæг изæртæ. Сыхаг станицæйы фæсивæд дæр ма-иу нæм æрбацыдысты бакæсынмæ, стай исты хорз равдисынмæ дæр.

Иухатт ахæм хъæлдзæг изæр ахаста суанг фæсæм-бисæхсæвтæм. Рæсугъд мæйрухс æхсæв бацыди йæ тæмæны. Æртæхджын кæрдæджы хæрдæф адджын хъыдзы кодта фындзы хуынчъытæ. Дыргъæттæй хъуысыди булæмæргъы зарын. Уалынмæ райхъал сты уасджытæ æмæ куыйтæ.

— Сæрæби, ныр æнафон у æмæ махмæ баззай, — бахатыд æм ме 'фсымæр Хъазыбег. Иууылдæр хуыссыдысты иу уаты. Æз та мæ мадимæ æндæр уаты хуыссыдтæн.

Бирæ рæстæг нæма рацыд, афтæ дын арв æвиппайды куы ферттивид æмæ агъуыст куы ныррухс уайд. Стай арв ныггуыр-гуыр кодта, æмæ фынай хъæуыл йæхи ныццавта

æвæджиауы æрвгæлæн-тæрккæвда. Сыстади тыхджын уад.

— Чызг, фест-ма, — дзуры мæм нæ мад, — кæртмæ акæсæм, цыдæр дзы мæ зæрдæмæ нæ цæуы.

Нæ мад фанар ссыгъта æмæ рахызтыстæм кæртмæ. Нæ фос фыртæссæй схъомпал сты. Нæ мад фанар зæрдиагæй уигъын байдыдта, арвмæ æдзынæг кæстæйæ. Тæрккæвда къæртайы дзæгтæй калдта. Уынгæ дæр ницы кодта цæст. Уæд æвиппайды цыдæр лæмæгъ «хъуырру-хъуырру» нæ хъустыл ауад. Уый кæмдæр хърихъуппытæ æрвгæлæны цъысымы бахаудысты æмæ сæ сæр сæ кой сси, мæгуыр. Нæ фанары рухсмæ дзы иу-къордæй кæртмæ æрхаудысты.

— Чызг, марадз-ма къæртайы нартхор радав.

Æз радавтон æмæ йæ нæ мады раз æрæвæрдтон.

— Хæц-ма фанарыл, æз та уал сын сæ раздæуджытæн хæринаг авæрон. Хърихъуппытæ раздæуджытæ сæ къæхтыл слæуыдысты æмæ сæ сæртæ арвмæ ивазгæйæ удаистæй «хъуырру-хъуырру» кæнын байдыдтой, сидтысты се 'мбæлттæм, æз та-иу фанар ныууыгътон, кæд уый рухсмæ хуыздæр æртæхиккой, зæгъгæ. Сæ тæригъæдæй мæ кæуын нал баурæдтон. Чысыл фæстæдæр нæ кæртмæ иугай-дыгай æрхаудтой иннæ хърихъуппытæ дæр. Тыхджын сæ фæхоста абухгæ уад æмæ, мæгуыр, æрдæгмæрдтау хуыссыдысты хуылыдз кæрдæгыл. Ныр сын нæ мад æртыккаг къæртайы дзаг лæвæрдта мæнæуимæ æмхæццæйæ нартхор. Чысылгай-чысылгай се 'муд цæуын байдыдтой. Сæ сæртæ-иу ныууыгътой æмæ уысмæй-уысмæ сæ «хъуырру-хъуырруйæ» сидтысты кæрæдзимæ.

Хърихъуппытæ хъæрмæ райхъал сты ме 'фсымæртæ æмæ Сæрæби дæр æмæ рагæппытæ кодтой. Сæрæби-иу маргъы йæ дæларм бакодта æмæ-иу æй хæдзармæ бахаста. Мæ мад æй иуахæмы ауыдта æмæ йæм сдзырдта:

— Сæрæби, мæ къона, мидæмæ хæссын сæ нæ хъæуы, куы бауддзыд уой, уæд сæ тæхын хъæудзæн æмæ нын нæ рудзгуыты æвгтæ ныппырх кæндзысты.

— Ныртæккæ мæ рæдыд сраст кæндзынæн, Софя, — загъта Сæрæби æмæ аст маргъы иу иннæйы фæдыл хæдзарæй фæстæмæ кæртмæ рахаста.

Æппынфæстаг мæргътæ бынтондæр бахъæлдзæг сты æмæ хуры фыццаг тынтимæ арвы цъæхмæ стахтысты. Нæ мадæн фырцинæй йæ цæстысыгтæ æркалдысты..

Уыцы изæр дæр нæ мад, иннæ хæттыгау, быдырæй æрæджиау æрцыди. Ме 'фсымæртæ дæр куысты уыдысты æмæ ныр нæ мады æрцыдмæ хæдзары куыстытæ бакодтой, стæй кæрты хъазыдысты шахмæттæй.

Сæрæби дæр æрбацыд, æрбахаста М.Горькийы чиныг «Мои

университеты», уый размæ йæ ме 'фсымæр Максимæй бакæсынмæ ракуырда. Нæ мад лæууыди шахмæттæй хъазджыты цур.

— Дæ изæр хорз, Софя, — загъта Сæрæби. — Уыцы æнæхуысæг æхсæвы фæстæ ма колхозы бакусын куыд бафæрæзтай?

— Уый ницы кæны, мæ къона, Сæрæби... Фæлæ дæм кæсын, æмæ дæ къахы хистæр æнгуылдз дæ дзабыры фындзæй разынди, — йæ хъусы ма йын бадзырдта мæ мад æмæ хæдзармæ бацыди. Сæумацъæхтæм ын ног дзабыртæ бахуыдта, стæй мæ райхъал кодта:

— Чызг, сист-ма.

— Раджы-ма у, мамæ, фæлæ хорз, — загътон æз æмæ сыстадтæн.

— Мæнæ ацы ног дзабыртæ лæппуты уатмæ бахæсс. Хъавгæ-иу бацу, куыд нæ райхъал уой, афтæ. Сæ дуар дæр дын ма фæхынц кæнæд. Сæрæбийы цур-иу сæ æрæвæр, стæй-иу ын йæ пырх дзабыртæ рахæсс.

Æз ын сæххæст кодтон йæ курдиат.

Райсомæй мæм Хъазыбег æрбауади:

— Хъус-ма, цымæ Сæрæбийы дзабыртæ цы фæуыдаиккой? Ницы сын зоны?

— Йæ сынтæджы цур хъуамæ уой.

— Æмæ сæ уæдæ Сæрæби агургæ куы кæны, — зæгъы ме 'фсымæр.

— Хъус-ма, Хъазыбег, нæ мад ын дысон-бонмæ дзабыртæ фæхуыдта æмæ йын фыццаг кæркуасæнтæм фесты хуыд, æз та йын сæ йæ сынтæджы цур сæвæрдтон, — бамбарын кодтон ме 'фсымæрæн.

Уыцы бон нæ мад куыстæй раздæр æрбацыди, уымæн æмæ йæ кæмæндæр урс нымæтхудаг уæрдын хъуыди. Дуары хъинцмæ æвиппайды фестæди. Кæртмæ æрбахызтысты Сæрæби, ме 'фсымæртæ Хъазыбег æмæ Максим, стæй Цомайты Хъазыбег æмæ нæ сыхаг — дæсæмкъласон — Кобесты Валодя.

— Софя, зæрдæбынæй дын арфæ кæнын, алы хатт дæр мыл мадау афтæ зæрдиагæй кæй узæлыс, уый тыххæй, стæй мын æхсæв-бонмæ цы диссаджы дзабыртæ бахуыдтай, уыдон тыххæй дæр!

— Софя, дысонæхсæв Сæрæби хърихъуппытæ тыххæй ныффыста диссаджы æмдзæвгæ, æмæ йæ мах дæ фырт Хъазыбегæн балæвар кæнынмæ æрбацыдыстæм, — загъта нæ мадæн Цомайты Хъазыбег. Сæрæби та йын афтæ загъта:

— Софя, æз дæ нырæй фæстæмæ Нарты Сатана хондзынæн, стæй дæ стыр хæсджын уыдзынæн.

— Лæппу, — бахатыди нæ мад ме 'фсымæр Хъазыбегмæ, — уазджыты-ма хæдзармæ бахон. Мæ чызджытæ ме 'рбацыдмæ замманай уæливыхтæ скодтой æмæ сæ фенут, — загъта нæ мад лæппутæн.

БРУТÆГТÆ

170 азы сæххæст Ирыстоны быдираг хъæутæй иуыл — Брутыл. Цымæ цы фыссынц, ацы хъæу куыд фæзынд, уый тыххæй историктæ? 1830 азы паддзахы инæлар Абхазов Тагиаты куы басаста, уæд йæ сæйраг ныхмæлæуджытæ Санатæ уыдысты, сæ сæргъы Беслæн, афтæмæй. Абхазов хъæутæ бацарæфтыд кодта, басыгъта (Хъæни, Тменыхъæу æмæ иннæтæ), чи дзы цардис, уыдонæн та бардзырд радта: дыууæ боны æмгъуымæ ам куыд нал уат, афтæ! Санатæ фараст бинонтæй ралыгъдысты. Зæхх сын радих кодтой Иналы хъæуæй (Хуымæллæгæй) 3—4 версты цæгатырдæмдæр. Ныртæккæ дæр Быдыры Хъахъхъæдурæй Бруты 'хсæн, Уæлбыл, зæгъгæ, уыцы бынаты ис обау — Челеметы обау æй хонынц. Уыцы ном ыл сбадти Санаты мыггаджы хистæр Челеметæ гæсгæ. Челемет уыд ирон культурæйы номдзыд зиуæттæ Гацыр, Гуыцыр æмæ Дзантемыры фыдыфыд. Хъæуæн радтой Санаты ном.

1858—1859 азты ма Санаты хъæумæ Джызæлдонæй былгæрæттæй балыгъди цалдæр уæздан мыггаджы: Тугъанатæй — 8 хæдзары, Æлдаттатæй — 5, Мамсыратæй — 6, Хъаныхъуатæй — 4.

1853 азы Санаты хъæу (Гыццыл Брутæ дæр æй хуыдтой) Челеметы обауы цурæй сыстын кодтой æмæ сæ Дудараты Исæйы хъæумæ, хæстæгдæр рарвыстой, ома ныры Брут цы ран ис, уырдаæм. Ног бынаты Санатæ баисты 12 хæдзары. Бруты хонын райдыдтой Æлдараты хъæу дæр. Цы мыггæгтæ ранымадтам, уыдонæй уæлдай ма дзы цардысты Чсиатæ, Тедтатæ, Æхполæттæ, Мысыкатæ, Айларатæ, Хъодзатæ, Цъæхилтæ æмæ а.д. 1860 азы ма Брутимæ баиу Æлдаттаты Бæппыны хъæу дæр. Уый уыдис Иналы хъæуæй версты бæрц цæгатырдæмдæр,

царди дзы иу ссæдз хæдзары. (Б.Березов. «Переселение осетин с гор на плоскость». Орджоникидзе, 1980). Бруты ном равзæрди дзырд «быруйæ» (бираон нымæцы).

Алы хъæуæн дæр, сахарæн дæр, бæстæйæн дæр фыццаджы-фыццаг ном æмæ кад скæнынц йæ дзырддзæугæ лæгтæ, ома æхсæны царды, литературæйы, аивады, ахуырады, культурæйы, хæстон хъуыддæгты йæхи зæрдæргъæвдæй, арæхстджынай чи равдисы, уыдон. Ахæм хуызы Бруты историйыл нæ цæст куы ахæссæм, уæд дзы дзæвгар разындзæни кадджын, радджын, дзуапджын адæм, кæд хъæуы дыууæфондзыссæдз хæдзарæй бирæ фылдæр нæ уыд, уæддæр. Фыццаг ирон поэт Мамсыраты Темырболат, зынгæ фыссæг, публицист æмæ поэт Хъаныхъуаты Инал, фыссæг, таурæгъгæнæг Санаты Уари, ирон адæмон сфæлдыстад æмбырдгæнджытæ æмæ этнографтæ Санаты Гацыр, Гуыцыр æмæ Дзантемыр, Донайы хæсты хъæбатыр, æхсæны кусæг Санаты Индрис, инæлар-майор, æхсæны кусæг, Къостайы хæлар Санаты Ибрагим, Японы хæсты хъæбатыртæ булкъон Æлдаттаты Муссæ æмæ Мысыкаты Сослан, медицинайы ирон фыццаг доктор-антрополог æмæ этнограф профессор Мысыкаты Мæхæмæт, англисаг литературæ иртасæг æмæ тæлмацгæнæг Зантиаты Дилярæ, номдзыд дохтыртæ Тугъанаты Елбыздыхъо, Тугъанаты Асиат, Санаты Елхъан, скульптортæ Санаты Ботто (Барис), Хайаты Владимир, Цорæты Дауырбег, профессор-историк Берозты Батраз, зынгæ партион кусæг Фидараты Хъазыбег, инæлар-майор Царахаты Саламджери...

1933 азы Парижы цæуын райдыдта журнал «Осетия» — иронау, уырыссагау æмæ францагау. Уагъта йæ, мидхæсты азты фæсарæнтæм чи афтыд, уыцы ирæтты къорд. Уыдон сарæзтой Ирзонынады сæрмагонд комитет академик Н.К.Рерихы музейы европæйаг центры цур. Журналы редактор уыди брутаг Зантиаты Дзамболат. Фыста æмдзæвгæтæ дæр иронау, цыдысты йын уыцы журналы.

Дæс азы размæ Мæскуыйы чиныгуадзæн «Наука» джиппы рауагъта ирон адæмы эпос «Нартæ» æртæ томæй. Æртыккаг томы ис кадæггæнджыты номхыгъд. Ирон адæмы хъæздыг фольклор фæстагæттæн чи бахъахъхъæдта, уыдонæй дыууæ сты брутагтæ — Тедтаты Абе æмæ Мысыкаты Темболат.

Фыдыбæстæйы Стыр хæст куы райдыдта, уæд хъæуы фæсивæдæй 400 бæрц ацыдысты фашистты ныхмæ тохы цæхæрмæ. (Загътам ма йæ, хæсты агъоммæ хъæуы цæрджытæ 200 хæдзарæй чысыл фылдæр йеддæмæ нæ уыдысты). Гъемæ уыцы фæсивæдæн се 'мбисмæ æввахс нал раздæхтысты: чи дзы

тохы бадыры баззади, чи та æнæбæрагæй фесæфт. Ирыстоны иннæ хъæуты куыд уыд, афтæ ам дæр бирæ бинонтæ бавдæлон сты дыгай-æртыгай æмæ ноджы фылдæр æфсымæртæй. Хæсты сæ зынг бахуыссыди Мысыкаты Хъырымы æртæ фыртæн — Агуыбечыр, Розынбег æмæ Бунтæн, Хайаты Дзибайы æртæ фыртæн — Темыр, Зелимхан (Дзадзæ) æмæ Саукуыдзæн, Саныты Дзиуы æртæ фыртæн — Маулут, Дудар æмæ Хадзыс-мелæн, Æлдаттаты Хъасболаты (Ципы) æртæ фыртæн — Ха-мырзæ, Таймураз æмæ Исмаилæн (сæ иннæ дыууæ æфсымæры Мутта æмæ Темболат дæр хæстæй ссыдысты цæфтæй), Дзуса-ты Ногийы æртæ фыртæн — Тасолтанæн, Хъуырманæн, Дзуццæн, Царахаты Батыры æртæ фыртæн — Темыр, Темыр-болат æмæ Иссæйæн, Хъодзаты Темысы дыууæ фыртæн — Хъуырман æмæ Инæрбегæн, Уылыбиаты Хадзымæты дыууæ фыртæн — Ладемыр æмæ Хъазыбегæн, Берозты Габейы дыууæ фыртæн — Пъауле æмæ Алыксандрæн, Дзиуаты Дзамболаты дыууæ фыртæн — Рамазанæн æмæ Цъæхлæгæн, Мамсыраты Муссæйы дыууæ фыртæн — Мамсыр æмæ Æвдурахманæн. Ацы зæрдæриссæн номхыгъдыл ма бафтауæн ис.

Æвæццæгæн, искуы Бруты истори фыст æрцаудзæни. Бирæ хорз адæмы кой дзы уайд ракаæнæн. Ныр та базонгæ уыдзыс-тут хъæуы раздæры æмæ абоны æвзæрст лæгтимæ.

* * *

МАМСЫРАТЫ Темырболат

САБЫР

Уаты бадын иунæгæй.
Арв хъæрæй нæрыди.
Зæрдæ рысти мидæгæй,
Сæр уæрджытыл лæууыди.

Бæстæ семæ куы хастой
Уарын, дымгæ, æдзынаг.
Хъæрæй зæрдæ куы састой,—
Уæнгтæн сæ тых æрмынаг.

Зæрдæйы сагъæс бацыди,
Уд маелынмæ ысразы.
Рухс æм æппын нал цыди,
Нал фæрæзта йæ уаргъы.

О нæ дунæ! Дынджыр дæ.
Ды нæ 'дзухæй куы ласыс:
Кæм нæ къултыл хойдзынæ,
Куы нæ хурмæ куы тавыс.

Кæм мæм уарзгæ куы худыс,
Ласдзынæ мæ дæхимæ,
Кæм мæм кардæй æвзидыс
Мæнæн, гормон, мæ риумæ.

Фæлæ дæуæй куыд тæрсон?!—
Мæнæн куы ис æнхæлцау:
Мæнæн мæ удæн йæ тæрхон
Раджы куы скодта мæ Хуыцау.

ХЪАНЫХЪУАТЫ Инал

ХОХАГ ХЪÆУЫ

Кавказы мотивтæй

Æрсабыр хъæу. Ныгъуылы тары.
Ыздæхынц хизæнуæттæй хъом.
Ыстъалы ферттывтæ, æппары
Йæ тынтæ — бангæстæ и ком.

Нæу афтид уазæгдон: æмбырдæй
Кæнынц ам хистæртæ ныхас.
Уыди лæгау-лæгтæ. Йæ фырттæй —
Сæрыстыр абон дæр Кавказ...

Изæр фæллад уды æрфæнды
Фæхъусын кадджытæм: Гæбис
Æриста рагъæнæй йæ фæндыр,
Æмæ ныддыз-дыз кодта хъис.

Æрыгас рагзаман. Ыстæртæ,
Фæдистæ, сгуыхтытæ, адзал...
Æхсарæй сæфтысты фæлтæртæ.
Æдзардæй цал бабын и, цал!

Цæры ныр зарджыты æнусмæ
Сæ кад, сæ лæджыхъæд, сæ тох.
Дзæнæт — сæ удты бадæн, рухсы.
Сæ ном нæу байзæддæгтæй рох.

Анафон. Хуыссæнмæ нæ комы
Мæ зæрдæ. Дуне та — фынаей.
Æрттивы сау хъамайау комы
Нæргæ дон, абухы мæстæй...

Уырыссаг æвзагæй ХЪОДЗАТЫ Ахсары тæлмац.

Нарты каджытæ æппаты фыццаг фыссын райдыттой ивгъуыд æнусы 60-æм азты. Уыцы рæстæг хохаг адæмтæм фæзынди сæхи интеллигенци. Уыди дзы, йæ национ культурæмæ, йæ адæмы сфæлдыстадмæ йæ хъус зæрдиагæй чи дардта, ахæмтæ. Цорæты Васили, Санаты Дзантемыр Ирыстоны сæрæвæрæн скодтой Нарты каджытæ фыссыны хъуыддагæн. Уыдоны удуæлдай æмæ бæркаджын куыстæн хъуамæ аккаг аргъ скæной фæстагæттæ. Цы фæрнæйдзаг фæндагыл цыдысты, уый, чи зоны, сæхæдæг æххæстæй не 'мбæрстой, фæлæ сæ цыдæр æрдзон монц æмæ цырен зонд размæ схуыстой æмæ сын бирæтæ бантысти — Нарты эпосы ахадгæдæр сюжетты рагондæр хуызтæ нын фыстæй ныууагътой.

АБАЙТЫ ВАСО

САНАТЫ ГАЦЫР

Санаты Теккайы фырт Гацыр райгуырди 1825 азы Хъæнийы. 1830 азы йæ бинонтæ ралыгъдысты Брутмæ. Æстдæс азы йыл куы сæххæст, уæд æм фæсидтысты æфсадмæ. 1861 азы сси прапорщик, 1871 азы та — поручик. Уыди Хъырымы хæсты (1855). Саккаг ын кодтой Сыгъдæг Георгийы æртыккаг æмæ цыппæрæм къæпхæны ордентæ, сызгъæрин майдан «Хъæбатырдзинады тыххæй», Кавказы кæй службæ кодта, уый тыххæй — дзуар. Куыста Куырттаты æмæ Уæлладжыры кæмтты,

фæстæдæр та — Дыгургомы пъырыстыфы æххуыстæнæгæй. Уыдис æм штаб-ротмистры цин. Амарди 1880 азы.

Гацыр æхсæны хъуыддагты йæхи равдыста стыр культурæйы хицауæй, йæ адæмæн бацыди стыр хæрзты. Иттæг æнувыдæй æмбырд кодта ирон дзургæ сфæлдыстад, уæлдайдæр та Нарты каджытæ, ивта сæ уырыссаг æвзагмæ, фыста сын биноныг фиппаинæгтæ. Уæвгæ сын фиппаинæгтæ схонан дæр нæй, уымæн æмæ дзы арæх ссарæн вæййы хъæздыг этнографин хабæрттæ, ирæтты уæдыккон цардыуаджы тыххæй ахсджиаг факттæ.

Гацыр Нарты каджытæй ныффыста ссæдзæй фылдæр, ноджы æмбырд кодта Даредзанты каджытæ, аргъæуттæ. Йæ фыстытæй бирæтæ йæ уæдгасæй рухс нæ федтой. Иу æмæ ссæдз кадæджы йын баззæди «Сборник сведений о кавказских горцах» редакцийы Тифлисы, æвæццæгæн сæ рауадзынмæ хъавыдысты уыцы серийы радон томы, фæлæ цыдæр аххосæгтæм гæсгæ хъуыддаг бакъуылымпы, æвæццæгæн, сери уадзыны куыст урæд кæй æрцыд, уый фыдæй. Уый фæстæ каджытæ бахаудтой архивмæ, уырдыгæй та В.Ф.Миллермæ, фесты йæм 30 азæй фылдæр, стæй сæ Брыттиаты Елбыздыхъомæ радта. Цæвиттон, уацмыстæ къухæй-къухмæ фæцыдысты æнусы æмбис. Фæлæ сын джиппы рауадзыны хъомыс нæ уыд. Æппынфæстаг Ирон историкон-филологон æхсæнадмæ бафтыдысты (Брыттиаты Елбыздыхъомæ сæ радта уырæм) æмæ хицæн чиныгæй рацыдысты 1925 азы, «Памятники народного творчества осетин», загъгæ, уыцы серийы фыццаг томы Дзагуыртты Гуыбадыы разыхасимæ.

Фæстæдæр каджытæй 20 хаст æрцыди, 1989 азы Мæскуыйы цы æртæтомон рауагътой, уырæм. (Нарты. Осетинский героический эпос. М., Наука, 2-æг том). Джиппы дзы уадзæм иу.

Санаты Гацыр.

ПАМЯТНИКИ НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА ОСЕТИН

Нартовские народные сказания.

ВЫПУСК I

Изд. Осетинского Научно-Исследовательского Института Владикавказ.

ВЛАДИКАВКАЗ
1989 г.

УЫРЫЗМАЭДЖЫ ЛЭППУ АГУЫРТЫ КУЫД ФАЦАГЪТА

Нарты Уырымæг, Хæмыц, Сосырыхъо æмæ Батраз иуахæмы балцы ацыдысты. Уыцы рæстæг дын Нартæм агуыры æфсæдтæ куы 'рбалæбурикой æмæ сыл куы 'ртыхсиккой. Нарты хъæуы алыварс æфсæн сис уыд, æмæ агуыртæ мидæмæ бабырсын нæ фæрæзтой. Уырымæджы лæппу Хъырым-Солтан Сафайы хъан уыд æмæ уымæ царди. Сафа зæдтæ æмæ дауджыты æрхуыдта æмæ сын куывд скодта. Æппæты фыццаг æм æрбацыд Уастырджы, уый фæстæ Уацилла, Ногбон æмæ Тутыр. Куы æрæмбырд сты, уæд Уастырджы загъта:

— Ай Хуыцауæн диссаг нæу, хорз адæм! — Райста йæ кæсæн цæст æмæ йæ радта Хуры фырт Мæцыхъо æмæ Сафайы фырт Тапсыхъомæ. — Ацæут Уас-Къуыппæ æмæ, зæххыл цытæ цæуы, уый фенут. Абондæргъы дзы сармадзанты нæрын хъуысы. Нартæ цы мигæнæг сты, уый базонут.

Мæцыхъо æмæ Тапсыхъо ацыдысты Уас-Къуыппæ æмæ кæсæн цæстæй фæлгæсынц зæхмæ. Федтой: Алæгаты уæлхæдзар Нартæ æрæмбырд сты æмæ симд сарæзтой. Симджытимæ уыди Сосырыхъойы ус — Хуры чызг — дæр. Асæй — Дзылаты мæсыгау. Йæ рæсугдæн та æмбал нæ разындаид нæдæр уæлæрвты, нæдæр зæххыл. Цæвиттон, Хуыцау йæ быны æндæр ахæм никуы сфæлдыста. Йæ сæрыхил — сызгæринау тæмæнтæ калдта. Мæцыхъо æмæ Тапсыхъо Сафайы хæдзармæ куы 'рбаздæхтысты, уæд загътой Уастырджийæн:

— Нарты хъæуы диссагæй ницы уынам. Диссæгты диссагдæр — Сосырыхъойы ус.

Сафайы хъан Хъырым-Солтан уазджытæн уырдыгystæг уыд æмæ, нуазæн куыд фæцæйлæвардта, афтæ дын йæ къухæй куы 'рхауид. Сафайæн уый æхсызгон кæм уыдаид! Йæ маст æм рафыхт, йе 'хсæрфарс ын ныдздæхст ласта æмæ загъта:

— Уацайрадджы хъæбул! Худинаг дын нæу, дæ фыдæлтæ тох агургæ кодтой, ды та æрмæст йæ койы дæр дæ чемы нал дæ!

Хъырым-Солтан ын дзуапп радта:

— Нарты хуыздæртæ Уырымæг, Хæмыц, Сосырыхъо æмæ Батраз Нарты хъазты куы уаиккой, уæд Сосырыхъойы ус фæсивæдимæ симды нæ бацыдаид. Фæлæ уыдон уым не сты, æмæ Сосырыхъойы ус дæр бауæндыди фæсивæдимæ симын. Мæ нуазæн мæ къухæй уый тыххæй æрхауди. Афтæ ма банхъæл, Сафа, æмæ ардæм дæ кæрдзынтæй мæхи нард кæнынмæ ссыдтæн.

Уæд æй Уастырджы фæрсы:

— Цæуыл хъуыды кæныс, Хъырым-Солтан?

Лæппу йын дзуапп радта:

— Уæ рынтæ бахæрон, уазджытæ! Хæцæнгæрзтæ мын куы раттиккат, уæд ацы сахат Нарты æмбырдмæ ныццауин. Уыдон сæхи афтæ дарынц, цыма сыл агуыры æфсæдтæ не 'ртыхсдысты. Цыма сын æппындæр ницы тас у, уыйау цин кæнынц, кафынц, симынц.

Уастырджы загъта:

— Æз уеппæты уæле бадын æмæ афтæ зæгъын: лæвар дын кæнын мæ уаддымд бæх. Уымæ ахæм миниуæг ис, æмæ йæ тæхгæ-тæхын нæмыг не 'ййафы.

Уацилла ныхас йæхимæ айста:

— Æз та дын мæ гамхуд лæвар кæнын. Ахæм миниуæг æм ис æмæ йæ, æвæдза, дæ сæрыл æркодтай, уæд дæ ничи уындзæни, дæхæдæг та адкай дæр уындзынæ. Гъемæ де знæгты уыйбæрц дæр цæгъд!

Уæд Ногбоны рад æрцыди дзурын:

— Æз дын лæварæн дæттын мæ хъримаг. Уый дын агуырты цæгъддзæн æмæ цæгъддзæн.

Уый фæстæ дзырды бар æрхауди Тутырмæ:

— Уæдæ айс, мæ хур, мæ лæвар дæр — мæ цирхъ. Агуырты цæгъдгæйæ йæ уромæг уромын нал фæраздзæни.

Хъырым-Солтан Уастырджы, Уацилла, Ногбон æмæ Тутыры лæвæрттæ райста, æрцыдис агуыртæм æмæ сæ цæгъдынтæ райдайы. Уыйбæрц дзы фæцагъта, æмæ ма дзы удæгас чи уыд, уыдоны та туджы зæйтæ ластой. Суанг изæрдалынтæм фæхæцыди семæ.

Уырымæг, Хæмыц, Сосырыхъо æмæ Батраз уыцы 'хсæв æрыздæхтысты Нартæм æмæ сæ фæрсынц, цы хабар уыди, зæгъгæ. Нартæ сын бамбарын кодтой:

— Агуыры 'фсæдтæ ныл æртыхстысты, æмæ нын æнæхъæн къуыри рацæуæн нал уыд. Уалынм кæцæйдæр æнæзонгæ лæппу фæзынд, агуыры 'фсæдтыл йæхи андзæрста æмæ сæ цæгъдынтæ систа. Афтæ сæ цагъта, æмæ ма дзы удæгасæй чи аирвæзт, уыдоны та туджы зæйтæ ластой.

Уæд Уырымæг фырцинæй фæхъæр кодта:

— Сафайы хъан, мæ чысыл хъæбул Хъырым-Солтан йеддæмæ æндæр ахæм гуыппырсар гуырд Борæтæм нæй! Зæронд урссæр, урсбоцъо Уырымæг ын йæ рынтæ ахæра!

Куы сбон, уæд Уырымæг, Хæмыц, Сосырыхъо æмæ Батраз ацыдысты, агуыртæй ма чи баззад, уыдонимæ хæцынмæ. Бон-сауизæрмæ сæ фæцагътой, æрмæст ма дзы мæтыхтæн цотваг ныууагътой¹.

¹ Таурагъ куыд зæгъы, афтæмæй мæтыхтæ равзæрдысты агуыры æфсæдты цагъды уæлдæйттæй.

Уырызмæг, Хæмыц, Сосырыхъо æмæ Батраз агуыртæн сæ пырх куы акалдтой, уæд æрцыдысты, каджын-раджын Хъырым-Солтан та Уастырджийы уаддымд бæхыл уæларвмæ сфардæг.

СНАТЫ ИБРАГИМ

Санаты Ибрагим.

Санаты Бойыы фырт Ибрагим (Ибрыхин дæр æй хуыдтой) райгуырд 1848 азы Бруты. Бакасти Петербурджы Хъæды академийы, стæй сыздæхт Ирыстонмæ. Царди Дзæуджыхъæуы, уыди хъæды хæдзарады ревизор, райста инæлармайоры цин. Фæстæдæр йæ бинонтимæ алыгъди Стъараполмæ. Уым дæр кодта уыцы куыст. 1917 азы ссыди Дзæуджыхъæумæ. Амарди 1918 кæнæ та 1919 азы. Петербурджы Ибрагим базонгæ Къостаимæ, «кавказга студентты сусæг æхсæнады æмбырды», æмæ уæдæй фæстæмæ цардысты лымæнæй.

Архивты документтæ куыд æвдисынц, афтæмæй ирон студенттæй бирæтæ сæ зæрдæмæ арф айстой уырыссаг революцион демократты идейæтæ, цыдысты сусæгкуыстгæнæг къордты æмбырдтæм. 1870 азы Санаты Ибрагим, Ардасенты Алихан æмæ Сохиты Дрис зæрдиагæй архайдтой Петербурджы студентты змæстыты. Фæлæ 70 — 90-æм азты ирон интеллигенци иу зондыл хæст нæ уыдис. Иутæ дзы сæ сæйраг куыстæн равзæрстой литературæ, публицистикæ, этнографи (Хъаныхъуаты Инал, Санаты æфсымæртæ Гацыр, Гуыцыр, Дзантемыр), иннæтæ та паддзахы хицаудзинады ныхмæ тохы фæндагыл лæуд уыдысты. (Санаты Ибрагим, Ардасенты Алихан, Сохиты Дрис), уымæ гæстæ арæх æййæфтой æфхæрд. (История Северо-Осетинской АССР, т. I, Орджоникидзе, 1987, 335 фарс).

Дзæуджыхъæуы Ибрагим царди Цæнгæт хидмæ хæстæг Краснорядскаяйы уынджы (ныр Байаты Гаппойы уынг) 32-æм хæдзары. Тугъанты Махарбег куыд фыссы, афтæмæй йæм ам 6 азы (1865 — 1891) фæцарди Къоста. Уыдон уыдысты поэты царды хуыздæр рæстæджытæ: кодта нывтæ, фыста æмдзæвгæтæ, уацтæ, æнувыдæй архайдта æхсæны хъуыддæгты. Ибрагимы

мад Тхостаты Туттийы сурæт дæр ам скодта, стæй «Дурсæттæг сабитæ», «По рассказам очевидцев, натурщиками для картины «Каменщики» служили оба сына И. Шанаева», — зæгъы Махарбег. Ибрагимы фырттæ хуындысты Руслан æмæ Аслæнбег (Биби). Гæздæнты Данел афтæ дзырдта: «Санаты Ибрыхинмæ цæргæйæ лымæн уыди (Къоста) йæ сывæллæттимæ. Уæлдай фылдæр та лымæн уыд йæ лæппу Бибиимæ. Арæх-иу æй йемæ ракодта, Бибийæн Къоста раивта уырыссаг æвзагæй æмдзæвгæ «Петушок». Йæ кæрон ын скодта афтæ: «Нæ буц Бибийы хуыссын нæ уадзыс». («Коста в жизни», I хай, Цхинвал, 1904, 110 фарс).

Ноджы ма иу цитатæ. Гуырдзиаг академик А. Тварчрелидзе: «В Ставропольской гимназии тогда (1890 — 92 азты) училось много горцев, большей частью из Дагестана и Осетии. Недалеко от нас проживал лесничий, осетин Ибрагим Шанаев. Он был прогрессивно настроенным человеком, жил достаточно хорошо и постоянно собирал у себя горцев-гимназистов старших классов. Ибрагим внушал своим землякам мысль овладевать знаниями и нести свет науки в народ. Иногда в его саду собирался и наш гимназический оркестр. Туда же часто приходил Коста, так как они с Ибрагимом были в дружеских отношениях». («Коста в жизни», I хай, 155 — 156 фæрстæ).

Санатæ: Фузæ, Рустем (Ибрагимы фырт), Ибрагим, Аслæнбег (Биби), Фатимæ (Ибрагимы чызг). Иннæты нæмттæ нæ зонæм.

Мæ зæрдыл æрлæууыди гыццыл лæппу Санаты Аслæнбег. Йемæ лымæнæй цардтæн. Пысылмон ирæттæй уыди, хæды хæдзарады ревизор Санаты Ибрагимы лæппу. Йæ мад ыл фырбуцæн сæвæрдта ном — Биби, фылдæр хатт та йæ Бибилкæ хуыдтой. Къоста зыдта уыцы бинонты, уыди-иу сæ хæдзары, уарзта Бибилкæйы, хиуылхæцгæ кæй уыди, стæй, горæтаг уавæрты цæргæйæ, ирон æгъдæуттæ кæй нæ рох кодта, уый тыххæй...

Лæппуыи мемæ акæнон, зæгъгæ, Санатæм араст дæн, æмæ ма хæлары йæ ахсджиаг куысты уæлхъус баййæфтон: — картæфтæй кодта фысты дзуг — стыр картофы-иу цыппар къæцæлы батыста, къæхтæ, дам сты. Фæндзæм, цыбырдæр къæцæл та разырдыгæй тъыста, ома сæр æд бæрзæй. Фæсте дæр тъыста ахæм къæцæл æмæ йыл-иу гыццыл зылын картоф æрцауыгъта — дымæг. Фыстæ хъуамæ хъæрæсейаг мыггаг уыдаиккой: уыцы рæстæг алчи дæр зыдта (сабитæ дæр); хъæрæсейаг фысы дымæгæй конд физонæгæй хæрзаддæр нæй. Бибилкæмæ ахæм фыстæ ма бацыдмæ уыди дæс æмæ дыууисæдзы бæрц, фæлæ йæм уый æгъгæд нæ каст æмæ ма йæ фысты дзугыл куы бафтыдтаид, уый йæ фæндыди.

Къостайæн номыбон у æмæ йын мæнæ дзабыртæсæрдæн балхæдтон, зæгъгæ йын куы загътон, уæд Биби сцымыдис æмæ йæ æрфæндыди мемæ цæуын. Йæ мад Фузæмæ азгъордта, бар дзы райста, стæй дзы-иу сом ракуырда — Къостайæн лæвар балхæнынæн. Йæхи уадидагæн арæвдз кодта, æмæ уæллаг базары цурты уынгмæ рахызтыстæм. Биби уыди сагъæсхуыз — æз дзабыртæсæрдæн кæй балхæдтон, уый йæ зæрдæмæ нæ цыд, афтæ 'нхæлдта, цыма йын ныр фадат нал и Къостайæн исты диссаг балхæнынæн. Загъта мын, мæн дæр, дам, сæрдæн балхæнын фæнды, фæлæ дыууæ иухуызон дзаумайы лæвар кæнын аив нæу...

Цалдæр дуканимæ бацыдыстæм, фæлæ дзы цы балхæдтаиккам, уый нæ зыдтам. Æппынфæстаг Биби ауыдта айкай конд хорз сапоны джипп, йæ хуыз — бур, цавæрдæр фабричы нысан æвæрд ыл. Æвæццæгæн, лæппу йæхинымæры загъта: Къоста сæрдæнæй йæ цырыхъхытæ ссыгъдæг, срæсугъд кæндзæн, уый иу хъуыдаг у, фæлæ ма афтæ æхсызгонæй йæ къухтæ дæр хорз сапонæй куы цæхса, бынтон ахъазаджы хъуыдаг та уæд уыдзæни. /.../

Нæ амондæн Къоста сæхимæ разынди. Йæ хорз зæрдæйыл æй баййæфтам. Фырцинай нын цы арфæтæ ракодтаид, уый нал зыдта. Не 'рхъуыды йын æхсызгон уыди, базырæ йыл базади. Нæ лæвæрттæ нын куы райста, уæд ыл худæг бахæцыд. Афтæ зæрдиагæй худгæ йæ никуы федтон. Стæй, æнтæфы кæй бафæлмæцыдыстæм, уый бафиппайдта, сыхæгтæй цайфыцæн ракуырда æмæ нæ цай, вареннæ æмæ алыхуызон адджын гуылтæй хорз федта. Йæхæдæг нæ лæвæрттыл цинæй марди. Изæры фондз сахаты фæстæ йæм йæ зонгæтæ, ас адæм, цæуын райдыдтой. Нæ лæвæрттæ бæрæг ран æвæрд уыдысты, æмæ сыл уазджытæ сæ цæст æрæвæрдтой, дистыл-иу фесты.

Къорд азты фæстæ дæр ма-иу стъарапойлæгты зæрдыл æрлæууыдысты уыцы лæвæрттæ. Мах лæппулæгтæ систæм. Йæ царды фæстаг бонтæм Къостайæ рох нæ уыд уыцы фембæлд, æхсызгонæй, зæрдæбынæй-иу йæ кой ракодта. Поэты амарды фæстæ та-иу æй Санаты Умары чызг Фузæ æрымысыд, йæ хуын нæ уромгæйæ. («Коста в жизни», II хай, Цхинвал, 1989, 51—53 фæрстæ).

САНАТЫ ИНДРИС

Ирыстоны разагъды лæгты кой кæнгæйæ æнæ æрымысгæ нæй Санаты Индрисы ном. Райгуырди 1839 азы 28 майы Бруты. 1854 азы йæм фæсидтысты æфсадмæ æмæ бахауди, Теркаг-Хæххон полкъ кæй хуыдтой, уырда. Æфсæддон хъуыдагыл «итæг æнувыд» уыдис, æмæ йын саккаг кодтой хæрзиуæг «Фæзминаджы Нысан». Фæстæдæр бирæ рæтты фесгуыхт, æмæ йын радтой Сыгъдæг Станиславы 3-æг къæпхæны орден бант æмæ кардимæ, Сыгъдæг Аннæйы 2-æг æмæ 3-æг къæпхæны орденæ банттæ æмæ кæрдтимæ æмæ а. д.

1977 азы туркæгтимæ хæсты йæхи хъæбатырæй кæй равдыста, уый тыххæй райста есаулы цин. И. Тутолмины фæндаггон бониджы Индрисы тыххæй фыст ис: «Одновременно с натиском нашего правого крыла произошла такая же молодецкая схватка I-й Осетинской сотни с черкесами у Омаркиоя. Сотник Шанаев, оставленный с наблюдательным постом у Омаркиоя, заметил в кустах скрытое приближение 150 человек черкесов, направляющихся в обход горы по левому берегу Осьмы. Шанаев озадачил их своевременным открытием огня с вершины горы. Первая сотня сумела взять их с тыла, ударила на нее и вышла в Осьму... Душой этого осетинского дела была всегдашняя их отвага...» Булкъон П. Д. Паренсов та афтæ фыста

Индрисы тыххæй: «Шанаев, есаул, родом осетин, по имени Индриз (Андрей), был в высшей степени симпатичной личностью. Очень высокий, худой, изящно сложенный, как все кровные горцы, с тонкой талией, молодой брюнет, но с сильной проседью, Шанаев, собственноручно зарубивший многих турок, отличался необыкновенной элегантностью, изяществом манер и обращения, мягкостью речи и скромностью». Æмæ ноджы: «У Шанаева была замечательная шашка, доставшаяся ему от предков, настоящая «гурда». Я долго упрашивал его уступить мне, но Шанаев объявил, что до конца войны не может этого сделать. В 1878 году, во время оккупации, в Варне, Шанаев подарил ее мне, и она до сих пор у меня».

Хæсты ныфсхаст æмæ гæрзарæхст уыд Индрис, æнæуицарды та уæззау зондыл хæст, уæздан æмæ хæдæгъдау. Цæвиттон, æцæг интеллигент. Хуымæтæджы йæ нæ бацагуырдат академик В. Ф. Миллер, йæ «Ирон-уырыссаг-немыцаг дзырдуйт» куы арæзта, уæд Индрис ын стыр æххуыстæ бакодта. Уый арæх зылдис Ирыстоны хъæутыл, хорз зыдта адæмы цард, æгъдæуттæ, дзургæ сфæлдыстад, истори, æххуыс кодта мæгуыртæн. Йе 'фсымæр Дæхцыхъойы æхсæз сидзæр чызгмæ кастис йæхи хъæбулты хуызæн, сарæзта сæ царды фæндагыл. Индрис бирæ бакуыста «Терчы областы хохæгты 'хсæн ахуырад æмæ техникон зонантæ парахат кæныны æхсæнад» саразыныл, архайдта дзы, йæ хъарутыл нæ ауæрста, афтæмæй.

Уый хорз зонгæ уыди Хетæгкаты Къостаимæ, æхсæны хъуыдæгтæ арæх кодтой иумæ.

Санаты Индрис амарди 1897азы. Уый фæдыл газет «Тифлисский листок» ныммыхуыр кодта С. Нириловичы некролог «Мæ мысинæгтæ Санаты Индрисы тыххæй». Мæнæ уыцы некрологы текст ирон æвзагмæ тæлмацæй:

«Газеттæ куыд хъусын кæнынц, афтæмæй сусæны мæйы æмбисыл Дзæуджыхъæумæ хæстæг йæ райгуырæн хъæуы амардис, адæм хъуамæ сæ зæрдыл кæй дарой, ахæм хæдæфсарм æхсæны кусæг Санаты Индрис. Йæ цыбыр царды бонты (42 азы¹) уый-стыр бынæттæ никуы ахста, фæлæ йæ зыдтой æгас Ирыстоны дæр æмæ Кæсæджы дæр. Йæ царды фæстаг бонты Индрис ацыд йæ райгуырæн бæстæйæ. Бамбæрста йæ тых сæттын кæй байдта, уый æмæ йæхи айста Кавказæй. Амарди рæуджыты низæй, Доны контролон палатæйы ревизоры æххуысгæнæгæй куыста, афтæмæй. Санаты Индрис бакасти Стъараполы гимназы. Æры-

гон зæрдæргъæвд лæппу хъомыл кодта 50 — 60-æм азты фысджыты уацмыстыл, йæ зæрдæмæ сын арф айста сæ идейæтæ.

Фæстæдæр ахуыр кодта Мæскуыйы университеты, фæлæ йæ фадæттæ кæй нæ амыдтой, уымæ гæсгæ йæ каст нæ фæци æмæ сыздæхт йæ райгуырæн бæстæмæ.

Йе 'мбæлттимæ-иу арæх уыди хъæуты æмæ йæхи цæстæй уыдта, йæ адæм нырыккон культурæйæ фæсте кæй баззадысты, талынг цъассытæм рухс кæй нæ хæццæ кæны, уый. Æмæ куыст бацайдагъ. Æрыгон цардцыбæл фæсивæд хæстæгдæр æрбалæууыдысты «Кавказы чырыстон дин ногæй йæ къахыл слæууын кæныны æхсæнадмæ». Уыцы æхсæнад та архайдта скъолатæ аразыныл. Хæрзхъæд ахуыргæнджытæ нæ уыди, бирæтæ дзы педагогикæ нæ зыдтой, кæд æм сæ зæрдæ лæвардтой, уæддæр. Æмæ сæ ницанæбæрæг пайда уыди. Индрис йе 'мбæлттимæ агурын байдта ахуыргæнджытæ, хуыздæр, зондджындæр педагогты фæндагыл ацæуынмæ чи тырныдта, ахæмтæ. Амал сын кодта чингуытæ. Зæрдæргъæвддæр ахуыргæнджыты æрвыста дины семинартæм æмæ алыхуызон скъолатæм — кæм йæхи хардзæй, кæм та хæрзаудæнгæнæг æхсæнадты хардзæй.

Дзæуджыхъæуы епископ Иосиф ирон фыссынадæн цы дамгуат сарæзта, уый сæ бæллицæгтæй нæ уыд, æвзаджы æппæт фæзилæнтæ бæлвырд не 'вдыста. Уымæ гæсгæ Санайы-фырт æмæ номдзыд лингвист Миллер кæрæдзимæ райдыдтой фыстæджытæ æрвитын. Номдзыд ахуыргонд-иу сæрдыгæтты ссыди Кавказмæ, æмæ Санайы-фырт æмæ йе 'мбæлттимæ йæ фылдæр рæстæг æрвыста Ирыстоны кæмтты, рагон историон цыртдзæвæнтæ æмæ культурон бæстыхæйтты астау.

Фыстой адæмы аргъæуттæ, зарджытæ, таурæгътæ, æгъдæуттæ. Ахæм куыстыты руаджы фæзындысты ног ирон абетæ, аразгæ та сæ скодта Миллер. Уыцы абетæ уыдысты бирæ хуымæтæгдæр, æвзаджы фæзилæнтæ æвдыстой æнцондæрæй. Санайы-фырт æмæ йе 'мбæлтты æххуысæй ноджы сарæзтауыд егъау уырыссаг-ирон дзырдуйт. Индриситæ кæй æрæмбырд кодтой, адæмон сфæлдыстады уыцы уацмыстæй бирæтæ рухс федтой «Терские ведомостейы» фæрстыл. Уæд уыцы газеты сæргы лæууыди зынгæ фыссæг Благовещенский, чиныг «Афоны» автор. Уымæй дарддæр адæмы цард иртасджыты фыстытæ джиппы уагъта «Кавказский сборник», фæстæдæр та «Терек», цыдысты хицæн чингуытæй дæр.

Йæ сæргы Санаты Индрис, афтæмæй интеллигентты къорд йæ хъус æрдардта бæстæйы хъæздыг суæрттæм. Фæлæ адæмы

¹ Раст нæу. Индрис амарди 58-аздыдæй.

'хсән нә уыди дасны, ахуыргонд техниктә, хәххон инженер-тимә әмә а. д. Әмә сарәзтәуыд сәрмагонд әхсәнад, әрыгон хохәгтән уәлдәр техникон сқолатәм бацәуынән ахъаз чи уыд, ахәм. Уыцы әхсәнад абон дәр кусы, кәд әм раздәры тыхтә нал ис, уәддәр. Нырыккон интеллигенцийы әхсән Санайы-фырты әмә Кипианийы (уый дәр нал ис) әмә иннәты хуызән хъаруджын, әнувыд кусджытә скуынәг сты.

Балканы әрдәгсакъадахыл цы цаутә әрцыди (славянтә сә сәрибарыл куы стох кодтой, уәд), уыдон Индрисы зәрдәмә дәр арф бахъардтой, әмә йе 'мбәстәгты стыр къордимә араст уырдам бархийә. Рәстәгәй-рәстәгмә әрвыста йә уацхъуыд-тә уырыссаг газеттәм. Йә уацхъуыдтә, «Донская Речь» куыд зәгъы, афтәмәй ахъаз уыдысты уырыссаг әхсәнады амидин кәнынмә. Амидин кәнын та йә хъуыди, туркәгты әфсонды бын хъизәмарәй чи мард, уыцы славянты сәрыл схәцынмә.

Фәстагмә, әвдайәм азты кәрон, Санаты Индрис әрцарди Дзәуджыхъәуы. Уыцы рәстәг дәс туманәй балхәдәуыди мәгуыргомау «Владикавказский листок объявлений» (фәстагмә йын радтой әндәр ном: «Терек»). Газет бахауди бынәттон интеллигенцияә цалдәры къухмә. Уыдон газетән радтой канд сә улы фыдәбон нә, фәлә, бирә азты кәй фембырд кодтой, уыцы мәгуыр капеччытә дәр. Индрис дәр әвәстиатәй сси къорды уәнг. Фәлә цензурә Калакмә арвыстәуыд, әмә цасдәр рәстәджы фәстә газет нал цыди.

Цыбырәй ахәм у, ацы әцәг интеллигенты, хәд-зонд ләджы цардфәндаг. Амарди, фәлә йә адәм, уәлдайдәр та йе 'мбәстәгтә, мысдысты бирә рәстәджыты.

»Тифлисский листок», 1897 азы № 195

ХӘТӘГ-БАРӘГ

Бәстырәсугъд Балсу йәхицән мойагән равзәрста Хәтәг-Барәджы.

Курджытә та йәм, әвәдза, цас әмә цас цыди! Фәлә иуән дәр ком нә ләвәрдта.

Гьемә йә уыдон дәр фәстагмә ныхъхъуыдты уагътой. Иу идәдз усән ләппу уыди, диссаджы сәрән гуыр. Иуахәмы Балсуйы федта әмә йә зәрдәмә фәцыди. Ныр чызг та авд әддәгуәлә әрхуы мәсыджы царди. Ләппу хъисфәндыр сарәзта. Йә диссаджы цәгъдтытәм-иу дунә әрыхъуыста. Балсуйы рудзгуыты бын сбады ләппу әмә цәгъдынтә райдайы.

Балсуйы рәсугъдән әхсызгон куыннә уыдаид: йә куыст ныу-уадзы, рудзынгәй йә сәр радары әмә хъусынтыл фәвәййы. Стәй дын куы әризәр, уәд ләппуйы загъды бын куы фәкәнид:

— Ә, дәлә куыдзы фырт, мә рудзгуыты бын цы сбадтә! Цалынмә Хәтәг-Барәг не ' рбацәуа әмә мын дәу алыхуызон къабайәгтыл нә баива, уәдмә не ' рләудзынә, нә!

— Ләппу рамәсты, йә хъисфәндыр къулыл ныццавта, әмә әрхуы мәсыг банкъуысти. Фәндыр лыстәг тәгәлтә бацы, уәдә цы уыдаид?

Дыккаг бон идәдзы фырт ноджы хуыздәр хъисфәндыр сарәзта әмә та амәй-ай аивдәр цәгъдтытә кәны Балсуйы рудзгуыты бын. Чызг та йә куыстытә фәуагъта әмә бон-сауизәрмә фәхъуыста ләппумә. Куы ' рталынгәрәттә, уәд та йын алы-выд калынмә фәци:

— Фәләуу, фәләуу, цы ма ацәгъдай, уый фендзынә! Хәтәг-Барәг балцәй әрцәуа, стәй дын бацамондзәни!

Ләппу та йә фәндыр къулыл ныффартт ласта, әмә мәсыг бындзарәй базмәлыд. Йә әрдын дәр фырадәргәй зәххы фәцавта әмә дын йә тәккә рәбынмә мәры куы афардәг уайд. Стәй ләппу загъта:

— Афтә ' нхъәлыс, Хәтәг-Барәг йеддәмә бәстыл ләг нәй?

Әртыккаг бон дәр та идәдз усы фырт ног фәндыр сарәзта әмә дзы адәмән әмбисонды цәгъдтытә кәны Балсуйы рудзгуыты бын. Чызг әм хъусынәй нал әфсәсти. Фәлә куы ' ризәр, уәд та бәстә йә сәрыл систа йә загъд-заманайә.

— Куыддәр Хәтәг-Барәг фәзына, афтә дәм бәрәг уыдзәни! Хъуымәцтыл дә баивын кәндзынән!

— Гьемә хорз! Бәстыл Хәтәг-Барәгәй ләгдәр мауал уәд! — дзуры йәм ләппу.

Уалынджы фәзынди Хәтәг-Барәг дәр. Йә рухсәй әгас дунә дәр сәрттылта, тәмәнтә скалдта.

— Ныр ма-иу дәхимә фәкәс! Уыныс, әрбахәццә Хәтәг-Барәг! — әртхъирантә кәны Балсу.

— Йә фыдәх мә уәд! Мә фыдән фыртән нә райгуырдтән, дә Хәтәг-Барәгәй куы фәтәрсон, уәд! — ахәм къәйных дзу-апп ын радта ләппу.

Чызг Хәтәг-Барәгән фәхъәстытә кодта, сардыдта йә, әмә әртыккаг бон Хәтәг-Барәг идәдз усы фыртмә хъәр кәны:

— Хуыйы хъыбыл, кәм дә? Ракәс-ма әддәмә!

— Әз хуыйы хъыбыл нә дән, фәлә дәм, мә фыдыстан, акәсдзынән бәгуы дәр! — загъта ләппу. Йәхәдәг йә бәхыл саргъ сәвәрдта, йә хъримаг йе ' фцәджы бафтыдта.

— Цæй, цы фæдæ, æви æддæмæ нал уæндыс? — мæстæй судзгæйæ та фæхъæр ласта Хæтæг-Барæг.

— Мæхи арæвдз кæнын дæр мæ нал уадзыс? — дзуры лæппу æмæ рараст йæ хæдзарæй.

Хъазæн фæзмæ рацыдысты. Хæцынтæ байдыдтой. Хæтæг-Барæг йæхицæй бæргæ æппæлыд, ацы хуыйы хъыбылы хъуымæцтыл баивдзынæн, зæгъгæ, фæлæ йæ лæппу йæ разæй айста. Фурды былмæ бахæццæ сты. Хæтæг-Барæджы фæдæлдон уæвынмæ бирæ нал хъуыд æмæ идæдзы фыртмæ æххуысмæ сиды.

— Фервæзын мæ кæ, сæфын!

— А-а-а! Ме 'ххуыс дæ бахъуыд? Æмæ мæ хъуымæцтыл баивинаг куы уыдтæ! — ныххудти лæппу. Фурдмæ йæхи баппæрста, Хæтæг-Барæджы йе 'фцæгготæй ацахста æмæ йæ æд бæх раласта былмæ. Стæй ма йæ ныхасмæ бафтыдта: — Дæ бон куы ницы у, уæд дæ чи скодта мемæ хæцæг! Балсу та дæу нæу, фæлæ мæн! — йæхæдæг æхсаргард фæцъортт ласта æмæ дзы йе знаджы сæр адзæнгæл кодта, михыл æй æрсагъта æмæ Балсуйы мæсыджы цурмæ бацыди: — Балсу, уæд та сæры дзидзайæ фенис? Тынг хæрзад æй хонынц! — æмæ йæм Хæтæг-Барæджы сæр рудзынгæй баппæрста.

Балсу, мæгуыр, ныздзынæзта, нырдиаг кодта, фæлæ ма цы гæнæн уыди?

Фæстагмæ чызг лæппумæ æрхатыди, дæхицæн мæ усæн ахæсс, зæгъгæ. Идæдз усы фырт фыццаг йæхи уыцы схъæлхуызæй дардта, ома дæ фæндæй ницы рауайдзæни, фæлæ, биноныгдæр куы ахъуыды кодта, уæд дзы йæхицæн бинонтæ загъта.

Санаты Дзантемыр.

Сборник сведений о кавказских горцах. VII том.

УЫРЫЗМÆГ ЗÆРОНДÆЙ НАРТÆН ФОС КУЫД ФÆКОДТА

Уырызмæг загъта:

— Базæронд дæн, нал бæззын, фæлæ ма уын иу фосыконд куы фæкæнин. Скæнут мын чырын, цæвæрут мæ æгасæй æмæ мæ баппæрут доны. Æцæг мын иу къорд мæйæн цæвæрут мемæ фæндаггаг.

Цæвæрдтой йын хæринаг, ныххуыдтой йæ фæйнæгæй, аластой йæ чырыны æмæ йæ фурды баппæрстой. Дон æй ласын байдыдта æмæ йæ иу заман фæласта иу бæстæм. Стыр куыройы нук баурæдта чырын. Райсомы куыройгæс куы рацыди,

Тедтаты Абе.

куы федта чырын, уæд бацыди дисы. Фæдзырдта адæммæ. Æрцыдысты йæм, фæлæ йæ нæ рафæрæзтой. Баифтыгътой чырыныл къамбецтæ æмæ йæ раппæрстой уæлбылмæ.

— Цы дæ, чи дæ, цæвæр дæ? — фæрсынц æй.

— Нæртон лæг дæн, зæрондæй мæ савæрдтой чырыны, баппæрстой мæ доны, æмæ мæ дон æрласта йæ фæд, йæ фæд уæ цурмæ.

Фæхабар кодтой паддзахмæ: ахæм æмæ ахæм лæг ссардтам, фæлæ йæ нæ зонæм, кæцæй у, йе чи у.

Уый сæм уæд радзырдта:

— Ардæм ма йæ ракæнут, æрфæрсон æй мæхæдæг.

Бакодтой зæронды.

Паддзах æй уæд бафарста:

— Чи дæ, цы дæ, цæвæр дæ? Кæцæй фæдæ, кæм уыдтæ?

— Æз дæн нæртон лæг, Нарты Уырызмæг. Базæронд дæн, доны мæ баппæрстой, æмæ мæ дон дæ бæстæм æрласта.

— Акæнут æй, стæй йæ æртæ боны фæстæ амардзыстæм.

Æртæ боны фæстæ загъта Уырызмæг:

— Уæ хорзæхæй, уæ паддзахы ма мæм æрбакæнут æртæ ныхасмæ. Бацыдис æм паддзах. Уырызмæг æм уæд дзуры:

— Мæ мардæй дыл цы бахæцдзæн? Æз ахæм хъæздыг дæн, æмæ дын ратдзынæн бирæ мулк, æцæг мæ ауæй кæн фæстæмæ нæ бæстæм.

— Цы ратдзынæ лæварæн?

— Иу сæдæ дын иусионтæ, дыууæ сæдæйы дыууæсионтæ, æртæ сæдæйы æртæсионтæ. Рака мæм дыууæ лæджы. Уыдонæн гæххæтт ратдзынæн нæхимæ, æмæ дын уыдон æрыскъæрдзысты дæ лæвар.

Равзæрста уæд дыууæ лæджы. Иу дзы уыди сырхзачъе, иннæ та саузачъе.

«Сау гал æмæ сырх гал уæ разæй скæнут», — ныффыста Уырымæг.

Дыууæ лæджы цæуынтæ байдыттой æмæ иу рæстæджы мидæг æрхæццæ сты Нартмæ. Ныхасы Нарт бадынц, гæххæтт сæм радтой, Уырымæг ахст фæцис, æмæ йæхи æлхæны æмæ уыцы гæххæтт рарвыста, зæгъгæ.

Нарт Ныхасы кæсынц гæххæтмæ æмæ дис кæнынц: «Ау, иусионтæ кæм ссарæм сæдæйы бæрц, дыууæсионтæ ма ссар-дзыстæм, фæлæ æртæсионтæ та кæм ссарæм?» Катайы бацы-дысты Нарт. Ныхас бацыди Сатанамæ, ракодтой йын сæ хабар:

— Иусионтæ ссардзыстæм — дыгайсионтæн сæ сыкъатæ ас-æтдзыстæм. Дыгайсионтæ нæм ис, фæлæ йын æртыгайсионтæ та кæм ссарæм?

— Æ, уæ хуыздæрау фæуат, Нарт. Не 'мбарут. Кæмдæр та-уын зæронд фос кæны, фос.

— Цы зæгъы, уый зæгъ уæдæ.

— Сæдæ барæджы сцæттæ кæнут дамбацаджынтæ. Уый уын иусионтæ. Дыууæсæдæ барæджы сцæттæ кæнут дамбацаджынтæ æмæ хъамаджынтæ. Уый та уын дыууæсионтæ. Æртæсæдæ ба-рæджы та сцæттæ кæнут дамбаца, хъама æмæ топджынтæ. Уый та уын — æртæсионтæ.

— Æмæ уæдæ «сау галы æмæ сырх галы уæ разæй скæнут» та цы у?

— Уый та уый у æмæ саузачъеджын æмæ сырхзачъеджын лæгты скæнут уæ разæй, æмæ уын уыдон та фæндаг амон-дзысты.

Араст сты Нарт паддзахмæ. Иу заман кæсæн цæстæй кæсы паддзах йæ мæсыгæй æмæ дзуры Уырымæгмæ:

— Бирæ фос æрбацауы.

— Гъе уыдон мæ фос сты, — сдзырдта йæм Уырымæг. — Ахæм фосы мыггаг сты, æмæ лæджы худ, гæртæ куы феной — уæ къухы дзы ницыуал бафтдзæни, фæлиддзысты, фæлтау бафснайут уæ адæмы æмæ уæ гæртæ.

Паддзах дзырд радта:

— Фосы æрбацыдмæ гæртæ æфснайд куыд æрцауой æмæ адæм куыд бамбæхсой!

Уалынмæ «фос» æрбахæццæ сты æхсæвыгон. Уырымæг паддзахæн загъта, дæхæдæг мæ цуры куына уай, уæд хорз нæ уыздæни, зæгъгæ.

Æфсæдтæ куы 'рбахæццæ сты, уæд зæронд Уырымæг стыдта паддзахы къубал. Æфсæдтæ фæхæлиу сты хъæуыл æмæ æнæ гæртæ адæмы ныццагътой. Райсом Уырымæг æфсæдтæн загъта:

— Сылгоймаджы рæсугъд æмæ фосы мыггаг мауал ныууа-дзут, фæкæнут сæ нæхимæ.

Нал ныууагътой фосы хорз æмæ сылы рæсугъд, ракодтой сæ сæхимæ.

78-аздыд Тедтаты Сæбатхъойы фырт Абейы ныхæстæй йæ ныффыстой Бугаты Дзибойы фырт Али-хан æмæ Дулаты В. Бруты 1941 азы 5 февралы.

МЫСЫКАТЫ ТЕМБОЛАТ

Мысыкаты Темболат æмæ Фидараты Райкæ, Фидараты Хъазыбеджы мад.

Мысыкаты Тепса-рыхъойы фырт Тем-болат райгуырди 1875 азы Бруты зæхкусæ-джы хæдзары. Йæхæ-дæг дæр хæрз сабийæ зæронды бонтæм кодта зæххы куыст.

Темболат фындæс-аздыдæй фæцалх хъысын фæндырæй цæгъдыныл. Ахуыр та сси джимарайаг ном-дзыд кадæгтæнæг Хъа-лæгаты Иналдыхъо-йыл, стæй Тменыхъæ-уы (йæ фыдæлтæ Брутмæ уырдыгæй ралыгъдысты) дзы-харæхст æмæ фæндыр-арм лæгтыл.

Бруты зæрæдтæ-иу арæх æрбамбырд сты Гæрæнтæм (сæ фос уырдаг тардтой) æмæ кодтой ар-

гъæуттæ, кадджытæ, зарджытæ, дзырдтой алы хъæлдзæг хабæрттæ. Уæлдай хуыздæр бахъуыды кодта æвзонг Темболат Цъахилты Бибойы. Уымæн «йæ хорз зарджытæн, йæ хорз кад-джытæн кæрон кæм уыди?» Лæппу йæм хъусынай не 'фсæсти.

Цæгат Ирыстоны гуманитарон æмæ социологон иртасенты институты архивы æфснайд сты Темболаты ныхæстæй фыст

аргъауттæ æмæ каджытæ: «Нарты Уырызмæг æмæ иуцæстон уæйыг», «Нарты Батразы кадæг», «Иунæджы кадæг», «Сидзæргæс», «Лæппу æмæ Хуры чызджы аргъау», «Æмби-сонд» æмæ æндæртæ.

Темболат амарди 1961 азы.

ЛÆППУ ÆМÆ ХУРЫ ЧЫЗДЖЫ АРГЪАУ

Иу мæгуыр лæгæн уыди лæппу æмæ чызг. Чызг йæ фыды нал уагъта, нæ лæппуйæн ус ракурæм, зæгъгæ. Уæд фыд æмæ фырт суынаффæ кодтой æмæ загътой: уæдæ нæ хойы та кæй бар бакæнæм? Лæг бацыди се 'рдхорд-æфсымæрмæ æмæ йын бамбарын кодта хъуыддаг. Афтæ 'мæ афтæ, мах цæуæм усгур, æмæ нæ хойы дæ бар кæнæм. Хорз, уый уын мæ бар фæуæд, зæгъгæ, загъта æрдхорд-æфсымæр.

Ацыдысты бæлццæттæ. Чызг не 'ууæндыд йæ фыды æрдхорд-æфсымæрыл. Куы нал æй уагъта, уæд ын чызг зæгъы:

— Ацу, æнæхъæн сыхы æрæмбырд кæн, афтæмæй мæм æрба-цу, иунæгæй дæ не 'рбаудзысты.

Чызг сæ тынг сбук кодта, фæбадтысты, стæй сыстады-сты. Чызг дæр кæрты дуары онг сæ фæдыл рацыд æмæ дуар сæхгæдта. Лæппу фæсдуар бамбæхст, æмæ чызг фæстæмæ куы 'рбаздæхт, уæд ыл йæхи ныццавта. Бирæ хъæбысхæст фæкодтой, стæй чызг йе 'нгуылдз фæцарæзта лæппуйы цæстмæ æмæ йæ акъахта. Систа лæппуйы æмæ йæ сисы сæрты аппæрста.

Фыд æмæ фырты сыздæхт зыдта лæппу æмæ хъæугæронмæ сæ размæ рацыд. Уалынмæ уыдон дæр æрбахæццæ сты. Куы фæдтой се 'рдхорд-æфсымæры сохъыраей, уæд ныддис код-той. Лæппу сын радзырдта, зæгъгæ, уæ чызг лæгтæ дардта æмæ ма мын мæ цæст дæр скъахын кодта. Лæг загъта йæ фыртæн:

— Ацу разæй, дæ хойы амар æмæ мын мæнæ ацы бæрцы дзаг йæ тугæй рахæсс. Уый куы баназон, уæд мæ маст ссæудзæ-ни.

Лæппу фесхуыста йæ бæх æмæ сæхимæ æрбалæууыди. Ба-хоста кæрты дуар, æмæ йæм хо дзуры:

— Чи дæ?

— Дæ 'фсымæр дæн.

— Уæдæ-ма мæм мæхи конд дзауматæй исты æрбавдис.

Уæд æм йæ конд ехс баппæрста. Бакодта чызг дуар, æмæ йæ лæппу нырриуыгъта æмæ йæм дзуры:

— Мæ хо дæ æмæ дæ маргæ куыд акæнон, тагъд мæ фæсарц æрбабад!

Авардта йæ хойы бæхыл æмæ цæуынтæ байдыдтой. Бахæццæ сты дыууæ доны астæу иу сакъадахмæ. Аппæрста уым йæ хойы æмæ фæстæмæ раздæхти. Хъæдыл йæ фæндаг акодта, уым æрба-мардта тæрхъус, айдзаг кодта уый тугæй йæ бæрц æмæ йæ æрбахæццæ кодта йæ фыдмæ. Фыд райста туг æмæ, ануазгæйæ, загъта:

— Гъеныр мæ маст ссыди.

Чызг цæрынтæ райдыдта уыцы ран. Иу заман ын сывæллон райгуырди. Сывæллон бонæй 'бонмæ уылынг рæзыди. Цæуын райдыдта цуаны. Иу бон касы, æмæ доны фаллаг кæрон барæг фæцæуы. Æрбацыд æмæ йæ мадæн радзырдта. Мад ын æй бам-барын кодта:

— Уый у лæг, бæхыл куы сбада, уæд уый та у барæг.

Уæд лæппу загъта;

— Уæдæ ай махæн цæрæнбынат нæу.

Æмæ йæ мады доны иннæ фарсмæ рахаста. Уым быдыры æрбынатон сты. Иу бон касы æмæ уыны стыр хæдзар, йæ ду-армæ сызгъæрин бæхбæттæн. Лæппу ныхъхъавыд, æмæ фат ныссагъди бæхбæттæны астæу. Хæдзарæй рацыдысты авд уæ-йыджы. Схæц-схæц кæнынц фатыл, фæлæ сæ бон ницы бацц. Рацыд æвдæрон уæйыг, схæц-схæц фæкодта, æмæ уый бон дæр ницы бацц. Уæд лæппу æрызгъордта æмæ йæ иу къухæй фелвæста, йæхæдæг сыл фæхъæр кодта:

— Æтт, тырттæг хæрджытæ, тагъд æмбæхсгæут, Агуыры æфсад гуыр-гуыргæнгæ ссæуы!

Уæйгуытæ кæрæдзийы сæрты хаугæ балыгъдысты æмæ кæрты хосы рагъы бамбæхстысты. Авдæрон уæйыг хæдзармæ баирвæзти.

Лæппу бацыд æмæ хосыл арт бафтыдта.

Лæппуйы мад æвдæрон уæйыгимæ бацард. Иу бон ын ус загъта:

— Нæ фыртæн исты хос скæн амарынæн, кæннод нын нæ цард фехалдзæни.

— Цы 'рхъуыды кæнон, нæ зонын.

Фæстагмæ уæйыг æрхъуыды кодта:

— Дæхи рынчын скæн, æмæ дæ фæрсдзæни, цы хос дын и, зæгъгæ. Æмæ йын-иу уæд зæгъ, ахæм æмæ ахæм хъæды иу хъæддаг дзæргъ ис, æмæ мын уый игæр хосæн амонынц, зæгъгæ.

Изæры лæппу цуанæй æрыздæхт, æмæ куы ауыдта йæ мады хуысгæйæ, уæд æм бауад æмæ йæ фæрстытæ кæны: цы кодтай

æмæ дын хосæн цы амонынц? Мад ын радзырдта: ахæм æмæ ахæм хъæды иу дзæргъ ис æмæ мын уый игæр хосæн бæргæ амонынц.

Райсомæй лæппу йæ бæхыл абадт æмæ араст и. Фæндагыл ыл фембæлди Хуры чызг æмæ йæ фæрсы:

— Кæдæм цæуыс уый?

Лæппу йын бамбарын кодта хъуыддаг. Хуры чызг ын бирæ фæлæгъзтæ кодта, ма ацу, зæгъгæ. Уырдыгæй, дам, фæстæмæ ничима раздæхти. Фæлæ лæппу не сразы, мæнæн мæ мад цы зæгъа, уымæн æнæ кæнгæ нæй, зæгъгæ. Уæд ын чызг афтæ:

— Уæдæ цу, æмæ кæд дзæргъæн йæ ныхы зыгъар дæуырдаем уа, уæд цæв уырдаем, кæннод ма бавнал, уæд дæхи фесаф-дзынæ.

Хорз, зæгъгæ, загъта лæппу æмæ араст. Бахæццæ хъæдмæ. Кæсы, æмæ дзæргъæн йæ зыгъар — уыйырдаем. Ныхъхъавыди дзæргъмæ æмæ йæ амардта. Бауад, акъæртт æй кодта æмæ йын йæ игæр рахаста. Фæндагыл та йыл фембæлди Хуры чызг. Йæ игæр ын æндæрæй аивта, æмæ лæппу æрхаста æндæр игæр йæ мадмæ.

Райсомæй та цуаны ацыд. Изæрмаæ йын æрхъуыды кодтой ног хин. Изæры йæ мады раз æрбадти:

— Цæй, куыд дæ, нана?

— Ницы хуыздæр дæн, — загъта мад.

— Уæдæ дын цы хос амонынц?

— Иу ран авд хохы фырыты хæст кæнынц. Уыдон æдде ис суадон, уыцы суадон мын хосæн амонынц.

Райсомы та лæппу йæ бæхыл абадт æмæ араст уыцы ранмæ. Фæндагыл та йыл Хуры чызг амбæлди.

— Кæдæм цæуыс? — бафарста та йæ Хуры чызг.

Лæппу йын радзырдта, йæ фæндаг кæдæм уыд, уый. Бирæ та йын фæдзырдта Хуры чызг, ма ацу, зæгъгæ, фæлæ та йæм нæ байхъуыста. Уæд ын чызг загъта, зæгъгæ, уæдæ дæлæ цæхæрадоны гæбæр бæх баст æмæ йæ ракæн. Дыууæрдæм дæр ын-иу ахæм цæф фæкæн, æмæ бæхы рагъæй дæр, дæ армытæппанæй дæр чъепсытæ куыд схауа.

Ацыди лæппу, æмæ йын чызг куыд загъта, афтæ бакодта. Ермæст ма йын фæстæмæ цæугæйæ авд хохы йæ бæхы къæдзил ацахстой. Ерцæуы, æмæ та йыл Хуры чызг амбæлди. Баивта йын йæ суадон æндæр донæй. Æмæ æрхаста æндæр дон йæ мадмæ.

Райсомы та ацыди цуаны. Изæрмаæ та мад загъта уæйыгæн:

— Исты хин ын æрхъуыды кæн амарынæн, кæннод дын дæхи амарын кæндзынæн.

Уæйыг та загъта:

— Иу ран авд уæйыджы тæрхоны бадынц, се 'хсæн дурыны — хъуазты æхсыр, æмæ йын уый бацамон. Кæд ма уыдонæй раирвæза, уæд ын мæлæт нæй.

Изæры йын мад афтæ бацамыдта. Райсомы та мæгуыр лæппу йæ бæхыл абадт æмæ фæцæуы. Фæндагыл та йыл Хуры чызг амбæлди. Куы бамбæрста, кæдæм æй æрвитынц, уый, уæд та йын бирæ фæлæгъзтæ кодта, ма ацу, зæгъгæ, фæлæ та йæм нæ байхъуыста лæппу.

Уæд та йын йæ бæх аивта гæбæр бæхæй æмæ йын загъта:

— Ацу æмæ фалæрдæм цæугæйæ дæрдты азил æмæ кæс: кæд уæйгуытæ тæрхоны бадой, уæд цæв дæхи, кæннод ма бавнал.

Ацыди. Фалæрдæм цæугæйæ дæрдты азылди, кæсы, æмæ уæйгуытæ тæрхоны бадынц. Цæрдæг лæппу бæх фесхуыста æмæ дурын раскъæфта, уæйгуытæ цалынмæ хистæрæй кæстæрмаæ афтæ фарстой, уый цы у, уый цы у, уæдмæ. Стæй сеппæты кæстæр фæхъæр ласта:

— Æтт, нæ хотых нын ахаста!

Фæлæ уæдмæ уый радард и. Фæндагыл та йыл Хуры чызг амбæлдис, аивта йын йе 'хсыр, æндæр æхсыр æм радта. Æмæ та йæ æрхаста лæппу йæ мадмæ.

Райсомы та йæхæдæг цуаны ацыд. Изæры та куы 'рцыд, уæд йæ мады фæрсы:

— Цæй, цы хос дын амонынц дарддæр? Æмæ йын уый радзырдта:

— Иу ран фурды был иу кæфхъуындар, йæ дзыхы нымæтын ехс. Уый мын амонынц хосæн.

Араст та и лæппу уырдаем дæр. Фæндагыл та йыл Хуры чызг амбæлди. Бирæ та йын фæдзырдта, ма ацу, зæгъгæ. Фæлæ йæм нæ байхъуыста.

— Уæдæ ацу, — загъта йын чызг. — Ермæст, кæд йæ къæдзил йæ дзыхы уа, уæд уый зон æмæ фынæй у кæфхъуындар, æмæ йæ цæв. Кæннод ма бавнал.

Хорз, зæгъгæ, ацыди лæппу. Бахæццæ кæфхъуындармæ. Кæсы æмæ, йæ къæдзил йæ дзыхы, афтæмæй хуыссы. Лæппу февнæлдта æмæ нымæтын ехс раскъæфта. Кæфхъуындар хуыс-сæгхæлдзæгæй æндæрырдæм фæцис. Уæдмæ лæппу рафардæг. Фæндагыл та йын æй Хуры чызг æндæр нымæтын ехсæй аивта. Æрхаста лæппу йæ мадæн æндæр нымæтын ехс. Йæхæдæг цуаны ацыд.

Изæрмаæ йæ мад æмæ уæйыг цæхæрадоны агуат скъахтой,

цæджджинаджы дон рафыхтой, сæхæдæг æй нымæтæй бамбæрзтой. Мад бæласы бын сбадт æмæ йæхи æдзæрæг-æмæлæг скодта. Лæппу куы æрцыди цуанæй, уæд æм ауади цæхæрадонмæ æмæ йæ фæрстытæ кæны. Мад йæхи бакъултæ нодта æмæ загъта:

— Нæ, ницы дзæбæхдæр кæнын. Марадз-ма, уæртæ мын нымæт радав, æз ацы бæласы бын æрхуыссон.

Лæппу азгъордта æмæ цæджджинаджы смидæг ис. Уым арт баскъæрдтой, стæй йæ æд аг систой æмæ йæ фурды баппæрстой.

Æрæгмæ куы зынди лæппу, уæд æй Хуры чызг бамбæрста, ууыл исты кæй æрцыдис æмæ бадзырдта йæ хæлæрттæм — куы, халон æмæ кæсагмæ — æмæ сын загъта:

— Ацæут æмæ иу къуыпп, иу дзыхъхъ дæр æнæ сгæрстæй ма ныуадзут. Лæппуы мард ссарын хъæуы.

Авд боны æмæ авд æхсæвы фæцагуырджой, стæй æрбаздæхтысты, никуы ницы ссардтам, зæгъгæ. Æрмæст ма кæсаг иу дуры рæбын гуырысхо кодта.

— Иу дуры рæбын ис цæджджинаг, æмæ ма уым нæ федтон, — загъта кæсаг.

Ацыдысты, раластой цæджджинаг, райтыдтой нымæт æмæ йыл æрæвæрдтой stdжытæ. Стæй сыл чызг дзæргъы игæр расæрфта, æмæ уæнгтæ кæрæдзиуыл аныхæстысты, суадон ыл рауагъта, æмæ йыл фыд фæхæцыди, хъуазты æхсыр ыл рауагъта, æмæ буархуыз баци, нымæтын ехсæй йæ æртæ цæфы æркодта, æмæ лæппу рабадти.

Бахаста лæппу цæджджинаг, дон дзы рафыхта, стæй дзы йæ мады нысхуыста. Бацыди уæйыгмæ, агурæй йæ æмæ нæй. Иу заман куы уыд, уæд æм рагæпп ласта æмæ хъæбысхæсты бацыдысты. Фæуæлахиз уæйыгыл æмæ йын йæ æхсæз сæры ракодта, æвдæм сæр ракæнынмæ куыд хъавыд, афтæ йын уæйыг лæгъзтæ кæнын райдыдта:

— Мауал мын ракæн уый æмæ дын мæ хæзнатæ схъæр кæндзынæн. Ныууагъта йын æй, æмæ йын уæйыг бацамыдта йæхи æмæ авд уæйыджы хæзнатæ. Стæй йын уыцы сæр дæр ракъуырдта лæппу. Хуры чызджы йæхицæн ус скодта, æмæ уæйгуыты хæдзары бацардысты. Уыдоны æрцыдмæ сымах дæр дзæбæхæй фæцæрут.

*Мысыкаты Темболаты ныхæстæй йæ ныффысты
та Мысыкаты Зойæ 1959 азы 12 сентябры.*

СНАТЫ УАРИ

Санаты Умары фырт Уари райгуырди 1884 азы Бруты. Ахуыр кодта Стъараполы нæлгоймæгты гимназы, фæлæ æхсæзæм къласмæ куы бахызт, уæд йæ фыд амард, æмæ лæппу йæ ахуыр ныуагъта, кодта хæдзары куыстытæ.

1924 азы Уари саугуырм баци — йæ къухы цуанон топп срæмыгъта, æмæ йæ цæстытæ басыгъдысты. Фæлæ йæ ныфс нæ асасти. Куырмыты æхсæнадмæ бацид æмæ дзы зæрдиагæй куыста. Фæстæдæр йæ бинонтимæ алыгъди Хъобанмæ.

Литературон куыстыл фæцалх 1926 азы. Уари хорз зыдта фыдæлты таурæгътæ, кадджытæ, аргъæуттæ. Йæ ахъаззагдæр уацмыстæ сты уацаутæ «Чермен» æмæ «Бæтæйы фырттæ» — дыууæ дæр фыст сты адæмы сфæлдыстады бындурыл. Фыццаг хатт джиппы уагъд куы 'рцыдысты, ууыл æнусы æмбисæй фылдæр цæуы, фæлæ сæ адæм абон дæр кæсынц æхсызгонæй. Уæвгæ йын йæ чингуытæ библиотекаты æмæ дуканиты тæрхæджытыл ссарæн дæр нæй.

Прозаикон уацмыстæй уæлдай ма Уарийæн баззад æмдзæвгæтæ дæр, фæлæ ницы ахадынц. Социалистон системæ дзы домдта йæ дугыл цины зарджытæ кæнын, æмæ Уари дæр бар-æнæбары фыста Лениныл, Коммунистон партийыл, сабырдзинадыл, колхозонты «амондджын» цардыл æмæ æндæр ахæм темæтыл, æрмæст уыдон аив литературæйы æмвæзæдмæ не схæццæ сты.

Санаты Уари фондзæздæдæй.

Ацы фыстæг нæм радта Берозты Аслæнбеджы фырт Сослан. Йæ автор — Санаты Уари. Фыст æрцыди 50-æм азты фыццаг æмбисы. Аслæнбег уæд куыста Цæгат Ирыстоны чиныгуадзæны. Уыцы рæстæг уым куыстой Гаккайты Дзибис, Дзаттиаты Тотырбег, Дарчиты Дауыт, Богазты Умар, Дегъуаты Соня æмæ Болиаты Мæдинæт дæр — сæ кой ис фыстæджы.

Мæ зынаргъ Аслæнбег!
Адæймаг куынæуал вæййы æнхæлцау,
Цардимæ йæ бон куынæуал вæййы тох,
Уæд ыл рахæты йæ амонд, йæ Хуыцау,
Адæмæй дæр райдайы кæнын рох.

Уый тыххæй æмæ цардæн, æвæццæгæн, йæ уавæр афтæ æвæрд у. Адæймаг цæры йæ зæрдæйæ, уый у адæймагæн йæ аразæг. Уымæ гæсгæ дæм фыссън иукъорд ныхасы. Чи зоны æмæ съл ды дæр асагъæс кæнай. Æвнæлын ныр мæ зæрдæмæ. Мæ зæрдæ у афтид цæрджытæй. Чи ма дзы ис, уыдон дæр сты цæуыны къахыл. (Зæрдæ) у ривад, растдæр æй куы зæгъæм, уæд у æдзæрæг сакъадах. Бады дзы мигъ æмæ кæны уазал сæлфынæг, æвæры мит-халас, царды хуры тынтæй у цæгат, хуры тынтæ йæм нал хауынц, æмæ йæ уазалдзинад бонæй-бонмæ тыхджындæр кæны. Уый уымæн, æмæ дзы нал и цæрæг. Искуы-иу хатт ма æрбафты дард цæуæг бæлццон. Гъе уый ма йæ гыццыл бахуызæн кæны, фæлæ уыдонæй дæр цы æнхæлцаудзинад ис? Мигътæ кæнынц бæзджындæр, уазал тымыгъ хæссы фæлдзæгъдæн.

Сагъæстæ ивылд донау кæрæдзийы куы сурынц,
Фыдуадау кæнынц фæлдзæгъдæн.
Зæрдæйы артау куы судзынц,
Риуы куы хæссынц фæйнæрдæм.

Цард кæны йæ кæнон,
Нæ кæны уый сабыр.
Зæрдæ кæны нæдзæрон,
Фæлæ йын цард нæ кæны хатыр.

Уæ мæ зынаргъ Аслæнбег, цæй диссаджы митæ кæны цард, нæй йæм хатыр, у æдзæсгом. Амонд кæй хонынц, уый та у гæды, мæнгард, фæлывд. Зæрдæ та у гуымиры, куырм æмæ хивæнд. Марадз, Аслæнбег, баиу сæ кæн. Амонд мæнг фынтæй

зæрдæйы алыварс абузы. Цард та йын æвæры зæрдæ. Гуымиры, æнæзонд, куырм зæрдæ та сывæллонау уыдоныл агъуыйы æмæ сæ фæстæ тæхы, цыма сæ æрцахсдзæн, уыйау. Мах афтæ зæгъæм, цард у уæззау тох, ома уæззау трагеди, фæлæ йæм æнцад куы 'ркæсай, уæд у роу, худæг, аслам комеди. Дзурæм арæх адæймагдзинадыл, домæм кæрæдзийы фылдæр хатт уыцы адæймагдзинадæн аргъ кæныныл. Уымæн хъуамæ кæнæм лæггад. Уæздан æмæ лæгдзинад. Уыцы ныхæстæ нæм вæййы тынг арæх, фæлæ царды та зынынц тынг гыццыл. Адæймаг бацæуы дисы, стæй ныввæййы джих. Цæмæн кæрæдзийы домæм æмæ цæмæн æрдтæ хæрæм, æххæст сæ куынæ кæнæм, уæд? Цæмæн хъæуы уыцы тыхмитæ, исчи нæ артмæ дары, æви цы? Тобæ! Тобæ! Табу дæхицæн, Сыгъдæг Уацилла, сраст нæ кæнут, тыхджын зæдтæ! Уæ Татæртупп, кæм дæ? Цыргъобау, Дзывгъис, Рыныбардуаг, Хоры Уацилла, Фосы Фæлвæра, мауал нæм лæуут сыхах дæр ных!

Куыд æмбарын, Аслæнбег, афтæмæй стæм ныхдзæф дзуæрттæй. Уый бæрæг у мæ сæнттæй. Ныббар мын, Аслæнбег, кæй дæ тыхсын кæнын мæ æдылы ныхæстæй, уымæй.

Ссарин ма искæй нæмттæ, чи мæ зыдта раджы, ахæмтæй, фæлæ йæ сæхицæн æфхæрдыл куы банымайой. Фæлæ уæддæр уæндын сылгоймæгтæм. Салам сын зæгъ мæрдтæмдзæуæг Уарийæ: Дегъуаты Настийæн (Уари фæрæдыди: Настя нæ, фæлæ Соня. — Ред.), Болиаты Мæдинæтæн. Лæууынц мæ зæрдыл Настийы сагъæсхуыз цæсгом æмæ Мæдинæты æнæтæригъæд цæстæнгас.

Санаты Уари æмæ Руслан.

Аслæнбег! Кæм лæууы æлгыст фыд-зæрдæ? Фæрсын дын дæхи: куыд у де 'нæниздзинад? Куыд у дæ зæрдæ цæрагæй, афтид дын кæны æви дзаг?

Цæй, Аслæнбег, цы дзы рауайа, уый дзы рауайæд. Донласт хуылыдзæй нал тæрсы. Мæ кæуылл мын-иу фæттæ цæвæнт.

Бафæрс мын Дзибисы, Георы, Тотырбеджы, Дауыты, Умары. Уадз æмæ мæсты кæной, æз сын сæ ном кæй ссардтон, ууыл. Айсут мæнæй сыгъдæгзæрдæ цæссыг-салам, кæд æй уæхицæн æфхæрдæн нæ нымайт, уæд.

Нæ уæм фехъуысти талынг лæгæтæй мæ ниуынæн йæ хъæр.

Нæ уæм бахъардта мæ цæссыг.

Сымах загътат: агъæпп уа дæ сæр!

Махæн бæрзонд у нæ мæсыг.

Саламимæ Уари.

СКЪОЛА

Кæд фæзынди Бруты скъола? Куыд зонæм, афтæмæй Къоста иудазыг тыхстис ирон æмæ иннæ хохаг адæмты 'хсæн ахуыры хъуыддаг нывыл сæвæрыныл. 1896 азы 5 майы «Северный Кавказ» рауагъта уац «Владикавказские письма». Уым афтæ зæгъы: «В Шанаевском один из жителей уступает свое здание для школы».

Бруты (Санаты хъæуы) скъола æцæг дæр фæзынди уыцы аз. Уымæн æвдисæнтæ — дыууæ докумен-ты: «Ведомость об образовании, грамотности и «нравственности» во Владикавказском округе Терской области за 1898 г.» æмæ «Из отчета инспектора народных училищ

*Санаты Хъасболат йæ мадыхоимæ.
Гыццыл чызг чи у, уый нæ зонæм.*

района о количестве школ и учащихся в Северной Осетии ведомства министерства народного просвещения к 1-му января 1913 г.» Дыууæ докумен-ты дæр джипы уагъд æрцыдысты, «Материалы по истории осетинского народа. Сборник документов по истории народного образования в Осетии», зæгъгæ, уыцы чиныджы (Орджоникидзе, 1942).

Фыццаг докумен-ты фыстауы, Санаты хъæуы скъолайы, дам, ахуыр кæны 44 лæппуы («мужское сословие», 266 фарс). Дыккаджы амындауы: Санаты хъæуы ис дыууæ скъолайы: «Шанаевское приходское» училище (год основания — 1896), ахуыр дзы кæны 20 лæппуы; «Шанаевское неалдарское» (год основания — 1904), ахуыр дзы кæны 40 лæппуы (284 фарс).

Бруты фыццаг скъола саразæг æмæ ахуыргæнæг уыди Санаты Хъамболат (1870 — 1920). Райдайæнты скъолайы уыд иунæг кълас. Фæстæдæр дзы сарæзтой авдазон скъола. Рæзгæ фæлтæры хъомыл кæнынæн сæ зонд, сæ хъарутæ æвгъау нæ кодтой Псхацъæты Диппу (директорæй фæкуыста дзæвгар) æмæ йæ бинойнаг Оля, Уылыбиаты Еленæ, Санаты Хæмæтхъан (уыди директор), Хабæты Ибри, Вардашева Клавæ, Æлдаттаты Таймураз, Майрæмышъуаты Барис, Богъаты Зауырбег, Уыртаты Езетхан, Свентидзе Зинæ, Калоты Албег, Кучиты Мария, Коккыты Виктор, Хъаныхъуаты Руслан æмæ йæ бинойнаг Зарæ, Кодзырты Мæхæмæт, Фидараты Зинæ, Зæнджиаты Дуня, Уылыбиаты Энвер (уыдис директор дæр æмæ ахуыргæнæг дæр).

Мæзджыты дуртæй арæзт скъола.

Æртынæм азты дин æмæ динганджыты ныхмæ тох куы стынг, уæд, бирæ рæтты куыд уыд, афтæ Бруты дæр мæзджит фехæлдтой æмæ дзы скъола сарæзтой. Фæлæ йын бирæ цæрæнбон нæ уыди. 1942 азы немцы куы 'рбаввахс сты, уæд æй нæхиуæттæ фехæлдтой. Ацы къам ист у хæсты агъоммæ. Уынут дзы мæзджыты дуртæй амад скъола.

ЗÆХКУСДЖЫТÆ

Адæм, дам, кæрæдзиуыл худгæйæ цæрынц. Цыргъзонд хъазæн ныхас рагæй-æрæгмæ æххуыс уыди, лæджы ма бафхæр, афтæмæй йын йæ аипп бацамонынæн. Ирæттæ юмор уарзынц æмæ æмбарынц. Канд хицæн адæймæгтæ нæ, фæлæ-иу суанг мыггæгтæ, хъæутæ, кæмттæ дæр кæрæдзиуыл исты ном авæрдтаиккой, иу исчи сæ, цы нæ фидауы, ахæм ми куы бакодта, уæд. Брутæгтæ дæр нæ аирвæзтысты «цæстуарзон фидисæй». Уæздæтты ном хастой (Æлдараты хъæу уыди!) æмæ сыл, æвæцæгæн, уымæн сбадти мæнæ ацы ном: уæлгоммæхуысджытæ. Ахæм ныхас дæр баззæди: брутаг куыстæй — олгинскæйаг цард. Бонифæстагмæ куыд рабæрæг, афтæмæй брутагтæ кусынмæ дæр никамæй цауддæр сты.

Æртынæм азты фæлтæр ма хорз хъуыды кæндзæни брутаг чызг Фидараты Ханæты. Уый уыди бæстæйы фыццаг сылгоймаг трактористтæй иу. Йæ кой айхъуыст æгас Ирыстоныл. Йе 'нувыд куысты тыххæй йæ ахуыдтой Мæскуымæ, Цæдисы хуыздæр сылгоймаг трактористты æмбырдмæ, Н. Крупскаяимæ сæ къам дæр систой. Æмбырды уыд æппæтцæдисон ерысы бæрæггæнæнтæ хынцæг сæрмагонд къамис. «Уый куыд раиртæста, афтæмæй хуыздæрты хуыздæртæ уыдысты авд адæймаджы: П. Птелина, Т. Гайдамашук, Фидараты Ханæт, П. Ковардак, В. Ледовская, В. Тимашова æмæ А. Костюченко. Уыдонæй алкæмæн дæр лæвæрд æрцыд æртæ мины æхца æмæ цæугæ стан, кæцыйы уыди цæрæн æмæ фæлладуадзæн агъуыстытæ,

Социалистон Фæллойы Хъæбатыр Санаты Хъазыбег.

цæугæ цалцæггæнæн æрмадз хъæугæ кусæн дзаумæттимæ. Ханæтæн ма сæрмагонд лæвар ракодта Н. Крупская — балхæдта йын зымæгон палто æмæ сахат». («Мах дуг», 1978, № 3).

Хæсты фæстæ нæ республикæйы зæхкусджыты кад уæлиаумæ систой брутагтæ Хабæты Ацце, Санаты Хадзымырзæ, Санаты Хъазыбег æмæ Дзиуаты Бутти. Ацце, Хъазыбег æмæ Хадзымырзæйы звенотæ нымæд уыдысты раззагдæртыл. Алы звено дæр-иу нартхоры хуымы гектарæй бафснайдта 90 — 120 хатгай та — 150 центнеры.

Санаты Хъазыбег райдайæны куыста Хадзымырзæйы звеной. Ацы коллектив хъуыдагæй равдыста: нартхор æрзайын кæныныл кустæйæ ис тынг бирæ гæнæнтæ, амæлттæ, æрмæст сæ зонин хъæуы. Фæстæдæр Хъазыбег йæхæдæг сарæзта сæрмагонд звено зæронд колхозонтæй æмæ йæ къухы бафтыди styr æнтыстытæ. Уый тыххæй йи саккаг кодтой Ленины орденæ дыууæ, Социалистон Фæллойы Хъæбатыры ном æмæ къорд майданы. Цалдæр хатты йæ ахуыдтой АХÆРмæ (Адæмон хæдзарады æнтыстыты равдыстмæ) æмæ дзы райста дыууæ сызгæрин æмæ дыууæ бронзæ майданы.

Уæззау уыди Санаты Хадзымырзæйы цардвæндаг. Æртындæсæздзыдæй баззæди зыбыты сидзæрæй. Цæмæй йæхи фæдардтаид, уый тыххæй æххуырсты куыста бонджынтæм. Революцийы фæстæ бакасти фæскомцæдисон, стæй та партион скъодайы. Сси Бруты колхозы фыццаг сæрдар. Хæст куы райдыдта, уæд ацыди фронтмæ. Уыди капитан, политразамонæг. Йе сгуыхтыты тыххæй йын радтой Сырх Стæллы æмæ Фыдыбæстæйы хæсты орденæ, цалдæр майданы. 1944 азы фæцис уæззау цæфтæ æмæ сыздæхт йæ райгуыран хъæумæ.

Санаты Хадзымырзæ.

Куыста парторгæй æмæ хъæусоветы сæрдарæй. Стæй сарæзта нартхорыкуыстгæнджыты звено. Йæ хъазуатон куысты тыххæй бирæ фыстой канд нæ республикæйы газеттæ æмæ журналтæ нæ, фæлæ «Правда», «Известия» æмæ иннæтæ. Саккаг ын кодтой Ленины, Фæллоы Сырх Тырысайы орденæ, бирæ майдантæ. Хъазыбеджы хуызæн уый дæр къорд хатты ахуыдтой Мæскуымæ АХÆР-мæ, сыздæхт-иу Равдысты майдантимæ. Йæ миниу-джыты хуыздæрыл банымаинаг у уый, æмæ Брутæн уынаффæйы лæг кæй уыд — æгъдауджын, дзырдадзæугæ, дзуапп-джын.

МЫСЫКАТЫ СОСЛАНЫ ЗАРÆГ

Адамон ныхæстæ, адамон мелоди

Ой, Сосланмæ, дам, мын уартæ Мысыкатаем,
«Сослан», зæгъгæ, чи бадзурдзæн, ой!
Ой, тох ныл ныккодта, Сослан, ой æмæ уæрæйдæ!
Ой, Мысыкаты хъæбатыр Сослан, ой!

Гъей, уæрæйдæ, мардзæ, Кæрдзыны вагзалмæ
Нæ ирон гуырдтæ куы 'рбамбырд вæййынц, ой!
Ой, Сослан йæ бурбын бæхыл уайтагъддæр æрхæццæ,
Ой, хæрзбон загъта йæ дыууæ хойæн, ой!

Тох куы бацайдагъ, Сослан дзуры йе 'мбæлттæм:
«Æрбабæттут мын мæ риуы цæфтæ,
Ой, мæ дыууæ хойы лæвар — ацы басылыххъæй».
Ой, Мысыкаты хъæбатыр Сослан, ой!

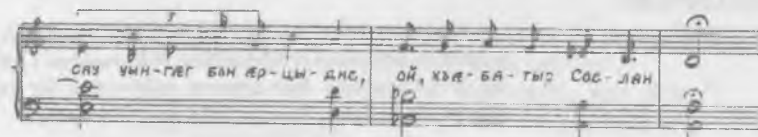
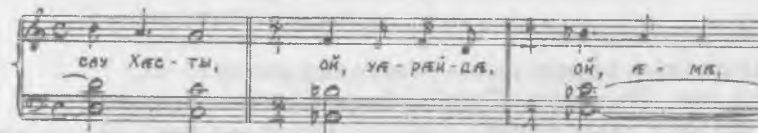
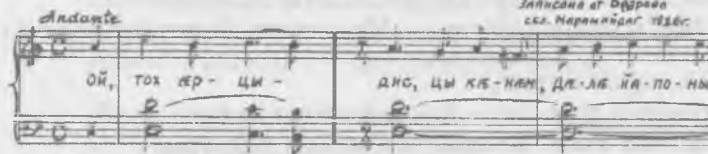
Сау чырын куы райсынц Кæрдзыны вагзалы,
Лæппутæ йæ сæ сæртыл куы рахæссынц.
Йæ фæстæ куы рараст и йæ уарзон бæх,
Ой, Мысыкаты мæрдджын кæртмæ, ой!

«Мах дуджы» ацы азы æстæм номыры рауагътам Мысыкаты Сосланы зарæджы иу вариант. Ацы текст у зарæджы æндæр вариант. Фæлæ ма ис æртыккаг дæр, тæккæ рагондæр. 1926 азы йæ майрæмадаггаг Базыраты лæгæй (йæ ном сбæрæг кæнын нæ к'уыхы нæ бафтыд) ныффыста Виктор Долидзе. Текст не ссард-там. Джиппы йын уадзæм æрмæст йæ нотæтæ. Ист сты чиныг «Осетинский музыкальный фольклорæй». Музгиз М. — Л. 1948).

56. МЫСЫКАТЫ СОСЛАНЫ ЗАРÆГ. (Песня о Сослане Искеневе.)

В. Долидзе.

Записана от Бурова
ска. Нариньядаг 1926г.

ХЪОДЗАТЫ СМАЙЛЫЙЫ ЗАРÆГ

Ой, æфсымæртæ,
Сусхъæдæй уæрдон ныккодтой.
Ой, тох æмæ, Хъодзаты Смайлы бадзуры:
«Сусæгæй мыл тæрхон ныккодтой!»

Ой, æфсымæртæ,
Æхсарысæрæй Суадаг æрцыди.
Ой, тох æмæ, Хъодзаты Смайлы бадзуры:
«Æхсæны нæмыгæй мæ адзал æрцыди!»

Ой, æфсымæртæ,
Беслæныхъæуы сæрмæ тулдзæй спъалтæ.
Ой, тох æмæ, Хъодзаты Смайлы бадзуры:
«Мæ адзалы сахат мæ алыварс тугæй смалтæ!»

Ой, æфсымæртæ,
Кæсгоны гуыдыр дæгъæлæй басаст.
Ой, тох æмæ, Хъодзаты Смайлы бадзуры:
«Мæ ныййарæг мад Бруты астæу дзæгъæлæй баззади!»

Ой, æфсымæртæ,
Ацы азы уалдзæг — бындуры уалдзæг.
Ой, тох æмæ, Хъодзаты Смайлы бадзуры:
«Ме 'нахъом сабитæ — Мысыкаты Быттуы' уазæг!»

Ой, æфсымæртæ,
Арыхъы рагъыл — Мыхойы барджытæ.
Ой, тох æмæ, Хъодзаты Смайлы бадзуры:
«Куы ма фехъуыстаин ма хойы хъарджытæ!»

Ой, æфсымæртæ,
Арыхъы сæрма сын — сæ галджынтæ.
Ой, тох Хъодзаты Тетайы фырт Смайлы бадзуры:
«Ма мыл хъыг кæнут — ацы знæгтæй ма туг райстон уæл-
дайджынтæй!»

*Зарæг скодтой заманхъуылæгтæ Дзидойты Хъа-
уырбег, Сатцаты Агуыбечыр æмæ Хъуысаты Гæбæт.
Брутаг Хъодзаты Мæхæмæты ныхæстæй йæ ныф-
фыста Хъодзаты Ахсар 1983 азы 7 августы.*

* * *

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

ХУЫМÆЛЛÆДЖЫ ДОН

Кæуылты уыд йæ цины хъæр, йæ зарæг!
Тындыдта йæм бæрæгбæтты ма хъæу.
Йæ былыл кодта зайæгхал зæу-зæу,
бæх-иу йæ гуылфы аныгъуылд æд барæг.

Ысмæллæг ныр, йæ уд — æрдуйау нарæг,
йæ «хæцгæ низæй» сызгæхæрд и нæуу.
Хуымæллæджы дон, чи амардта дæу?
Дæу амарæг — ма фыдызнаг, ма марæг!

Дæ марг уылæнты' хъеллау сисы мæй.
Цы фесты, цы, дæ хуыдымтæ, дæ малтæ?
Хуыдзыхтæ нал и, цъингуыртæ дæр нæй.

Ныр дын дæ донвæд фестиады чырын.
Мæ рагбонты дон, амардтой дæ, нал дæ, —
цæмæй цæхсæм нæ чъизи удтæ ныр?

1990 азы 7 декабрь

¹ Мысыкаты Бытту — зилгæйаг, Смайлыы мадыфсымæр.

СОНЕТ МÆ ХЪÆУÆН — БРУТÆН

Уынын дæ æз æрвылæхсæв ма фынты,
цыма кæнын æртæхгæрдæгыл дугъ.
Кæддæр-иу ам цы хур тавта дæ фырты,
уый н' аныгуылд — йæ риуы ис æдзух.

Æрхаста йæ нæртон кæхцау. Йæ тынты
дæ Уæлбыл¹ æмæ д' атагъатæ тух.
О, мемæ дæ ма удхæртты, ма зынты,
фыдау ма уæхскыл сæвæрыс дæ къух.

Дæ быруты, дæ обæутты бын бамбæхст
сæрмæтты 'мæ аланты уидаг арф.
Хъæрæввонгæй ма сæрма байгом арв.

Ысдзур уæдæ. Дæ иунæг ныхас «ма тæрс»
мæ магуыр удæн фестдзæни мæсыг.
Мæ хъæу, ма къона, м' артыхай, ма зынг?

*1988 азы 21 ноябрь
Джеоргуыбайы 'хсæв*

ХЪОДЗАТЫ СМАЙЛЫ БАДЗУРЫ

1919 азы сентябры Заманхъулы фæзынди ревком.
Уый уынаффæмæ гæсгæ сарæзтæуыди 2-æм ирон рево-
люцион полкъ. Командиры æххуысгæнæг уыди Карса-
наты Габо. Смайлыы тыххæй афтæ дзырдта: «Пол-
чъы пулеметджынты хицæн къордæн командирæй рав-
зæрстой брутаг Хъодзаты Смайлыы. Уый Елхоты, Зил-
гæйы, Заманхъулы æмæ æндæр хъæуты бонджынтæй
иста бæхтæ, уæрдæттæ, хæцæнгæрзтæ — полчъы хæс-
тонтæн. Хъæуты царджытæ сæ хъаст бахастой Иры
ревкоммæ, стигъджыты бал, дам, магуырты царын нæ
уадзы. Смайлы æмæ йе 'мбæлтты æрцахстой Зилгæйы
æмæ сæ арвыстой Беслæны станцæмæ. Броневикумæ сæ
куыд фæцæйкодтой, афтæ сыл гадзрахатæйцауджытæ-
контрреволюционертæ топпадзагъдæй ралæууыдысты.
Смайлы æмæ йе 'мбæлттæ цалдæрæй фæмард сты».

Заманхъуылæгтæ Дзидойты Хъауырбег, Сатцаты Агуыбечыр

¹ Быдыры ном, ис Брутæй Хъахъхъæдурæ ' хсæн.

æмæ Хъуысаты Гæбæт Смайлыыл скодтой зарæг. Ацы æмдзæвгæйæ сын арын сæ рухс нæмттæ.

Ой, м 'аууонæй дæр чи тарстис ызнон,
мæ кой кæмæн уыд азар æмæ додой,
ой, уыдон мыл фæстаг тæрхон ныккодтой,
ныккодтой уыдон сусæгæй тæрхон.

Хъæбысхæсты-иу бацыдтæн куыдзимæ,
фыййау-куыдзимæ — раджы уыд кæддæр, —
нæ мыл рацыд гадзрахатæй куыдз дæр.
Ныр мыл ныккодтой сусæг тæрхон иумæ
мæ фыдгултæ — ой, амæлæт хуыздæр!

Мæ фыдгултæ! Æз Хъодзатæй дæн, Смайлы?
Цы чындæуа, фæтых мыл и уæ хин:
мæ сау тугæй мæ алыварс ысмал и.
Кæм ыстут, гъа-ма, равдисут уæхи!

Ой, рацæут! Гадзрахаты нæмыгæй
зын у мæлын. Ой, рацæут æргом...
Мæхи нана, мæн ма буц кæ цаёссыгæй —
нæ цаёуын æз мæрдты бæстæм гæвзыккæй;
хæссын мæрдтæм Лæджыхъæд æмæ Ном!

1990 азы 28 ноябрь

Æддæттаты Муссæ æмæ Хъамболат.

Мысыкаты Бимболат йаг бинойнаг Фаризæтимæ.

Булхъон Санаты Елбыздыхъо.

Елбыздыхъо хорз зыдта Къостайы. Стъараполы гимназы иу рæстæг ахуыр кодтой. Санайыфырт афтæ дзырдта: «Къоста гимназы нымад уыди хорз нывгæнæгыл. Пансионы йын-иу хатгай йæ нывтæ федтам, æмæ-иу сæ нæ зæрдæтæ барухс сты... Ныв кæныны ахуыргæнæг Смирнов Петербургæй куы сыздæхт, уæд тынг хъыг кæнгæйæ дзырдта, Къоста Академи кæй ныууагъта, уый тыххæй. Смирнов æй нымадта курдиатджын нывгæнæгыл».

Санаты Бибо. 1-æг дунеон хæсты архайæг.

*Уылыбиаты Арсен,
булкхон, гуырдзиаг-ирон быцæуы
рæстæг уыд фидауынгæнæг къорды
командагæнæджы хæдивæг.*

Профессор Берозты Батраз.

*Санаты Барис йæ куысты
уæлхъус. 1948 аз.*

*Галиуырдыгæй рахизырдæм: нывгæнджытæ Санаты Барис,
Дзанайты Азанбег, Цорæты Дауырбег, Баллаты Надя, Дзантиаты Юри,
Хайаты Ладемыр.*

Скульптор Хайаты Ладемыр йаа кусаануаты.

Скульптор Цораеты Дауырбег удаагасай йаахицаан скодта цырт.

СРАСТГЕНИНАГ

«МАХ ДУДЖЫ» ацы азы фарæстæм номы-
ры аирвæзти рæдыд. Цъары æртыккаг фарсыл До-
лидзейы къухфыст нæй, фæлæ Дзагуырты Гуы-
бадыйы. Хатыр курæм журналкæсджытæй.
Редакци

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дугæй» ист кæй у, уый.

Учредители: СП РСО-А и коллектив редакции

Подписано к печати 12.10.00. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. №1. Гарнитура
шрифта Muzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,3. Учетно-изд. л. 8,42. Заказ № 217.

Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пр. Мира, 25.

Телефоны: 33-69-66; 33-31-58; 33-69-62; 33-31-24.

Журнал отпечатан на издательско-типографском предприятии им. В.А. Гассиева
Комитета РСО-Алания по печати и информации, 362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Санаты Индрис.